

STANISLAV JUŽNIČ
DAMIR GLOBOČNIK
JANEZ POLAJNAR
MARTIN MOLL
MARINA GRADIŠNIK
VIDA ROŽAC DAROVEC

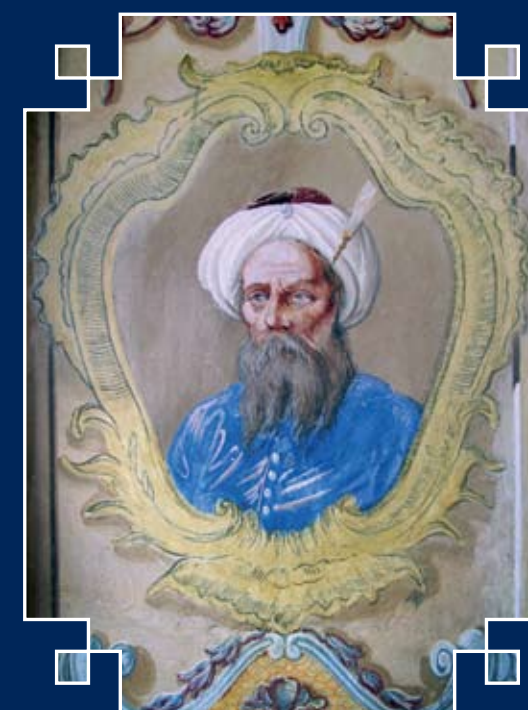
CENA: 2.000 SIT

ZGODOVINA ZA VSE, leto XIII, št. 1, 2006

ZGODOVINA ZA VSE

leto XIII, 2006

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

ISSN 1318-2498
9 771318 249009

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Stanislav Južnič

Kopernik med Slovenci

5

KOPERNIKUS UND DIE SLOWENEN

Damir Globočnik

»Stavba znamenja – perviga spominka slovenskiga djanja«

21

Prešernov nagrobni spomenik – prvi slovenski javni spomenik

„DIE ERRICHTUNG DES DENKMALS – DES ERSTEN MALS DES SLOWENISCHEN WIRKENS“

Das Grabmal von Prešeren – das erste öffentliche slowenische Denkmal

Janez Polajnar

Kvaren in umazan tisk

34

Zavzemanje za »boljši« tisk pred prvo svetovno vojno

SCHÄDLICHE UND SCHMUTZIGE DRUCKERZEUGNISSE

Martin Moll

Dobrodelne prireditve, zastave in vojaška godba

44

Boji za javni prostor na Štajerskem okoli leta 1900

WOHLTÄTIGKEITSFESTE, FAHNENSCHMUCK UND MILITÄRMUSIK

Konflikte um den öffentlichen Raum in der Steiermark um 1900

Marina Gradišnik

»Purgerji, rešetarji in lončarji ...«

60

K zgodovini trga Ribnica na Kranjskem

„KLEINBÜRGER, SIEBMACHER UND GESCHIRRHÄNDLER...“

Zur Geschichte des Marktes Ribnica in Krain

Vida Rožac Darovec

»Enbot je bilo težko, ma lepo«

75

Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo

na primeru vasi Rakitovec v 1. polovici 20. stoletja

„FRÜHER WAR'S SCHWER, ABER SCHÖN.“

Die Ökonomie der ländlichen Gebiete Istriens zwischen Tradition und Modernisierung am Beispiel des Dorfes Rakitovec in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts

Teorija

Mario Strecha

**»To knjigo sem pisal z ljubeznijo,
kakor vevajo zakoni historične umetnosti za narodno zgodovino«** **92**

O nastanku in razvoju moderne hrvaške historiografije v 19. stoletju

„ICH SCHRIEB DIESES BUCH MIT LIEBE,

WIE ES DIE GESETZE DER HISTORISCHEN KUNST FÜR DIE GESCHICHTE DES VOLKES VERLANGEN“

Über die Entstehung und Entwicklung der modernen kroatischen Historiografie im 19. Jahrhundert

Zapisi

Marko Zajc

V eni sapi ena knjiga **103**

S knjižne police

Tone Kregar

Povest o veliki vojni **110**

Bojan Himmelreich

Podobe iz življenja v temi **111**

Tone Kregar

Janošikove »pustolovščine« **112**

Aleksander Žižek

Nepozabni nategi rdečih umetnikov **114**

Stanislav Južnič

Kopernik med Slovenci

Uvod

Štajerski pa tudi kranjski astronomi in astrologi slovenskega rodu, Perger, Perlah, Pegius ter Strauss, so bili vodilni v habsburški monarhiji Kopernikovih dni. Vendar njihovo mnenje o gibljuvosti Zemlje težko določimo iz njihovih objav. Veliko tehtnejše ocene o vplivu Kopernika na naših tleh lahko postavimo v nekoliko poznejši čas, in sicer na osnovi popisa astronomskih del v turjaški in drugih ljubljanskih knjižnicah ter knjigarnah.

Turjačani so imeli v Ljubljani bržkone najbogatejšo knjižnico v baročni Evropi. Knjige je začel zbirati že vitez Lovrenc Turjaški. Sredi 17. stoletja so knjižnico s Turjaka prenesli v novi ljubljanski dvorec, ki ga je dozidal Ditrihov starejši sin Volk Engelbert Turjaški leta 1642 na mestu sedanjega NUK-a.¹ Ditrihovi sinovi so študirali na univerzah v Gradcu, na Dunaju, v Münchnu, Padovi in Bologni. Brali so najboljše humanistične knjige svojega časa in se urili ob uporabi sodobnih matematičnih naprav. Med drugim so merili z nekdanjimi Tycho Brahejevimi instrumenti in o njih ponosno poročali očetu iz Münchna.

Kopernik v turjaški knjižnici

Volkov osem let mlajši prijatelj in prvi knjižničar, Schönleben, je študiral filozofijo v Gradcu od leta 1639 do 1641. Leta 1652 je poučeval filozofijo v Gradcu, leta 1653 pa na Dunaju. Poslušal je matematična predavanja pri Durandusu, katerega

učbenik je pozneje popisal v Volkovi knjižnici. S Schönlebnom je bogata Turjačanova knjižnica med letoma 1655 in 1663 dobila sebe vrednega popisovalca.

Schönleben je v Turjačanovi knjižnici popisal Alstedova (1611) navodila za uporabo številnih znanstvenih naprav, med njimi kvadranta in astrolaba. Alsted je predložil izboljšave geodetskih meritev tal in fizikalne astronomije. Kopernikovo hipotezo je sicer opisal, vendar jo je previdno proglasil za nesprejemljivo, saj bi se sicer gotovo težko izognil očitkom cenzorjev. Za poglavje o Ameriki v zemljepisnem delu knjige je uporabil poročila Vespuccija in Magelana.² V predzadnjem šestem delu je obravnaval glasbo. V zadnjem oddelku o optiki je opisal leče, barve in svetilnost. S svojim pojmovanjem enciklopedije, objavljenim leta 1620, je vplival na filozofa Leibniza in Morhofa celo po teološki plati.

Turjačan je nabavil šest različnih knjig z Argolijevimi astronomskimi opazovanji. Argoli je bil podložnik beneške Serenissime. Leta 1600 je študiral pri Maginiju v Padovi, čeprav je bil večinoma samouk brez akademskih naslovov. Od leta 1622 do 1627 je predaval matematiko na Sapienzi v Rimu. Poučeval je vojskovodjo Wallensteina in njegovega astrologa Giambattista Zennoja, od leta

¹ Fagin Davis, Lisa, Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, bibliofil 17. stoletja. Zbornik za umetnostno zgodovino (nova vrsta), 35, 1999, str. 193–213. Prevod Nataše Golob iz: *Codices Manuscripti: Zeitschrift für Handschriftenkunde*, 30, Mai 2000, str. 3–17.

² Alsted, Johann Heinrich. 1611. *Elementale Mathematicum in quo mathesis methodice traditur par praecepta brevia, theoremata perspicua commentaria succinta. Continentur autem hoc elementali I. Arithmetica. II. Geometria. III. Geodesia. IV. Astronomia. V. Geographia. VI. Musica. VII. Optica.* Johann Bringer, Frankfurt, str. 234–236 in Hill, Jonathan A., Heffelfinger, Ellen B. (ur.), *Scientific, Medical & Natural History Books; From the Libraries of Prince Furstenberg, Wolfgang Engelbert Graf von Auersperg, and the Duke of Devonshire.* Jonathan A. Hill, New York 1983, str. 4.

1632 do leta 1657 pa je bil profesor matematike na liceju v Padovi. Tam je sodeloval s padovskim študentom Williamom Harveyem; tako je bil Argoli med prvimi, ki je leta 1628 pisal o Harveyevem odkritju krvnega obtoka. Svoje efemeride je leta 1623 utemeljil na Pruskih tabelah Erazma Reinholda in na opazovanjih Tycha Braheja. V Argolijeve efemeride iz leta 1648 je Schönleben vpisal eksilibris leta 1656, in to kar v vsako od treh knjig posebej.

Argolijevo delo so leta 1692 jezuiti priredili za trnavski poldnevnik in objavili v Trnavi. Argoli je večino knjig posvetil beneškim velikašem, leta 1652 pa je dve svoji deli zapisal lepi kraljici Kristini Švedski, ki se je pravkar pripravljala za prestop v katoliško cerkev. Seveda tega ni počel zastonj, saj so v posvetilih omenjeni velikaši tedanjim piscem prijazno krili razmeroma velike stroške tiska.

Turjačana je aritmetika privlačila predvsem kot orodje za izračunavanje astronomskih in celo astroloških dogodkov. Zato je nabavil uporabno aritmetiko Gemma Frisiusa z enostavnimi metodami. Po Gemmajevi smrti je delo izdal Peletier, novo izdajo pa je oskrbel Stein, ki ga je Schönleben pomotoma navedel kot avtorja. Že Peletierov oče se je ukvarjal z astrologijo. Peletier je študiral na kolegiju v Navarri in končno v Parizu od leta 1549 do 1552. Leta 1549 je objavil eno prvih matematičnih knjig v francoščini *Premier livre d'Aritmetique*. V letih 1553–57 je dobil namestitev v Lyonu, nato pa se je vrnil v Pariz kot matematik, zdravnik in latinski poet. Leta 1579 je postal profesor matematike na univerzi v Poitiersu.

Turjačan je nabavil Hulsiusovo razpravo o *Sorazmernih krogih*. Prodajalec matematičnih del Hulsius je bil znan po svojih slovarjih, saj so kar tri med njimi nabavili tudi v Ljubljani. Morda ni bil izumitelj proporcionalnih krogov; vendar jih je leta 1604 prvi opisal, kot je poročal Jobst Bürgi, ki jih je pri njem kupil. Hulsius je leta 1602 v Nürnbergu izdal Tycho Brahejevo astronomijo, tiskal pa je tudi veliko zemljevidov.

Schönleben je popisal *Efemeride* protestanta Davida Origanusa, ki so bile preračunane dvakrat. Origanus jih je najprej zapisal po tabelah Tycha Braheja, nato pa še po Reinholdovih *Pruskih priredbah* Kopernikovih dognanj. Prva knjiga je veljala za tri desetletja (od 1595 do 1624), druga

pa za naslednja tri (od 1625 do 1654). Na začetku *Efemerid* je profesor matematike Origanus dolgo razpravljal o kopernikanskem gibanju Zemlje. Sodeloval je s Claviusom pri gregorijanski reformi koledarja, čeprav Clavius ni sprejel Kopernikovih idej. Nabava Origanusovih tabel nam kaže Turjačanovo zanimanje za Kopernika, podobno kot nakup Gemmajevih knjig.

Turjačan je nabavil drugo posmrtno izdajo zemljepisno-kozmoografskega dela, ki ga je v španščini objavil Apian. Pri ponatisu so pomagali Gemma Frisius, López de Gómara in Girava. Tako je imel Turjačan kar dve Gemma Frisiusovi knjigi.

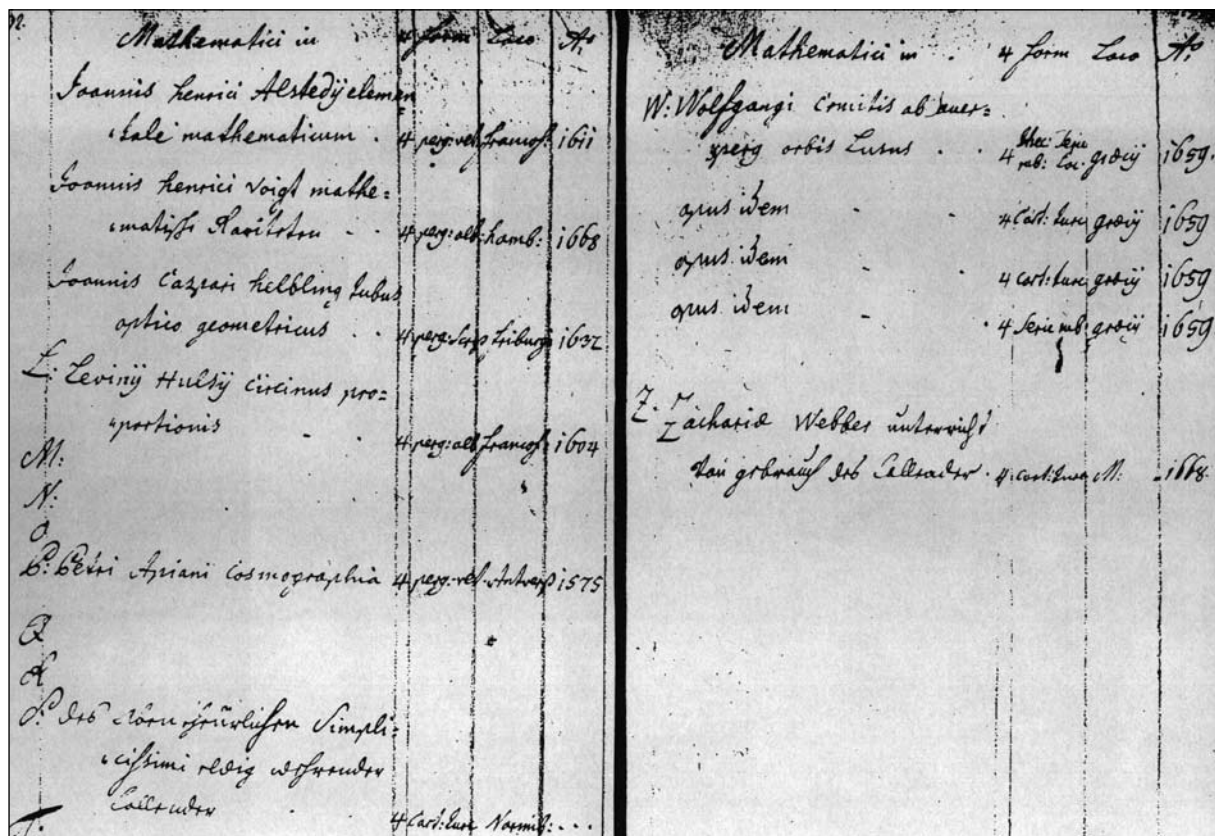
Apian je bil sin čevljarja in je v mladosti precej pretrpel zaradi vojn Karla V. Apiana je v latinskih šolah v Rochlitzu učil Magister Colius, Lutrov prijatelj in sodelavec. Med Apianovimi sošolci je bil Johannes Moathesius, ki je pozneje objavil prvo Lutrovo biografijo. V letnem semestru 1516 se je Apian vpisal na univerzo v Leipzigu, študij pa je septembra 1519 nadaljeval na Dunaju pri Stiboriusu,³ vse do bakalavreata 22. 7. 1521. Ob tradiciji Regiomontanusa, novi teoriji gibanja planetov Puerbacha in dosežkih našega Perlaha je Apian na Dunaju dobil dobro podlago za svoje delo. Leta 1522 je na Dunaju razsajala kuga, tako da so Apian in drugi študentje mesto zapustili v silnem strahu.

Leta 1524 je Apian objavil prvo izdajo svoje *Kozmografije*. V gradu Trausnitz pri Landshutu je sestavljal sončne ure in si tam leta 1526 poiskal še zvesto nevesto. Apianov dunajski učitelj Tannstetter je Apiana priporočil v Ingolstadt, kjer je sam nekoč študiral. Leta 1525 je Apian postal matematik in tiskar, leta 1527 pa predavatelj matematike na univerzi v Ingolstadtu. Apianove knjige je kupoval tudi Valvasor.⁴

Nadaljevalec Apianovega dela, Gemma Frisius, je bil rojen v severnem obmorskem delu Nizozemske, po katerem si je pozneje nadel ime Frisius. Siromašna starša sta kmalu umrla, vendar je mačeha poslala Gemma na univerzo v Louvain. Po diplomi iz medicine je študiral še astronomijo in

³ Hayton, Darin, *Astrologers and Astrology in Vienna in the Era of Emperor Maximilian I.*, doktorska disertacija na univerzi Notre Dame, Illinois, 2004, str. 158.

⁴ Dular, Anja, Valvasorjeva knjižnica, *Theatrum Vitae et Mortis Humanae*, Narodni muzej, Ljubljana 2002, str. 263.

SLIKA 1: Omemba Apianusove Kozmografije na strani 332, levo, predzadnji zapis popisa Turjaške knjižnice (Dunaj, Haus- und Staats-archiv, Dep. Fürstlich Auerspergsches Archiv, VII Laibach, A 14/4 conv. 1 Laibach-Fürstenhof 1729-1895, Catalogus, Classis Septima Sive Classis Mathematica, 1668, str. 332).

matematiko, da bi v obeh strokah postal najboljši v deželi. Svoje matematične talente je izrabil v raznih vedah in je leta 1529 prvič objavil popravljeno Apianovo Kozmografijo, kjer je predvsem izboljšal zemljevid Amerike. Leta 1533 je Gemma Frisius izdal še razširjeno inačico Apianove Kozmografije in dosegel velik trgovski uspeh tako s prodajo knjige kot z razpečevanjem naprav, opisanih v knjigi. Poljski ambasador ga je zato povabil na srečanje v Bruselj in mu predlagal preselitev na Poljsko, kjer bi lažje sodeloval s Kopernikom. Vendar je Gemma Frisius po kratkem premišljevanju povabilo odklonil. Morda si je mislil, da mu odročna slovanska dežela ne bi povsem prirasla k srcu.

Leta 1534 je Gemma Frisius sestavil armilo (obročasto kroglo). Opisal jo je v Apianovi Kozmografiji, ki jo je Turjačan prav tako kupil. Med Gemma Frisiusovimi študenti se je najbolj izkazal njegov asistent Gerardus Mercator, pozneje eden najpomembnejših geografov vseh časov.

Gemma Frisius je opazoval več kometov, njegov sin Cornelius pa je postal profesor medicine in astronomije v Louvainu. Gemma Frisius je bil med prvimi desetimi »prijatelji« Kopernikovega nauka skupaj z Rheticusom, Maestlinom, Rothmannom, Brunom, Keplerjem, Galileom, Diggesom, de Zúigajem, Stevinom in Williamom Gilbertom.⁵ Gemma je okoli leta 1530 prvič slišal za Kopernikov nauk, pozneje pa je skrbno prebiral *Narratio Prima* in *De Revolutionibus*. V posthumnem uvodu h Gemmajevim *Ephemerides* (1555) je piščeve učenec, Stradius, povzel učiteljevo mnenje o sistemih sveta. Prvi je razglabljal o epistemoloških vidikih Kopernikovih novosti. Na osnovi opazovanj in filozofskih zahtev je Gemma dopustil vsaj prvi dve od treh vrst gibanja, ki jih je Zemlji pripisal Kopernik.⁶ Nakup Gemmajevih del vsekakor kaže Turja-

⁵ Barker, Peter, Tredwell, Katherine A., *Copernicus' First Friends: Physical Copernicanism From 1543 to 1610*. (Prvi Kopernikovi prijatelji: fizikalni kopernikanizem od leta 1543 do 1610). *Filozofski vestnik*, 25, 2/2004, str. 143.

⁶ Hallyn, Fernand, *Gemma Frisius: A Convinced Copernican in 1555*, *Filozofski vestnik*, 25, 2/2004, str. 69–83.

čanovo zanimanje za Kopernikov nauk, ki smo ga slutili že ob njegovi nabavi Origanusa.

Turjačan je nabavil še zgodnje delo o trigonometriji, geometriji in utrdbah Nizozemca Metiusa, ki je bilo pozneje še ponatisnjeno v redakciji Bulleniusa leta 1640. Metius je bil sin kartografa in vojaškega inženirja. Filozofijo je leta 1589 začel študirati na novi frizijski univerzi v Franekerju, leta 1594 pa je študij nadaljeval na leydenski univerzi pri matematiku, sabljaču in filozofu van Ceulenu in Snelliusu. Kratek čas je delal pri Tycho Braheju na otoku Hven, nato pa je leta 1595 predaval v Rostocku in Jeni. Seveda je sprejel Tycho Brahejev sistem, vendar je upošteval še Kopernikovega.

Po vrnitvi domov je Metius pomagal očetu pri načrtovanju vojaških objektov, dokler ni postal 30. 5. 1598 izredni in v letih 1600–1635 redni profesor matematike, navigacije, geodezije, vojnega inženirstva ter astronomije na univerzi v Franekerju. Med njegovimi številnimi poslušalci je bil leta 1629 celo Descartes, ki se je leto poprej preselil na Nizozemsko in tam snoval svojo *Geometrijo* (1637). Metiusova knjiga, ki jo je kupil Turjačan, je bila ena od prvih nizozemskih knjig o navigacijskih napravah, med katerimi je številne sestavil sam Metius.

Za opazovanje Sončevih peg sta skupaj z bratom Jacobom zgradila poseben teleskop. Po Metiusu se imenuje krater na Luni; tako so prihodnji rodovi počastili zasluge velikega moža.

Takoj po natisu leta 1668 je Turjačan nabavil prvo izdajo zelo redkega manj znanega Voigtovega astronomskega dela. Voigt je preprostim bralcem razložil različne znanstvene in matematične probleme v stotih vprašanjih in prav toliko odgovorih. Bil je švedski kraljevi astronom, nekaj časa celo v službi slovite kraljice Kristine. Kot skandinavski patriot se je seveda zavzemal za sistem Danca Tycha Braheja. Obenem je bralcu razložil še Kopernikov sistem in v vzporednih stolpcih pregledno nanizal argumente za in proti gibanju Zemlje.

Astronomska dela naprodaj pri Mayru v Ljubljani leta 1678

Uporabne podatke o kopernikanski literaturi v Ljubljani najdemo v knjižnem katalogu, ki ga je knjigarnar Mayr natisnil jeseni leta 1678. Ob otvoritvi svoje tiskarne je ponudil 2566 različnih del. Prodajal je nemške in latinske knjige o matematičnih vedah, med njimi nekaj novih izdaj.

Preglednica 1: Mayr ponuja Ljubljančanom latinske astronomske knjige

Avtor	Naslov latinske astronomske knjige (starost zadnje izdaje leta 1678)	Stran popisa	Format
Bartholini ⁷	De Cometa cum Monstrorum nuper in Dania natorum Historia	50	
(Tycho) Brahe	Historia coelestis complectens Observantes Astronomicas	69	Fol.
(Mariae) Cunitiae ⁸	Urania propitae, sive Tabulae astronomicae mirè faciles (19)	72	Fol.
Ernestii	Aristarchus ⁹ Philosophicus, sive dissertatio de vera Philosophia vocisque huius usu & abusu	74	
Galloesii ¹⁰	Ephemerides Eruditorum latine redditi per Nitschium (sic!)	75	8
Habrechtii	Planiglobium Coeleste ac Terrestre	76	4
Keppleri	Tychonis Hyperaspistes (63)	79	4
(Kepler)	Tabulae Rudolphinae (11)	91	Fol.
Knitel ¹¹	Cosmographia Elementaris (5)	79	8
Merula	Cosmographiae generalis libri tres, item Geographiae particularis libri IV	82	12
Mut(h)	Descriptio artificiosi cujusdam horologis Astronomico-Geographici (tudi nemška izdaja)	83	4
Nitzschis	Ephemerides Eruditorum (glej Galloes)	83	8
Schikardi ¹²	Astroscopium (55)	89	8
Schikardi	Berneggeri ¹³ Epistolae	89	12
Sturmij	Scientia cosmica, sive Astronomia tam Theoretica quàm Sphaerica (8)	91	Fol.
Travagni	Physica Disquisitio seu Gyri terrae diurni Judicium	92	8
Treiberi	Epitome Astronomiae, Rudimenta Chronologiae & Sciagraphia Geographiae	92	8
Treiberi	Tractatus Historico-Chronologicus	92	4
Velschis ¹⁴	Ruzname Naurus, seu Tabulae aequinoctiales novi Persarum & Turcarum anni (2)	92	4

Preglednica 2: Mayr ponuja Ljubljančanom nemške astronomske knjige

Avtor	Naslov nemške astronomske knjige (starost zadnje izdaje leta 1678)	Stran popisa	Format
Bachmeyers	Aussführliche Beschreibung der Sonnen Finsternuss (sic!) Anno 1666 den 22 Junij	108	4
Bachmeyers	Von der alten und neuen Calenders Vereinungen	108	4
Anonimno	Grosses Planeten = Buch	112	12
Harbrechti	Planiglobium	112	4
Murh	Beschreibung einer Astronomisch = und Geographich Kunst = Bewegung	115	4
Anonimno	Planeten-Buch	116	8
Ritteri	Speculum Solis, das ist Bericht von Sonnen = Uhren 2. Theil (18)	117	4
Ritteri	Astrolabium	117	4
Ritteri	De usu Astrolabis	117	4
Schorers	Kurze Relation und Discurs von dem Cometen des 1664 Jahrs	118	4
Teophili	Kurzer Bericht von der Comet = Sternen Natur und Wurckungen	119	4
Teophili	Treu Nucleus Astrologia Teuch	119	4
Treu	Nucleus Astrologiae deutsch (27)	119	4
Trigler	Sphaera, das ist ein kurzer Astronomische Tractata von Himmels = Lauf	119	4
Welperi	Gnomonica oder gründliche Unterricht von allerhand Sonnen=Uhren in 2 Theil abgetheilet (6)	120	4
Welperi	Beschreibung des Gebrauchs eines Astronomischen und Geometrischen Quadranten	120	4
Zwickers	Kurzer und Gründlicher=Unterricht von Aufstelungen der Sonnen=Uhren und Feldmessen	121	4

Mayr je ponujal Trevovo astrološko knjigo in njen komentar, ki ga je objavil Teophil. Nemec Trev je leta 1621 postal magister filozofije na univerzi v Wittenbergu. Poučeval je teologijo, filozofijo in matematiko. Leta 1623 je postal duhovnik v Mark-Erlebaheju, leta 1626 pa rektor kolegija v Ansbachu pri Nürnbergu. Od leta 1636 je bil profesor matematike, od leta 1650 pa še fizike na univerzi Altdorf, kjer ga je pozneje nasledil J. C. Sturm. Leta 1651 je Trev objavil učbenik čiste in uporabne matematike.¹⁶ Pisal je knjige o astrologiji, astronomiji, geodeziji, utrdbah in geografiji. Ovrغل je

mnoge astrološke dogme in se norčeval iz poljudnega prerokovanja iz položajev nebesnih teles. V drugih primerih je bil nazadnjaški in je leta 1636 napisal knjigo proti Kopernikovemu nauku o gibanju Zemlje. Leta 1661 je podprl Aristotelovo fiziko in objavil knjigo o povezavi med astrologijo in medicino, ki so jo brali več stoletij, saj jo je leta 1927 Josef Fuchs prevedel v nemščino. Trevovo *Astrologijo* je nabavil tudi Turjačan za svojo ljubljansko knjižnico; verjetno je imel še Trevovo astronomijo, ki jo je pozneje prav tako ponujal Mayr.

Pri Mayru je bilo mogoče kupiti Keplerjev povzetek Tychovih meritev leg planetov. Seveda Mayr ni ponujal Keplerjevih ali celo Galilejevih kopernikanskih knjig, ki v katoliških deželah niso bile dovoljene. Prodajal pa je, denimo, Ernestov povzetek heliocentričnega Aristarhovega nauka. Poleg Keplerjevih *Rudolfinskih preglednic* je ponujal njihove popravke v prvi knjigi o astronomiji, ki jo je napisala ženska, Marija Kunic. Z njo so Ljubljančani že zelo zgodaj spoznali uspešno matematičarko. Rodila se je v družini doktorja filozofije in medicine Henryka Kunica v Šleziji, ki je bila takrat skupaj z našimi deželami del habsburške monarhije. Henryk je leta 1609 objavil knjigo o koliki, leta 1625 pa o zdravilih.

7 Thomas Bartholin (* 1616; † 1680).

8 Marija Kunic (Cunitz, * 1610 Šwindica v Šleziji; † 1664 Brezeg 43 km jugovzhodno od Varšave).

9 Aristarchus (* 320 p.n.š. - † 250 p.n.š.).

10 Abbé Jean Gallois (* 1632; † 1707) je bil profesor grščine na kraljevem kolegiju v Parizu in je 5. 1. 1665 sodeloval pri izdaji prve številke glasila pariške akademije. Cantor, Moritz Benedict, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, II-IV, B. G. Teubner, Leipzig 1900, 1901 in 1908, tu knjiga 3 (1901), str. 8.

11 Kašpar Knittel (* 7. 2. 1644 Kladsko; † 1660 Kladsko; † 11. 12. 1702 Telč).

12 Wilhelm Schickard (* 1592 Herrenberg; † 1635).

13 Mathias Bernegger (* 1582 Avstrija; † 1640).

14 Georg Hieronym Welsch (* 1624 Augsburg; † 1677).

15 Abdias M. Trev (Trevs, Trei; Trew, Trews, Treu, 12./29. 7. 1597 Ansbach 200 km severno od Münchna; † 12. 4. 1669, Altdorf).

16 Cantor, Moritz Benedict, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, III (1901), str. 11, in II (1901), str. 720.

Marija je študirala jezike in si dopisovala z astronomom Heveliusom iz Gdanska. Ko je bila stara devetnajst let, je njeno mesto obiskal sloviti nemški matematik Elias von Love. Po očetovi smrti se je z njim poročila, gotovo predvsem zaradi njegovega simpatičnega priimka.

Marija ni hotela izdelati horoskopa za poljskega kralja Jana Casimirja, kar bi njen vzornik Kepler gotovo storil. V vojni vihri je požar uničil njeno imetje, razen rokopisa knjige *Urania*, v kateri je dve desetletji po Keplerjevi smrti popravila *Rudolfinske preglednice*. Ko se je tridesetletna vojna nekoliko unesla, se je preselila v vas Ołobok in pozneje na posest princev Piastov v Brzegu.

Mayr je v svojem prodajnem katalogu popisal Schickardova pisma Keplerjevemu prijatelju Berneggerju, profesorju zgodovine in govorništva na univerzi v Strassburgu. Ponujal je še druga Berneggerjeva pisma z različnimi opazovanji in vprašanji iz Tacita. Bernegger je leta 1612 objavil latinski prevod Galilejevega dela o krogu. Istega leta ter ponovno sedem let pozneje je objavil preglednici sinusov, tangensov in sekansov.¹⁷ Leta 1623 je Schickard dal natisniti navodila za projiciranje z zvezdoskopom. Prvi je sestavljal zvezdne atlase z naravno razporeditvijo na nebu. Na Schickardovo raziskovanje zvezdoskopa je vplivala *Uranometrija* Johanna Bayerja iz leta 1603.

Schickard je bil sprva luteranski pridigar, pozneje pa raziskovalec hebrejščine, kartograf, tiskar, inženir ter profesor matematike in astronomije na univerzi v Tübingenu. Za prijatelja Keplerja je sestavil najstarejše mehansko računalno za seštevanje in odštevanje pri računanju efemerid. Pri množenju in deljenju si je pomagal s preglednicami. 25. 2. 1624 je poročal Keplerju o požaru, ki je uničil računalno.¹⁸ Ljubljanci so tako od leta 1678 dalje lahko pri Mayru nabavljali knjige, tesno povezane s Kopernikovimi in Keplerjevimi idejami, ne glede na omejitve, ki so tovrstna dela pestile v katoliških deželah.

¹⁷ Cantor, Moritz Benedict, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, II (1900), str. 690–691 in 709 ter Belii, Jo. A., *Iohann Kepler*, Nauka, Moskva 1971, str. 244.

¹⁸ Polunov, Ju. L., *Samoel Moreland 1625–1695*, Nauka, Moskva 1982, str. 85.

Zgodnji kopernikanci in njihovi nasprotniki v knjižnici ljubljanskega jezuitskega kolegija

Po požaru leta 1774 so iz nekdanje jezuitske knjižnice pri sv. Jakobu v Ljubljani rešili le del knjig. Večino so popisali naslednje leto. Med ohranjenimi spisi je bilo nekaj astronomskih in filozofskih del. Kakšne knjige so brali ljubljanski jezuiti in njihovi študentje? Oglejmo si nekaj najpomembnejših astronomskih del ljubljanskih jezuitov.

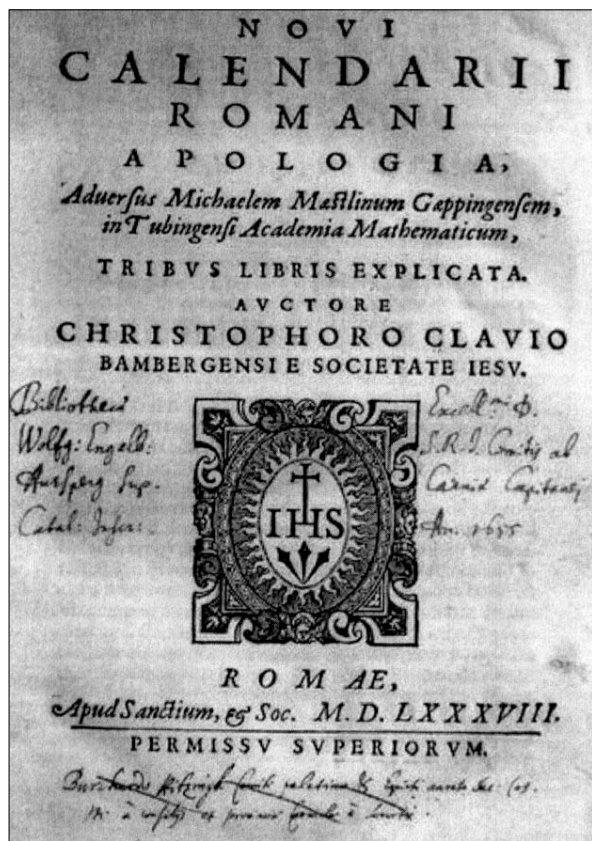
Benedettijeva pisma (1599) so bila bržkone prvo matematično delo, nabavljeno za jezuitski kolegij v Ljubljani. Kopernikanec Benedetti je bil Tartagliov učenec (1546–1548), matematik na dvoru vojvode Ottavia Farnese v Parmi (1558–1566) in pozneje na dvoru velikega vojvode Savoje v Torinu. Objavil je nekaj dokazov Kopernikovih domnev in s svojimi idejami utrl pot Galilejevi dinamiki.¹⁹ Kopernik in Galileo torej nikakor nista bila tuja našim jezuitom celo v času, ko njune ideje niso bile na dobrem glasu v katoliških deželah.

Na belih platnicah ljubljanskega jezuitskega izvoda Claviusovih opomb k Sacroboscovi *Sferi* (1585) je lepo ohranjena knjižnična številka iz leta 1775. Drugi izvod tega Claviusovega dela²⁰ v licejski knjižnici nima jezuitskih oznak. Clavius je bil rimski profesor in utemeljitelj matematičnih ved v jezuitskih šolah, tako da njegovih del Ljubljančani niso mogli pogrešati. Številne Claviusove knjige je hranil tudi Turjačan v svoji ljubljanski knjižnici.

V Reinholdovih *Pruskih tabelah* (1571) sta bili za ekslibrisom ljubljanskih jezuitov iz leta 1756

¹⁹ Bogoljubov, A. N., *Matematiki mehaniki. Biografičeskii spravočnik. Naukova dumka*, Kiev 1983, str. 39 in Cantor, Moritz Benedict, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, II (1900), str. 388, 565–566 ter Benedetti, G., *Io. Baptistae Benedicti Partii Veneti philosophi praestantissima speculationum libri in quo mira subtilitate haec tractatu continentur theoremata arithmetica de rationibus operationem perspectiva de mechanicis disputat de quibuspan placitis Arist.* In *quintum Euclidis libra Physica & Mathematica responsa per epistolas. Venetis: Baretium Baretium & Socios* (NUK-4029). Prva izdaja: 1585 (tu 1599). *Diversarum speculationum mathematicorum et physicarum liber*. Torici, str. 241, 261.

²⁰ Clavius, Christophor, *In sphaeram Joannis de Sacro-bosco commentarius, nunc tertio ab ipso auctore recognitus & plerisque in locis Locupletatis*. Lugduni, Gabiana, 1602 (NUK-4090).

SLIKA 2: Ekslibris Turjačanove ljubljanske knjižnice na naslovnici Claviusa (1588), ki ga je Schönleben vpisal leta 1655. Danes je knjiga last knjižnice Bizzell univerze v Oklahomi (z dovoljenjem knjižničarja dr. Kerry Magruderja).

zapisani še letnici 1647 in 1709. Vsaj prva je bila prav tako jezuitska, tako da so bile Reinholdove tabele skupaj s Claviusovim komentarjem *Sacroboscove Sfere* in Scheinerjem najstarejša ohranjena knjiga o matematičnih vedah iz knjižnice ljubljanskih jezuitov. V drugi polovici knjige je Reinhold objavil znamenite astronomske preglednice, izračunane pred iznajdbo logaritmov.

Reinhold je po Volmarjevi smrti leta 1536 postal na Melanchtonovo pobudo profesor astronomije v tedanjem luteranskem središču v Wittenbergu. Melanchton je tam poučeval višjo matematiko, nižjo pa mladi Rheticus.²¹ Melanchtonov uvod v fiziko, ki so ga brali dijaki ob prihodu na univerzo Wittenberg, hrani NUK danes v drugi izdaji iz leta 1560, polni rokopisnih pripomb bralcev. Že v starejši izdaji iz leta 1549 je ta tekst prvič omenjal Kopernikov nauk, o katerem je Melanchtonu pripovedoval Rheticus. V Ljubljani hrani-

jo kar štiriindvajset Melanchtonovih del, izdanih do vključno desetletje po njegovi smrti. Njegova knjiga o fiziki je bila poleg Pitatiusa, Aristotelove fizike teologa Christosomusa Canapisija Javellija (1555), medicine Hieronimusa Cardana (1559), Fullona in Portaja eno od fizikalnih, astronomskih in matematičnih del nekdanje Licejske knjižnice iz časa prvih dveh natisov Kopernikovih *Revolucij* v obdobju 1550–1570 (vključno). Še en dokaz o izjemnem zanimanju Ljubljancanov za tedanje astronomske ideje.

Leta 1552 je Reinhold v nemščino prevedel novo Ptolemajevi podobno teorijo planetov dunajskega profesorja Peuerbacha. Reinholdove *Pruske tabele* leg planetov so nadomestile *Alfonsinske tabele* iz leta 1252. Reinhold jih je imenoval po domovini svojega mecena, pruskega protestantskega vojvode Albrechta, ki je zaslovel z gmotno podporo knjigi katoliškega kanonika Kopernika.

Reinhold je pri preračunavanju leg planetov prvi uporabil Kopernikovo teorijo. Sprejel jo je predvsem kot računski pripomoček in ne kot resničen sistem sveta. Kljub temu so ljubljanski jezuiti z vpisom ekslibrisa v Reinholdovo knjigo čakali skoraj do formalne ukinitve prepovedi pisanja o resničnosti gibanja Zemlje. Reinholdove preglednice so uporabljali tri četrt stoletja, dokler jih Kepler ni nadomestil z boljšimi, ki so jih ljubljanski jezuiti prav tako nabavili.

Ljubljanski Gassendijev (1656) *Instituto Astronomica* ima na rjavem usnjenem hrbtu platnic vtisnjeno »*Institutio / Astronomi(c)*«. Na platnicah iz zeleno-rjavo-bele obledele lepenke ni več opaziti knjižničnega števila iz leta 1775. Znameniti filozof Gassendi je bil profesor matematike in astronomije na Collège Royale de Paris od leta 1645, njegova filozofija pa je bila v ostrem nasprotju z jezuitsko. Razmeroma zgodnja nabava Gassendijeve knjige kaže široke filozofske interese ljubljanskih jezuitov.

V knjigo so bila vezana še druga Gassendijeve astronomska dela, izdana leta 1656, neposredno po piščevi smrti. Obravnaval in narisal je Kopernikov sistem, za njim pa še Tychovega. Opisal je Keplerjevo delo in odkritje novega Jupitrovega sateli-

21 Cantor, Moritz Benedict, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, II (1900), str. 472.

ta.²² Dve leti pozneje je Gassendi v Leydenu izdal »*De motu impresso a motore translato III epistolae*« proti Tychovi kritiki vrtenja Zemlje.²³

Ljubljanski jezuiti so desetletje po Gassendiju nabavili *Reformirano astronomijo* svojega sobrata Ricciolija (1665). Riccioli je bil vodilni astronom v Bologni. Zagovarjal je Sončev sistem, podoben Tycho Brahejevemu, le da sta se Merkur in Venera pri njem vrtela okoli Zemlje.

Seveda so ljubljanski jezuiti nabavili tudi izjemno drage in vplivne Kopernikove *Revolucije* v drugi izdaji iz leta 1566. Prva izdaja iz leta 1543 je po šestih uvodnih straneh imela 196 strani teksta, medtem ko ima druga izdaja 213 strani teksta, prav tako s tabelami. Pred Kopernikovo knjigo je bil dodan »*praefatio auctoris*« (predgovor avtorja), za njim pa Rheticusov »*Narratio prima*«.

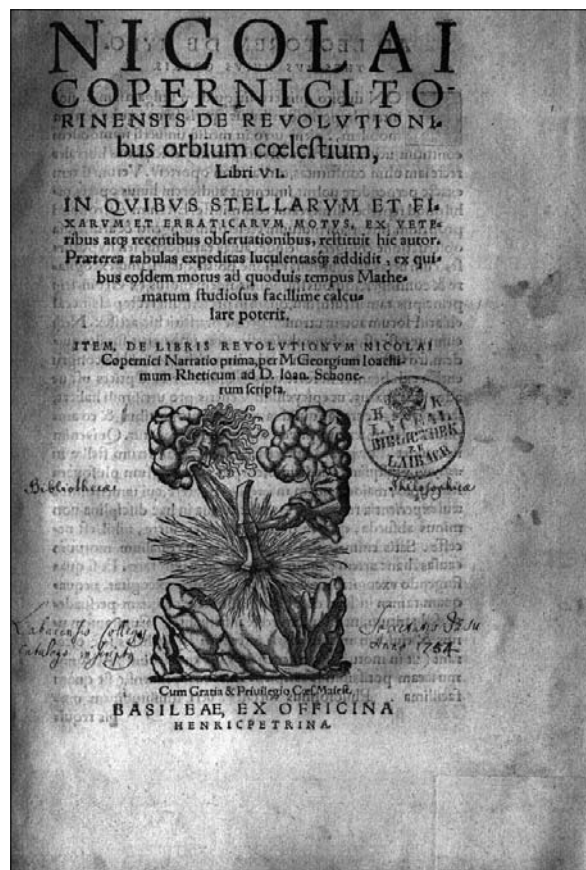
Uvodna predstavitev »*Ad lectorem*« (knjigi na pot) h Kopernikovemu delu je bila sprva objavljena anonimno. Številni bralci so menili, da je v njem sam Kopernik ovrednotil svoja odkritja gibanj Zemlje kot priročno matematično metodo brez fizikalne resničnosti. Kepler je dovolj dobro poznal razmere med protestantskimi pisci, da je prepoznal nürnberškega teologa Osiandra kot pisca na osnovi notice Hieronimusa Schreiberja.²⁴

Ljubljanski izvod Kopernika je vezan v belo usnje dimenzije 29 cm. Na vrhu hrbta knjige je bil odtisnjen zapis »*Revolutio/nes Coperni/ci*«. Na naslovnici ni navedeno leto izdaje, zato pa je na koncu knjige pritisnjen pečat »*Anno 1566 mense septembri*«. V Ljubljani torej hranimo slovitega Kopernika! Knjige niso popisali med ostanki jezuitske knjižnice leta 1775, zato na sprednjih platnicah nima tedanje knjižnične številke, ki bi bila na belem usnju sicer še danes prav lepo vidna.

22 Gassendi, Pierre, *Instituto Astronomica Iuxta Hypotheses tam Veterum quam Copernici & Tychonis: Dictata Parisiis A Petro Gassendo, Regio Matheseos Professore. Accedunt Ejusdem varii tractatus astronomici, Quorum Catalogum pagina (varii tractatus astronomici quorum catalogum pagin) versa indicavit. Editio ultima paulò aute mortem Authoris recognita. Aucta & emendata. Apud Adrianum Vlacq, Hagae 1656 (NUK-4284), str. 119–133, 155, 204, 261.*

23 Juškevič, A. P., Koplevič, J. H., Hristian Goldbach, *Nauka, Moskva 1983, str. 188.*

24 Vesel, Matjaž, Osiandrova epistemologija astronomije, *Filozofski vestnik*, 26, 3/2005, str. 39.

SLIKA 3: Naslovnica ljubljanskega izvoda druge izdaje Kopernikovega dela iz leta 1566.

V času nabave Kopernikove knjige leta 1754 je ljubljanski profesor filozofije in matematike, baron Bernard Ferdinand Erberg, nabavil številne nove knjige in matematične pripomočke v skladu z reformami Marije Terezije. Prav on je odločilno vplival na razvoj novega kopernikanskega duha na ljubljanskih višjih šolah.

Ljubljanski jezuiti so Kopernikovo delo nabavili 188 let po natisu, tri leta preden so v katoliških deželah dovolili razlagati Kopernikov nauk kot fizikalno realnost. Zaradi odtrganega desnega spodnjega roba v naslovnici knjige (še) ni mogoče z gotovostjo dognati, ali je kdo bil lastnik knjige pred ljubljanskimi jezuiti.

Gingerich²⁵ je ob svojem raziskovanju žal spregledal ta ljubljanski zaklad, čeprav je naštel drugi izdaji Kopernikovega dela v Zadru in Cavtatu. Naša knjiga je namreč v slovenski Cobiss po-

25 Gingerich, Owen, *The Book Nobody Read, Chasing the Revolutions of Nicolas Copernicus*, Walker & Company, New York 2004, str. 147, 273.

4282.	Wernischeus, Jacob.	Tractatus physicam astrorum notitiam ea priv. cipue mechanica proponens. 1 Ldb.	8	Vienna 1762 ner
4222	Copernicus, Nicol.	De revolutionibus orbium coelestium libri VI. cl. 1 Pringl	8.	Basilea 1772 rijselner
4199	Fontenelle, Bernh.	Entretien sur l'astronomie, ou sur les mises (Kult., Epigramme des Poètes n. in l'histoire de l'astronomie) par M. de Fontenelle. 1 Ldb.	8.	Genève 1775 Kcl.
4228	n.	Entretien sur l'astronomie, ou sur les mises (Kult., Epigramme des Poètes n. in l'histoire de l'astronomie) par M. de Fontenelle. 1 Ldb.	8	Genève 1775 Kcl.
4263	Haasner, Ab. Gotth.	Entretien sur l'astronomie, ou sur les mises (Kult., Epigramme des Poètes n. in l'histoire de l'astronomie) par M. de Fontenelle. 1 Ldb.	8.	Genève 1775 Kcl.
4280.7 4198.3	Mitterbacher, Ludw.	Entretien sur l'astronomie, ou sur les mises (Kult., Epigramme des Poètes n. in l'histoire de l'astronomie) par M. de Fontenelle. 1 Ldb.	8	Genève 1775 Kcl.
4224.	Scherzer, Carol.	Institutiones Astronomiae theoreticae in usum tiro. num. Mit 16 Tab. 1 Ldb.	8.	Vienna 1775 ner
4216	Parquier,	Entretien sur l'astronomie, ou sur les mises (Kult., Epigramme des Poètes n. in l'histoire de l'astronomie) par M. de Fontenelle. 1 Ldb.	8.	Genève 1775 Kcl.
4268 4270.3	Bode, J. E.	Entretien sur l'astronomie, ou sur les mises (Kult., Epigramme des Poètes n. in l'histoire de l'astronomie) par M. de Fontenelle. 1 Ldb.	8.	Genève 1775 Kcl.
8214	Fach, Geyh. von	Entretien sur l'astronomie, ou sur les mises (Kult., Epigramme des Poètes n. in l'histoire de l'astronomie) par M. de Fontenelle. 1 Ldb.	8	Genève 1775 Kcl.

SLIKA 4: Likawčev katalog po Čopovem vpisu Kopernikove knjige, v katerem sta letnico izdaje 1566 pomotoma zamenjala z 1766 (Katalog licejske knjižnice. IX Buch. b-Naturlehre. Str. 55. NUK, rokopisni oddelek).

motoma zapisana z napačno letnico izdaje 1766, ki ne ustreza nobeni znani izdaji Kopernikovega dela. Napaka izvira še iz skoraj dvesto let starega Čopovega zapisa, čeprav je pred Čopom knjižničar Wilde zapisal pravo letnico.²⁶ Bržkone gre za navihane tiskarskega škrata, ki pa ima včasih, kot vidimo, prav dolgoročne posledice. Čop je očitno letnico napačno prebral, saj je njegov naslednik Likawec v svojem katalogu knjige razvrstil po letih izdaje in bi napako zlahka opazil, če bi se mu letnica samo napačno zapisala. Sodobni prepisovalci žal Čopove

napake nismo opazili in je nespremenjena romala v sodobni elektronski zapis kataloga NUK.

Nekaj let po Koperniku so ljubljanski jezuiti nabavili še temeljno Keplerjevo delo, privezano v Commandinovega Evklida iz leta 1619. Tudi ta knjiga, prav tako kot Kopernikova, ni bila popisana leta 1775. Na hrbtu platnic formata A4 iz belega usnja sta bila zapisana Evklid in Kepler. Rheticus ni bil omenjen, čeprav je bil njegov povzetek Kopernikovega dela dodan Keplerjevimi Misterijem.

Commandinov prevod Evklida je bil najpomembnejši v svojem času, saj je natančneje od drugih sledil grškemu originalu. Ob lastnih opombah

26 Wilde, Franz Ksaver, *Catalogi Librorum Bibliothecae Publicae Lycei Labacensis in Ducatu Carniolae 1803. Pars IV, Sectio V. Opera Matheseos elementaris, et applicata*, knjiga številka 5, Rokopisni oddelek NUK.

je dodal še mnenja antičnih piscev. Zato so se vsi poznejši prevodi zgledovali po njem. Pred smrtjo je prevajal Evklida celo v italijanščino.

H Commandinovemu Evklidu je bila privržana dve leti poznejša izdaja Keplerjevih *Kozmoloških misterijev* (1621) brez lastnega ekslibrisa. Kepler jo je posvetil baronu Sigismundu Frideriku Herbersteinu, ki je leta 1594 postal štajerski deželni glavar.²⁷ Kepler je v svojih delih skoraj stokrat citiral Claviusa in po njem povzel model poliedrov za zgradbo vesolja. V *Misterijih* je Kepler obravnaval pravilne geometrijske like²⁸ in v filozofskem smislu prvi izpostavil simetrijo kot fizikalno kategorijo, uporabno za matematična in eksperimentalna dokazovanja. Umetniki njegovega časa so problem že dolgo poznali, vendar ga je Kepler prvi načrtno raziskal v fizikalne namene.

Kepler je v besedilo *Misterijev* vstavil več geometrijskih slik. Po osemindesetih straneh je *Misterijem* sledil Rheticusov povzetek Kopernika. Rheticus je dodatek posvetil kopernikancu Maestlinu, profesorju astronomije v Heidelbergu in od leta 1582 v Tübingenu. Maestlin je v Tübingenu poučeval Keplerja in sodeloval pri prvi izdaji Keplerjevega *Misterija* leta 1596.

Tri leta prej so ljubljanski jezuiti Rheticusov povzetek nabavili tudi v privezu pred Kopernikovim delom. Tako so imeli Rheticusa kar v dveh različnih izdajah! Rheticus je povzetek podpisal 7. 10. 1539 in objavil pozimi v Gdansku. Naštel je nekaj podatkov o Koperniku in primerjal njegove meritve precesije z meritvami Ptolemaja ter drugih starejših raziskovalcev. Izpostavil je Kopernikove prednosti pred Ptolemajem. »Profesor matematike na akademiji v Tübingenu« Maestlin je v dodatku opisal Reinholdove *Pruske preglednice*, ki so jih dve leti po Kopernikovem delu nabavili v Ljubljani. Maestlin je posebej navedel lastnosti Venere, teorijo Sonca in Lune ter izračunal velikost Lune.²⁹

Ljubljanski jezuiti so nabavili Keplerjeve *Rudolfinske tabele* (1627), ki jih je Ljubljancem ponujal tudi knjigarnar Mayr. Kepler je z uporabo Neperjevih logaritmov sinusov sestavil preglednice logaritmov celih števil in jih objavil leta 1624. Tri leta pozneje je k tabelam planetov in dopolnjene-mu Tychoveemu zemljevidu zvezd dodal preglednico logaritmov kosinusov. Knjigo je posvetil Tychu in cesarju Rudolfu II.

Keplerjeve preglednice položajev planetov so nadomestile Reinholdove *Pruske tabele*, ki so jih prav tako imeli ljubljanski jezuiti. Keplerjevo delo na 568 straneh so tiskali kar 9 mesecev. Kepler je začel uporabljati logaritme v astronomiji za preračunavanje leg planetov. To je bila sploh prva pomembna uporaba logaritmov v zgodovini. Zato je na naslovni risbi levo na vrhu kupole narisal muzo »Logaritmiko«, ki je ponazarjala vstop nove računske metode za reševanje znanstvenih problemov.

Mayr je ponujal Ljubljancem preglednico logaritmov v Keplerjevi *Rudolfinski zbirki* osem desetletij po odhodu štajerskega deželnega matematika Keplerja iz Gradca. Doktor medicine Bartsch je leta 1631 predelal in ponovno izdal preglednico logaritmov svojega tasta Keplerja. Zadnjič so jih ponatisnili leta 1700 v Strassburgu. Keplerjevo delo je bilo na Kranjskem zelo priljubljeno, saj je slovenski župnik I. D. Florjančič z *Rudolfinskimi preglednicami* pripravljaval opazovanje sončnega mrka 25. 7. 1748.³⁰ *Rudolfinske tabele* in z njimi Keplerjeve logaritme so astronomi in mornarji tudi drugod po svetu uporabljali več kot sto let,³¹ vse do Vegovega časa.

Jezuiti so seveda ob začetku ljubljanskih višjih študijev nabavili tudi Tycho Brahejeva *Zbrana dela* (1648), ki so bila med prepovedjo predavanj o fizikalni pravilnosti Kopernikovih idej več kot stoletje temelj jezuitske astronomije. Ljubljanci so jih pol stoletja uporabljali kot učbenik, dokler jih niso nadomestili s kopernikanskimi deli. V prvem delu je Tycho Brahe na 470 straneh opisoval supernovo iz leta 1572. V drugem delu je na 217

27 Slovenski biografski leksikon (SBL), 1925–1932, I, str. 302.

28 Kepler, Johannes. *Prodromus dissertationum cosmographicarum continens mysterium Cosmographicum de admirabili proportione orbium coelestium ...*, 1621, str. 51.

29 Kepler, Johannes. *Prodromus dissertationum cosmographicarum continens mysterium Cosmographicum de admirabili proportione orbium coelestium ...*, 1621, str. 94, 98, 105, 143, 145, 149–151, 153, 163.

30 SBL, I, str. 182 in Grmek, Mirko Dražen, *Rukovet starih medicinskih, matematično-fizičnih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji, Rasprave i građa za povijest nauka* 1, JAZU, Zagreb 1963, str. 296.

31 Belii, Jo. A., *Iogann Kepler, Nauka, Moskva* 1971, str. 216, 222–223, 226–227, 269, 276.

straneh opisoval komet iz leta 1577. Knjiga je ljubljanskim jezuitom in njihovim študentom predstavila Tychov sistem osončja, skico Lune, sekstant in kvadrant.³²

Ljubljanski jezuiti so kot eno svojih prvih astronomskih knjig nabavili Scheinerjevo delo iz let 1626–1630. Scheiner je bil vodilni jezuitski astronom in obenem poglavitni Galilejev nasprotnik. Ljubljanski jezuiti so delo nabavili kmalu po Galilejevi smrti kot eno prvih astronomskih del v svoji zbirki.

Pozneje so ljubljanski jezuiti kupili še Doppelmayrjev *Atlas zvezd* iz leta 1742. Naslovnica Doppelmayrjevega *Atlas Coelestis* je kazala od leve proti desni Ptolemaja, Kopernika, Keplerja in Tycho Braheja. Ptolemajev svetovni sistem so ta čas Ljubljančani že povsem opustili, saj so nabavili modela vesolja le po Brahejevem in Kopernikovem sistemu, dve leti preden je bilo dovoljeno slednjega predstavljati kot fizikalno realnost. Rimska kongregacija je namreč šele ob sodelovanju Ruđerja Boškovića 16. 4. 1757 umaknila prepoved »... vseh knjig, ki trdijo, da je Sonce pri miru in da se Zemlja giblje.« Takoj po odločitvi kongregacije je filozof in fizik Bošković obiskal Ljubljano (aprila 1757), ponovno pa se je oglašil 9. 3. 1758 ter v začetku junija 1763. Tako so Ljubljančani sledili novim idejam iz prve roke. Doppelmayrjevo mogočno delo je usmerjalo razvoj ljubljanske mladine v času, ko je bilo mogoče o Kopernikovi ideji že svobodno razpravljati.

Zaključek

Najstarejše uporabne podatke o astronomski literaturi v Ljubljani najdemo v Turjačanovi knjižnici. Turjačani so vsekakor dobro poznali Kopernikov nauk, vendar so kupovali tudi knjige Kopernikovih nasprotnikov.

Turjačani so zelo podpirali ljubljanski jezuitski kolegij in mu celo podarili nekaj svojih knjig. Biser jezuitske zbirke pa smo odkrili v drugi izdaji

Kopernikovih revolucij, ki je dolga stoletja ostala skrita slovenski javnosti.

Literatura

Alsted, Johann Heinrich, *Elementale Mathematicum in quo mathesis methodice traditur par praecepta brevia, theoremata perspicua commentaria succinta. Continentur autem hoc elementali I. Arithmetica. II. Geometria. III. Geodesia. IV. Astronomia. V. Geographia. VI. Musica. VII. Optica.* Johann Bringer, Frankfurt 1611.

Apian, Peter, *La cosmographia de Pedro Apiano, corregida y añadida por Gemma Frisio, medico y mathematico. La manera de destrucir y situar los Lugares, con el vao del anillo astronomico, del mismo auctor Gemma Frisio. El sitio y description de las Indias y mu(n)do nuevo, sacada dela historia de Francisco Lopez de Gomara, y dela cosmographia de Ieronimo Giraua Tarragonéz.* Iuan Bellerio al Aguilá de Oro, En Anvers (Antwerpen) 1575.

Argoli, Andrea, *Primi mobilis tabulae Andreae Argoli...* I-II. Paulo Frambotti, Patavii (Padova) 1648.

Argoli, Andrea, *Exactissimae caelestium motuum ephemerides ad longitudinem almae urbis: at Tychonis Brahe hypotheses, ac deductas è caelo accuratè observationes ab anno 1641. ad annum 1700.* I-III. Paulo Frambotti, Patavii (Padova) 1648.

Argoli, Andrea, *Exactissimae secundorum mobilium tabulae iuxta Tychonis Brahe, / auctoris mixtas hypotheses, accuratasque è caelo deductas, / ex tota Europa undique sumptas noviter observationes.* Paulo Frambotti, Patavii (Padova) 1650. Turjačan je imel drugo izdajo iz leta 1655.

Argoli, Andrea, *Andreae Argoli serenissimi senatus Veneti aequitis et in Ptauino Lyceo mathematicas profitentis Pandosin sphaericum in quo singula in elementaribus regionibus, atque aetherea, mathematica pertractantur.* I-III. Paulo Frambotti, Patavii (Padova) 1653. Prva izdaja 1644.

Argoli, Andrea, *Andrea Argoli D. Marci serenissimo annuente Senatu equitis, mathematici Patavini Livei. Dissertatio in eclipsim solis 12. Augusti*

³² Brahe, Tycho, *Tychonis Brahe mathem: eminent: Dani Opera Omnia sive astronomia instauratae progymnasmatia in duas partes distributa, I-II, Joannis Godofredi Schönvvetteri, Francofurti 1648 (NUK-7930), knjiga I, str. 89, 248, 500, knjiga II, str. 216.*

1654. *et aliqua in eclipsim solis 1652 8 Aprilis*. I-III. Paulo Frambotti, Patavii (Padova) 1654.

Argoli, Andrea, *Calendarium Tyrnaviense. Ad Annum Christi... Ad Meridianum Tyrnaviensem... In Usum Hungariae, Et Vicinarum Provinciarum Supputatum*. Typis Academicis excusum per Joannem Adamum Friedl, Tyrnaviae 1692.

Auersperg, Wolfgang Engelbert (Volk Turjaški).. *Orbis lusus, pars prima; seu Lusus geographicus. Defensus... ab illustrissimo ... comite Wolfgango Engelberto ab Auersperg in alma universitate graecensi, praeside r. P. Matthia Kirchoffer*. Typis F. Widmanstadii, Graecii 1659.

Barker, Peter, Tredwell, Katherine A., Copernicus' First Friends: Physical Copernicanism From 1543 to 1610. (Prvi Kopernikovi prijatelji: fizikalni kopernikanizem od leta 1543 do 1610). *Filozofski vestnik*. 25, 2/2004, str. 143–166.

Belii, Jo. A., *Iogann Kepler*. Nauka, Moskva 1971.

Benedetti, G., *Io. Baptistae Benedicti Partii Veneti philosophi praestantissima speculationem libri in quo mira subtilitate haec tractatu continentur theoremata arithmetica de rationibus operationem perspectiva de mechanicis disputat de quibus placitis Arist. In quintum Euclidis libra Physica & Mathematica responsa per epistolas*. Venetis : Baretium Baretium & Socios 1599 (NUK-4029). Prva izdaja: 1585. *Diversarum speculationum mathematicorum et physicarum liber*. Torici.

Bogoljubov, A. N., *Matematiki mehaniki. Biografičeskii spravočnik*, Naukova dumka, Kiev 1983.

Brahe, Tycho, *Tychonis Brahe mathem: eminent: Dani Opera Omnia sive astronomia instauratae progymnasmata in duas partes distributa*. I-II. Joannis Godofredi Schönvvetteri, Francofurti 1648 (NUK-7930; Ekslibris: *Biblioth. Philosophiae Labac. Collegiis Socii Jesu Catalogo Inscriptus Anno 1707*).

Cantor, Moritz Benedict, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*. II-IV, B. G. Treubner, Leipzig 1900, 1901, 1908. .

Clavius, Christophor, *In sphaeram Joannis de Sacro-bosco commentarius, nunc tertio ab ipso auctore recognitus & plerisque in locis Locupletatis*. Dominici Bassa, Romae 1585 (J-423; NUK-4088; Ekslibris: *Biblot. Philosoph. Collegii Socii Jesu Lab. Ca. Inscripta 1647 facult. historia No. 2.*). Tretja izdaja: 1601. Ciotti, Venezia. Četrta izdaja: 1602. Gabiana, Lugduni (NUK-4090).

Clavius, Christopherus, *Novi calendari romani apologia. Adversus Michaellem Maestlinum Gaepplingensem, in Tubingensi Academia Mathematicum, tribus libris explicata. Auctore Christophoro Clavio Bambergensi Societate Iesu*. Romae: Sanctius, & Soc. 1588.

Commandino, Federico, Evklid, *Elementorum libri XV una cum scholiis antiquis a Federico Commandino Urbinatense in latinum conversi, ac nuper a multis mendis, quibus antea scatebat (sic), vendicati. Illustrissimo, et revendissimo P. D. Carolo Mediceo S.R. e card ac principi amplissimo dicati*. Flamini Concordiae, Pisauri (NUK-4026; Ekslibris: *Bibliothecae Philosophicae Labac. Collegii Socii Jesu Catalogo Inscriptus 1757*). Prva izdaja: 1572. *Euclidis elementorum libri XV, una cum scholiis antiquis. A Federico Commandino Urbinatense nuper in latinum conversi, commentariisque quibusdam illustrati*. Pisauri: Camillus Franciscinus 1619.

Čop, Matija, *Katalog licejske knjižnice* (1828-1831). IX Buch. b-Naturlehre. NUK, rokopisni oddelek.

Doppelmaier, Johann Gabriel, *Atlas (Coelestis) novius completi in quo mundus spectabilis, et in eodem tam errantium quam in errantium stellarum proenomena notabilia, circa ipsarumlunae, figuram, faciem, motum, eclipses, occultationes, transitus, magnitudines, distantias aliaque secundum Nic. Copernicus et ex parte Tychonis de Brahe hypothesin nostri in tutu specialita et respectu vero ad apparentias planetarum indagatu possibiles e planetis primariis, et e luna habito, generaliter celeberrimorum astronomorum observationibus graphice descripta exhibentur, cum tabulis majoribus XXX*. Jo. Gabriele Doppelmaieri Academiarum Impperi. Leonardino-Carolinae et Petropolitanae ex So. Norombergae. Homann, Nürnberg 1742, 1744 (NUK-10575; Ekslibris: *Inscriptus Bibliotheca Philosophica Coll. Labacens. S. J. 1754*).

Dular, Anja, Valvasorjeva knjižnica. *Theatrum Vitae et Mortis Humanae*. Narodni muzej, Ljubljana 2002.

Durandus, Jacobus Honoratus, *Elementa Euclidus geometria*. Graecii 1636.

Fagin Davis, Lisa, Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, bibliofil 17. stoletja. *Zbornik za umetnostno zgodovino*. Nova vrsta. 1999, 35: 193-213. Prevod Nataše Golob iz: *Codices Manuscripti: Zeitschrift für Handschriftenkunde*, 30, Maj 2000, str. 3-17.

Fullon, Abel, *Descriptione et uso dell'hollometro. Per saper misurare tutte le cose, che si possono veder coll'occhio così lunghezza et larghezza; come in altezza et profundita*. Zuletti, Venezia 1654. (NUK-18846).

Gassendi, Pierre, *Instituto Astronomica Iuxta Hypotheses tam Veterum quàm Copernici & Tychoonis: Dictata Parisiis A Petro Gassendo, Regio Matheseos Professore. Accedunt Ejusdem varii tractatus astronomici, Quorum Catalogum pagina (varii tractatus astronomici quorum catalogum pagin) versa indicarit. Editio ultima paulò aute mortem Authoris recognita. Aucta & emendata*. Apud Adrianum Vlacq, Hagae 1656 (NUK-4284, Ekslibris: Collegii Labacensi Soc. JESV An. 1696 Bibl. Philos).

Gemma, Frisius, Peletier, Jacques, *Arithmeticae prcticae methodus facilis per Gemmam Frisium ... iam recens ab ipso authore emendata, & multis in locis insigniter aucta. Huc accesserunt Iacobi Peletarij ... annotationes; eiusdem item de fractionibus astronomicis compendium: et de cognoscendis per menoriā calendis, idibus, nonis, festis mobilibus, & loco solis & lunae in zodiaco*. Apud M. Choliniu, Coloniae 1576.

Gingerich, Owen, *The Book Nobody Read. Chasing the Revolutions of Nicolas Copernicus*. Walker & Company, New York 2004.

Grmek, Mirko Dražen, Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji, Rasprave i građa za povijest nauka 1, JAZU, Zagreb 1963, str. 259-342.

Hallyn, Fernand, Gemma Frisius: A Convinced Copernican in 1555. *Filozofski vestnik*. 25, 2/2004, str. 69-83.

Hayton, Darin, *Astrologers and Astrology in Vienna in the Era of Emperor Maximilian I.*, doktorska disertacija na univerzi Notre Dame, Illinois 2004.

Hill, Jonathan A., Heffelfinger, Ellen B. (ur.), *Scientific, Medical & Natural History Books; From the Libraries of Prince Furstenberg, Wolfgang Engelbert Graf von Auersperg, and the Duke of Devonshire*. Jonathan A. Hill, New York 1983.

Juškevič, A. P., J. H. Koplevič, *Hristian Goldbach*. Nauka, Moskva 1983.

Kepler, Johannes, *Prodromus dissertationum cosmographicum continent mysterium Cosmographicum de admirabili proportionē orbium coelestium: deque causis coelorum numeri magnitudinalis, motuumque periodicorum genuinis & propriis, demonstratum per quinque regularia corpora geometrica. Libellus primum Tübingae in lucem datus anno Christi 1596 a mi Joanne Keplero Wirtembergico, tunc temporis illustrium Styriae provincialium mathematico. Nunc vero post annos 25. Ab eodem authore recognitus, notis notabilissimis partim emendatus, partim explicatus, partim confirmatus: deniq. Omnibus suis membris collatus ad alia cognati argumenti opera quae Author, ex illo tempore sub duorum Imp. Rudolphi & Mathiae Auspiciis; etiamq; in Illustr. Ord. Austriae Supr Anisanae clientela diversis locis edidit. Potissimum ad illustrandas occasionis operis Harmonice Mundi, dicti, eiusque progressuum in materia & methodo. Addita est erudita Narratio M. Georgii Ioachimi Rhetici, de Libris Revolutionem, atque admirandis de numero, ordine & distantis Sphaerarum Mundi hypothesibus excellentissimi mathematici, totiusque astronomiae restauratoric D. Nicolai Copernici. Eiusdem Ioannis Kepleri pro suo opere Harmonici Mundi Apologia adversus demonstrationem analyticam Cl. V.D. Roberti de Fluctibus, Bedici Oxoniensis. Cum Privilegio Caesareo ad Annos XV. Erasmus Kempfer, Goddefrid Tampachi, Francoforti 1621 (Brez lastnega ekslibrisa). Sledi: *De libris revolutionum eruditissimi viri, et mathematici excellentiss, reverendi D. Doctoris Nicolai Copernici Torunnaei Canonici Vuar-**

maciensis, *Narratio prima ad clariss. Virum D. Io. Schonerum, per M. Georgium Ioachimium Rheticum, una cum encomio Borussia scripta alcinous. Georgius Vogelinius Medicus Lectori anno 1621.*

Kepler, Johannes, *Tychonis Brahei Dani hyperaspistes adversures Scipionis Claramontii Anti-Tychonem. Godefridus Tampachitus Francofurti 1625.*

Kepler, Johannes, *Tabulae Rudolphinae, quibus astronomicae scientiae temporum longinquitate collapsae Restauratio continetur; A Phieniceillo Astronomorum Tychone Braheorum ... familia ... primum animo concepta et destinata ... ; tabulas ipsas ... perfecit, absolvit ... traduxit Joannes Keplerus. Jonas Sauris, Ulmae 1627. 2: 1659. 3: 1667.*

Kepler, Johannes, Joan. *Kepleri Logarithmorum logisticorum heptacosias quintuplicata sive trichil – hehacosias Jas. Bartschi. 1631. 4: Argentorati (Strassburg) 1700.*

Kopernik, Nikolaj, *Nicolai Copernici Torinensis de revolutionibus orbium coelestium, Libri VI. habes in hoc opere iam recens nato, & aedito, studiose lectorem motus stellarum, tam fixarum, quàm erraticarum, cum ex veteribus tum etiam ex recentibus observationibus restitutos: & novis insuper ac admirabilibus hypothesibus ornatos. Habes etiam tabulas expeditissimas, ex quibus eosdem ad quoduis tempus quàm facillime calculare poteris. Igitur eme, lege, fruiere. apud Ioh. Petreium, Norimbergae 1543. Druga izdaja: 1566. Nicolai Copernici Torinensis de revolutionibus orbium coelestium, Libri VI. In quibus stellarum et fixarum et erraticarum motus, ex veteribus atque recentibus observationibus, restituit hic autor. Praeterea tabulas expeditas loculentasque addidit, ex quibus eosdem motus ad quoduis tempus mathematicum studiosus facillime calculare poterit. Item de libris revolutionis Nicolai Copernici narratio prima, per M. Georgium Ioachimium Rheticum ad D. Ioan. Schonerum Scripta. Cum Gratia & Privilegio Caes. Maiest. ex officina Henricpetrina, Basileae. (NUK-7922; Ekslibris. Bibliotheca Philosophica Labacensis Collegii Societatis Jesu Catalogo Inscriptus Anno 1754).*

Kunic (Cunitz), Marija, *Urania propitae, sive Tabulae astronomicae mirè faciles, vim hypothesium physicarum à Keplero proditarum complexae; facillimo calculandi compendio, sine ullà logarith-*

morum mentione, phaenomenis satisfaciennes. Quorum usum pro tempore praesente, exacto, & futuro, (accedente insuper facillimâ superiorum Saturni & Jovis as exactionen, & coelo satis consonam rationem, reductione) duplici idiomate, Latino &. Excudebat typographus Olsnensis J. Seyffertus, Olsnae Silesiorum 1650.

Lind, Gunter, *Physik im Lehrbuch 1700-1850. Zur Geschichte der Physik und ihrer Didaktik in Deutschland. Springer-Verlag, Berlin 1992.*

Lubej, Uroš, Auerspergi in njihova grofovska palača v Ljubljani. *Preobrazba Turjaške palače. Mestni muzej, Ljubljana 2002, str. 19–50.*

Mayr, Joannis Baptistae, *Catalogus Librorum qui Nundinis Labacensibus Autumnalibus in Officina Libraria Joannis Baptistae Mayr, Venales prostant. Anno M.DC.LXXXVII. Ljubljana 1678.*

Melanchton, Philipus, *Initia doctrinae physicae dictata in Academia Viterbergensi Philip. Melanth. Iterum edita cum indice & annotationibus. Lipsiae 1549. Ponatis: 1560, Joannes Rhambaw, Lipsia. (NUK-4966). Ponatis: 1585. Hearades Ioannis Cratonis, Witembergae.*

Metius, Adriaan Adriaanszoon, Adriani Metii Alcmariani Arithmeticae libri duo: et geometriae lib. VI. Huic adiungitur Trigonometriae planorum methodus succinta. Lugd. Batavorum: Ex officina Elzeveriana 1626 (3 dela v eni knjigi, 21 cm; Northwestern University; National Oceanic / Atmospheric Administration; Syracuse University; US Military Academy). Druga izdaja: 1640, Leyden (Elsevier). Prva izdaja morda 1619, dokazano pa 1624, Amsterdam (Franeker).

Origanus, David, *Novae motuum coelestium Ephemerides Brandenburgicae coelestium motuum, et temporum summa diligentia in luminaribus calculo duplici Tychonico & Prutenico, in reliquis planetis Prutenico seu Copernicaeo (sic!) elaborata. Vol. 1: Annorum priorum 30 incipientium an anno Christi 1595, & desinentium in annum 1624... - Vol. 2. Annorum posteriorum 30 incipientium ab anno Christi 1625, & desinentium in annum 1654. Francofurticis (sic!) Typis Ioannis Eichornij, apud Davidem Reichardum bibliopolam Stettinsem, Viadrum 1609.*

Pitatus, Peter, *Almanach novum, ad annos undecim, incipiens ab annus Christi 1552, usqm ad annum 1562. Isagogica in coelestem astronomicam disciplinam. Tractatus tres perbreves de electionibus, revolutionibus annorum & mutatione aëris, omnibus diligentissime recognitis et emandatis*. Morhard, Tübingae 1553. (NUK-4196).

Polunov, Ju. L., *Samoel Moreland 1625-1695*. Nauka, Moskva 1982.

Porta, Giovanni Batista, *Magiae naturalis, sive: De miraculis rerum naturalium Libri III. Joanne Baptista Porta Neapolitano Auctore*. Apud Guilielm. Roullium, Lugduni 1561 (NUK-8284).

Reinhold, Erasmus, *Pruthenica Tabulla coelestium motuum Authore Erasmo Reinholdo*. Viduam V. Morhardi, Tübingae 1551, M. Welack, Wittenbergae 1562. Ponatis: 1571 (Apud Oswaldum & Georgium Gruppenbachios, Tübingae) (NUK-4197; Ekslibris: *Biblioteca Philosophici Collegii Societatis Jesu Labaci Catalogo Inscript 1756 cat...mat'mici No 3 1647*).

Riccioli, Giambattista, *Astronomiae Reformati tomus duo quorum prior observationes hypotheses et fundamenta tabularum posterior practica pro usu tabularum astronomicarum, et ipsas tabulas astronomicas CII continet. Prioris tomus in decem libris divisi... Auctore O. Ioanne Baptista Riccioli Societatis Jesu Ferrariensi*. Bononiae 1665. (NUK-4035; Ekslibris: *Bibliotheca Philosophica Labacensis Collegii Societatis Jesu Catalogo inscriptus Anno 1709*.)

Scheiner, Christophorus, *Rosa Ursina sive sol ex admirando facularum & macularum suarum phoenomeno varius necnon circa centrum suum & axem fixum ab occasu in ortum annua circeq. Alium axem mobilem ab ortu in occasum conversione quasi menstrua super polos proprios. Lib. IV mobilis ostens a Ch. Scheiner*. apud And. Paumgartner, Braccani 1626-1630. (NUK-4033; Ekslibris: *Bibliotheca Philosophiae Catalogo Collegii Soc. Jesu Labaci Insc. 1647*. Na naslovnici: *Inscr Cata. Bibliotheca Philosophiae Collegii Labac. S.J. 1754*).

Verzeichnis der vom Feuer geretteten Bücher des gewesten Collegii S.J. 1. 3. 1775. NUK. Rokopisni oddelek. Signatura 31/83.

Vesel, Matjaž, Osiandrova epistemologija astronomije. *Filozofski vestnik*, 26, 3/2005, str. 39–58.

Voigt, Johann-Heinrich, *Der kunstgünstigen Einfalt mathematischer Raritäten erster Hunderter*, G. & H. J. Rebenlein, Hamburg 1668.

Wilde, Franz Ksaver, *Catalogi Librorum Bibliothecae Publicae Lycei Labacensis in Ducatu Carniolae 1803*. *Rokopisni oddelek* NUK.

Kazalo oseb

Johann Heinrich Alsted (* sredi marca 1588, Balersbach pri Herbornu; † 8. 11. 1638, Weissenburg na Sedmograškem (Transilvanija)).

Peter Apian (Apianus, Bienewitz, * 1495; † 1552, Ingolstadt).

Jakob Bartsch (Bartcschi, * 1600, Lauban v Šleziji, danes Luban na Poljskem; † 1633, Lauban).

Giannbattista Benedetti (Benedictis, * 1530, Benetke; † 1590, Torino).

Tycho Brahe (* 1546, Knudstrup; † 1601, Praga).

Bernard Bullenius (* 1602; † 1657).

Ludolph van Ceulen (* 28. 1. 1540, Hildesheim; † 31. 12. 1610, Leyden).

Christophorus Clavius (Schlüssel, * 1537, Bamberg; SJ³³ 1555, Rim; † 6. 2. 1612, Rim).

Federico Commandino (* 1509, Urbino; † 1575).

Matija Čop (* 26. 1. 1797, Žirovnica; † 6. 7. 1835, Tomačevo pri Ljubljani).

Johann Gabriel Doppelmayr (Doppelmayer, Doppelmaier, * 1677, Nürnberg; † 1. 12. 1750, Nürnberg).

Jacobus Honoratus Durandus (* 7. 8. 1598, Bruselj; SJ 1. 10. 1615; † 28. 8. 1644, Gradec).

Baron Bernard Ferdinand Erberg (* 20. 5. 1718, Ljubljana; SJ 27. 10. 1734, Gradec; † 1773, Krems).

Janez Dizma Florjančič (* 1691, Ljubljana; SJ 1709-1711; † 1758).

Abel Fullon (Foullon, * 1513; † 1563).

Gemma Frisius (* 1508, Frizija na severu Nizozemske; † 1555, Louvain).

Pierre Gassendi (* 1592; † 1655).

Jan Hevelius (* 1611; † 1687, Gdansk).

Johannes Kepler (* 1571, Wiel der Stadt; † 1630, Regensburg).

33 *Societas Jesu – jezuiti*.

Nikolaj Kopernik (* 19. 2. 1473, Torun (Torno, Thorn); † 24. 5. 1543, Frombork (Frauenburg)).
Henryk Kunic (Cunitz, deloval 1599–1625).
Jožef Kalasanc Likawec (* 25. 11. 1773, graščina Žinkova na Češkem; † 13. 1. 1850, Ljubljana).
Michael Maestlin (* 1550, Goeppingen; † 1631, Tübingen).
Janez Krstnik Mayr (* 20. 2. 1634, Frauen-Chiemsee na Bavarskem; † 1708, Salzburg).
Philipp Melanchton (* 1497; † 1560).
Adriaan Adriaanszoon imenovan Metius (* 9. 12. 1571, Alkmaar na Nizozemskem; † 1635, Franeker).
David Origanus (Tost, * 1558; † 1628).
Andreas Osiander (Gosman, * 1498; † 1552).
Martin Pegius (* 1508/1528, Polhov Gradec; † 15. 8. 1593, Salzburg).
Bernhard Perger (* okoli 1440, Ščavnica v Slovenskih goricah; † okoli 1502, Dunaj).
Andrej Perlah (Perlach, * 1490, Svečina; † 11./19. 6. 1551, Dunaj).
Georg pl. Peuerbach (* 1423; † 1461).
Johann Müller Regiomontanus (* 6. 6. 1436, Königsberg v Frankoniji; † 6. 6. 1476, Rim).
Erasmus Reinhold (* 1511, Saafeld v Thüringiji; † 1553, Wittenberg).
Rheticus (Rhäticus, Retik, Georg Joachim von Lauchen, * 1514, Feldkirch; † 1576, Košice (Cas-sovia)).
Giovanni Battista Riccioli (* 17. 4. 1598, Ferrara; SJ; † 25. 6. 1671, Bologna).
Rudolf II. (* 1552; cesar 1576; † 1612).
Christopher Scheiner (* 1577, Wald pri Mindelheimu; SJ 1595, Landsberg; † 1650).
Johann Schöner (Schoner, * 1477; † 1547).
Janez Ludvik Schönleben (* 11. 11. 1618, Ljubljana; SJ 26. 10. 1635, Dunaj - 1654 Dunaj; † 1681).
Willebrord van Roijen Snell (Snellius, * 1580; † 1626, Leyden).
Jakob Strauss (* 1533, Ljubljana; † 28. 6. 1590, Celje).
Niccolo Fontana imenovan Tartaglia (* 1499; † 1557).
Ditrih Turjaški (Dietrich Auersperg, Teodorik, * 2. 6. 1578; † 25. 8. 1634, Ljubljana).
Janez Vajkard Turjaški (Johann Weikhard Auersperg, * 11. 3. 1615, grad Žužemberk; † 13. 11. 1677, Ljubljana).
Vitez Lovrenc Turjaški (Laurent Auersperg, † 1479).
Volk Engelbert Turjaški (Volkgang, Wolf Auersperg, * 22. 10. 1610; † 28. 4. 1673).
Johann Heinrich Voigt (* Stockholm?, 17. stoletje; † Hamburg?).

Johann Volmar († 1536).
Franc Ksaver Wilde (* 1753; † 1828).

Zusammenfassung

KOPERNIKUS UND DIE SLOWENEN

Der Autor beschreibt, wie die Lehren von Kopernikus bei den Slowenen aufgenommen wurden. Er folgt den Spuren von Kopernikus in den Verzeichnissen astronomischer Bücher in den Laibacher Bibliotheken und Buchhandlungen. Besonders ausführlich befasst er sich mit der Bibliothek des Laibacher Fürstenhofes, dem Verkaufskatalog von Mayr aus dem Jahr 1678 sowie den Büchern der Laibacher Jesuiten. Obwohl die Mehrheit der Quellen aus der Zeit nach dem Prozess gegen Galileo stammt, beweisen sie doch die wichtige Einbindung des slowenischen Gebiets in philosophische Debatten auf europäischer Ebene.

Weiters analysiert der Autor die Inhalte und die Bedeutung einzelner astronomischer Bücher aus der Bibliothek der Fürsten Auersperg. Darauf basieren seine Ausführungen über die philosophischen Überzeugungen der Auersperg nach ihrer Rückkehr zum katholischen Glauben und insbesondere über ihr Verhältnis zum Kopernikanismus.

Die Auersperg unterstützten die Laibacher Jesuiten und deren Bibliothek. Die Darstellung wird verbunden mit dem Hinweis auf die außerordentliche Entdeckung, dass schon die Laibacher Jesuiten die berühmte zweite Ausgabe von Kopernikus aus dem Jahr 1566 besaßen, die sich noch heute in der National- und Universitätsbibliothek in Ljubljana befindet und stummes Zeugnis ablegt.

»Stavba znamenja – perviga spominka slovenskiga djanja«

Prešernov nagrobni spomenik – prvi slovenski javni spomenik

Do konca 18. stoletja so bili spomeniki predvsem privilegij zaslužnih oseb plemenite krvi, v 19. stoletju pa se je z njimi začelo potrjevati meščanstvo. V Evropi se je pojavil pravcat spomeniški kult, v Nemčiji je npr. med letoma 1800 in 1883 število spomenikov naraslo od 18 na okrog 800. Večina spomenikov je bila posvečena osebnostim iz meščanskih, tj. neplemenitih vrst.

Tudi v habsburški monarhiji je nastopila spomeniška vnema. Enajst narodov, ki je živelo pod žezlom habsburških monarhov, je želelo poskrbeti za spomenike svojih znamenitih in pomembnih osebnosti. Vzor za spomenike v večjih mestih monarhije so predstavljali spomeniki, ki so nastajali na Dunaju. Razdelimo jih lahko v tri skupine: dinastične spomenike, ki jih je naročal dvor, meščanske spomenike, s katerimi je meščanstvo slavilo zaslužne osebnosti iz preteklosti, in spomenike, za katere so dale pobudo velike politične stranke. Monarhične spomenike so na Slovenskem postavljali predvsem Nemci v štajerskih mestih.

Težnja po postavljanju spomenikov, ki je Slovence zajela z nemajhno zamudo, je bila povezana z naglo prebujajočo se narodno zavestjo. Spomeniki naj bi bili zunanji odraz samodokazovanja oziroma eden izmed načinov potrjevanja majhnega naroda v monarhiji. Predstavljali in simbolizirali naj bi slovenski narod in pomembne narodne ideje, medtem ko naj bi se narod po zaslugi spomenikov lažje identificiral s svojimi velmožmi in preteklostjo (slovensko zgodovino), na katero so ga opozarjali.

Leta 1850 je mladi, komaj triindvajsetletni Lovro Toman (1827–1870) v Novicah (v predlogu za Prešernov spomenik) zapisal, da narod »vsak spominek« (spomenik), ki ga »imenitnim možem stavi, ga tudi sebi stavi, ker spominek kaže, da se je narod zavedil svoje dolžnosti, svojega poklica, svoje moči, da je spoznal pomembo take stavbe, ki je priča hvaležnosti in spodbada k enacimu, slavo zaslužljivemu načinu.«¹

Spomenike naj bi dobili pomembni in zaslužni možje, politiki, znanstveniki, vojaki ..., predvsem pa možje peresa oziroma literarni ustvarjalci, saj naj bi ti Slovence »izbudili iz težkega spanja, rešili neznanega gospodstva in jim ustanovili jezik – prvi pogoj národnega obstanka!?!«²

Slovenski javni spomeniki so slavili predvsem osebnosti s področja kulture in umetnosti, zato naj bi Slovenci z njihovo pomočjo potrjevali kulturno, ne pa politične identitete, vendar je bila meja med kulturnim in političnim pogosto zabrisana. Spomenike so Slovenci seveda lahko postavljali samo v okoljih, v katerih so si pridobili dovolj političnega vpliva.

Širša slovenska javnost je začela o spomeniških vprašanjih resneje razmišljati šele od srede 19. stoletja. Pojavljali so se predlogi in razprave o postavitvi spomenikov slavnim in pomembnim

¹ Lovro Toman, »O Prešernovem spominku«, Novice, 1850/15.

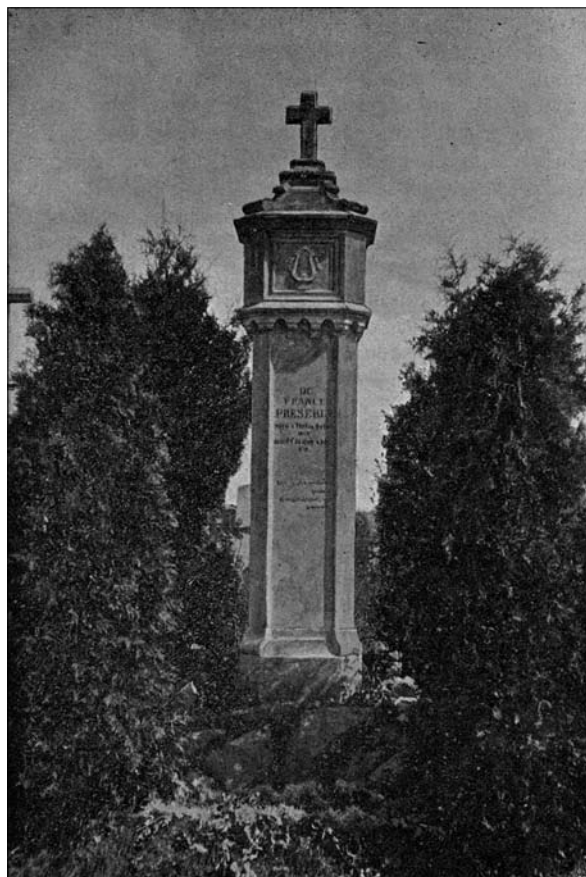
² Ivan Nepomuk Resman, »Na slavo Vodniku in Preširnu«, Novice, 1869/9.

sonarodnjakom: Vodniku (Prešeren je zanj izbral Vodnikove verze iz pesmi *Moj spominik*), Prešernu, Valvasorju, Vegi, Slomšku, Wolfu, Čehovinu, Linhartu (spomenik so prenovili in opremili s Prešernovimi verzi, v katerih pravi, da bosta drama-tika in zgodovinarja večno slavili muza gledališke umetnosti Talija in muza zgodovinopisja Klio), Knobleharju, Kopitarju, Žigi Herbersteinu idr.

Prve domače spomenike so pogojno predstavljali bolj ali manj umetniško zasnovani nagrob-niki, kakršen je bil npr. Čopov nagrobnik iz leta 1840, ki ga je v zapoznelem klasicističnem oziroma empirskem duhu po vzoru Vodnikovega nagrob-nega spomenika zasnoval slikar Matevž Langus, ali npr. najbrž prav tako po Langusovi zamisli obliko-van Korytkov nagrobnik.³ Za Korytkov nagrobnik je nemške verze zložil Prešeren, ki je ob prijateljevi smrti leta 1839 skupaj z Boguslavom Horodyńskim poskrbel za dovoljenje za slovesen pogreb oziroma prosil pristojni urad, naj dovoli pokop »za sloven-ski narodopis zaslužnega moža« na takem kraju, kjer mu bo mogoče postaviti spomenik, in sicer po možnosti v bližini grobov Vodnika in Čopa. Korytku so nagrobnik postavili starši na pobudo tiskarja Jožefa Blaznika in Prešerna, ki sta zbrala in uredila Korytkovo zapuščino.⁴

V 19. stoletju se je zelo razširilo postavljanje preprostih nagrobnikov oziroma nagrobnih spo-menikov, ki so bili obogateni z reliefnim ali figu-ralnim plastičnim okrasom. Na začetku 19. stoletja so bili pogosti simbolični arhitektonski spomeniki v klasicističnih oblikah slopa, obeliska, piramide in stele, ki so jih krasili reliefi. Figuralni spomeniki z idealiziranim portretnim poprsem na podstavku so bili redki.

Čopov, Korytkov in Vodnikov nagrobni spomenik nimajo značaja javnega spomenika, ki ga lahko pripišemo nagrobnima spomenikoma pe-snikoma Francetu Prešernu (odkrit je bil leta 1852) in Simonu Jenku (odkrit 1873) na pokopališču v Kranju.⁵ Oba sta zasnovana v obliki znamenja

oziroma stebra s tabernakeljsko razširjeno glavo. Oblika je znana od srednjega veka dalje, z njo so se likovni dosežki povezovali z ljudskim in verskim čustvovanjem.⁶

Pobuda za postavitev Prešernovega spome-nika je bila dana že ob pesnikovi smrti 8. februarja 1849. Ko je novica o Prešernovi smrti, ki jo je s posebnim poslancem poslal vodja kranjske *Narodne straže* Konrad Loker, prispela v Ljubljano, so jo oznanili z zvonjenjem po vseh ljubljanskih cerkvah. Za mrliškim listom, ki ga je pesnik osem let prej pripravil prijatelju Andreju Smoletu, je bil Prešernov drugi v slovenščini pisan mrliški list. Pe-snika so dva dni po smrti pokopali na kranjskem pokopališču. Pogreba se je udeležilo več duhovni-kov in precej ljudi, mdr. kranjski narodni stražniki, ki so nosili krsto, ljubljanski študenti, domoljubi iz Ljubljane, Radovljice, Tržiča in drugih gorenjskih krajev.⁷ Vendar je bil poročevalec *Slovenije* prepri-

3 Po: Emilijan Cevc, »Matevž Langus in Čopov ter Korytkov nagrobnik«, *Kronika / Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1977/1, str. 30 in 34.

4 Po: Anton Slodnjak, »Stiki s poljsko policijo in romantiko«, *Prešernovo življenje*, Ljubljana 1964, str. 220.

5 O Jenkovem spomeniku glej: D. Globočnik, »Spominska obeležja Simona Jenka«, *Kronika / Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 53, 2005/2, str. 185-196.

6 Po: France Stelè, »Likovni spomeniki v Sloveniji do leta 1941«, *Sinteza*, 1967, št. 7, str. 10.

7 Po: »Dr. Preschern's Leichenbegängniß«, *Illyrisches Blatt*, 1849/13, in Janez Bleiweis, »Žalostno oznanilo in – prijazno povabilo«, *Novice*, 1849/7.

čan, da množica pogrebcev s Prešernovimi »visokimi zaslugami za slovensko pismenstvo v nikakoršni primeri ni bila.«⁸

Josip Stritar (1836–1923) sicer poudarja: »Ko so ga izgubili, takrat so še le čutili Slovenci, kaj jim je bil Preširen. Njegov pogreb je bil veličasten, kakoršnega še ni imel noben Slovenec. Prišli so mu zadnjo čast izkazat iz vseh slovenskih strani.«⁹

Podobno piše tudi Fran Levec (1846–1916): »V soboto, 10. februarja ob 8. uri prenesli so mertveca v veliko cerkev, kjer je dekan Dagarin služil veliko mašo s sedmimi leviti [op. duhovniškimi strežniki pri slovesni maši]. Nosili so umerlega pesnika kolegi, kranjski narodni stražniki, a na rakvi je vihral pesnika-gardista – 'Sturmhut' (!!).

Ob rakvi so v versti ljubljanske akademiške legije študentje v svoji uniformi, katerih sta po dva in dva tudi ves čas, dokler je Prešerin ležal na mertvaškem odru, častna stražnika stala mu ob stranéh. Ko so pesnika po mertvaških molitvah prinesli iz cerkve, bilo je po tergu vse černo ljudi, da nisi dalje videl. /.../ vsa narodna straža kranjska spremila je svojega tovariša v polni paradi z muziko do hladnega groba.«¹⁰

Po pogrebu se je v gostilni *Pri stari pošti*¹¹ zbrala družba pogrebcev, da počasti spomin na pokojnika. Iz Ljubljane so prišli: dr. Janez Bleiweis (1807–1881), živinozdravnik dr. Simon Strupi, zastopnika komorne prokurature dr. Henrik Haan in dr. Ernest Lehmann, odvetnik dr. Janez Ahačič, urednik Slovenije Matej Cigale, skriptor licejske knjižnice Miha Kastelic in študent medicine Žiga Bučar, iz Radovljice okrajni sodnik Ignacij Guzelj, sodni avskultant Moric Del Negro, Žurga (najbrž Janez Žurga, konceptni praktikant pri okr. komisariatu v Radovljici), Wagner in Homan, iz Tržiča okrajni predstojnik dr. Franc Schrey in Albert Jabornik, z Bleda pesnikov soimenjak posestnik France Prešeren in z Jesenic uradnik Ruardovih fužin Pesjak in cestni nadzornik Fran (Franc) Potočnik.¹²

Fran Potočnik, ki je v dnevniku ohranil ime na gostov gostilne *Pri stari pošti*, je zapisal, da je Žiga Bučar med branjem soneta *O Vrba, srečna, draga vas domača* jokal. »... tief bewegt schlugen wir unsere Gläser einander und leerten aus den letzten Tropfen zur Erinnerung, der nun dahin ging, 'von dess Gefielden kein Wanderer wiederkehrt' [op. iz Schleglovega prevoda Shakespearovega Hamleta] – 'far well!' – Wir beschlossen, dass wir nächsten Samstag den 17. d. M. in Krainburg die Octave feiern wollen ...«¹³

Novice, Slovenija in *Illyrisches Blatt* so v poročilih o pogrebu povabili pesnikove častilce k sedmini (rekviemu),¹⁴ ki je bila čez teden dni v Kranju. »Prihodnjo saboto 17. dan tega mesca ob 10. dopoldne bojo po rojncim bilje [op. nekdanji verski obred z molitvami za pokoj umrlega] v Krajnji, h katerim prav lepo povabimo vse njegove prijatelje in spoštovavce. Pridite obilno!

Po biljah se bo posvetovalo: Kakošni spominek naj bi se rajncimu naredil in kam nej bi se postavil?

Slavni mož zasluži svoje slave vredin spominek: torej je treba, de se ta reč dobro prevdari, in de se več prijatlov snide, ki se bojo posvetovali: kako bi se dalo to nar boljši storiti.«¹⁵

Povabilu se je odzvalo le malo ljudi, iz Ljubljane naj bi bil prisoten edino dr. Bleiweis in z Jesenic Fran Potočnik. Ustanovljen je bil poseben odbor ljubljanskega oziroma kranjskega *Slovenskega društva*, ki naj bi prevzel skrb za pesnikov grob. V njem so bili: dr. Bleiweis, dr. Janez Ahačič, magistratni svetnik in državni poslanec Mihael Ambrož, tajnik *Slovenskega društva* Karel Dežman, Ignacij Guzelj, Miha Kastelic, predavatelj na pravoslovni fakulteti v Ljubljani dr. Ernest Lehmann, ljubljanski zvonar Anton Samassa in dr. Simon Strupi.¹⁶

Slovenija je že 13. februarja predlagala zbiranje denarnih prispevkov za spomenik: »Mislimo za res, de imajo dela rajnciga toliko ceno, da bi v vsakim slovenskim selu, tergu, mestu brez vse opombe podpise za prineske za ta žlahtni namen pobira-

8 »Ljubljana, 11. svečana«, Slovenija, 1849/13.

9 Josip Stritar, »Preširno življenje«, *Pesmi Franceta Preširna*, Klasje z domačega polja, Ljubljana 1866, str. 10.

10 Fran Levec, »Odlični pesniki in pisatelji slovenski / Dr. France Prešerin«, *Zvon*, Dunaj 1879, str. 49.

11 Tako je bila imenovana, ker je bila zgrajena po letu 1770 kot poštna postaja.

12 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, *Slavistična revija*, 1949, str. 32.

13 Iz dnevnika *Frana Potočnika*, NUK, Ms 456, št. 77, po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, *Slavistična revija*, 1949, str. 32.

14 »Dr. Preschern's Leichenbegängniß«, *Illyrisches Blatt*, 1849/13.

15 Janez Bleiweis, »Žalostno oznanilo in – prijazno povabilo«, *Novice*, 1849/7.

16 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, *Slavistična revija*, 1949, str. 33.

ti imeli. Sicer pa je nezrušljivi spominik Prešerna v njegovih pesmih samih, spominik, ki bo stal, dokler bodo človeške usta besedo 'Slovenec' glasile!«¹⁷

11. marca 1849 je Slovensko društvo priredilo v svoji »bravnici« v Virantovi hiši na Št. Jakobskem trgu besedo v čast Prešernovemu spominu.¹⁸ Od marca do maja so sledili trikrat po trije oglasi Slovenskega društva v »dokladnih listih« Novic (nato še februarja in marca 1850), prav tako v uradnem listu *Laibacher Zeitung* (april in maj 1850). Prvo serijo oglasov pod naslovom *Povabilo na vse Slovence!* je spremljala drobna risba preprosto zasnovanega spomenika.

»Na gróbu našiga slovénkiga pesmeníka Dr. Prešérna je več njegovih prijatlov sklenilo, si prizad-játi, de se spomin na mojstra naših pévcov, njemu in domovini spodóbin, z naprávo veličastniga spomin-ka prihódnosti izroči. Sklenilo se je tedaj, Ljublján-sko slovénsko društvo naprositi, de bi prineske za ta spominik nabírati počélo in celo to mísél izpeljálo.

Podpisani odbor slovénkiga društva se je kra-sne misli hvaležnosti domovíne do slavniga pésnika z veseljem poprijél, in povábi, opustivši razkladanje občnoznaníh zaslúg ranjciga za písménstvo slovén-sko, rojáke k obilnim prinéskam. Po njih izidu se bo izpeljáva nášiga naména ravnála, in občínstvu po-zneje na znanje dála.

Prineski, kateri se bodo po časopisih oznano-vali, naj se izročé v pisarnici slovenskiga društva v Salendrovih ulicah Nro. 195 v Ljubljani.

V Ljubljani 13. maliga travna 1849.

Odbor slovénkiga druztva.«¹⁹

Zbiralna akcija in prizadevanja za Prešernov nagrobni spomenik spominjajo na prizadevanja za nagrobnik Matiji Čopu iz leta 1838. Do letnega zbora Slovenskega društva je bilo zbranih 190 gol-dinarjev. »Vsi domorodci so tedaj prošeni, koliko je mogoče, še kaj nabrati, de se bo zamogel rajnkimu spominek staviti, ki bi bil živa priča, da slovenski na-rod svoje slavne možé ceni, in da ni bil pozabil na grobu neumerjočimu Prešernu vredin spominek svo-je hvaležnosti postaviti.«²⁰ Slovensko društvo je skle-

nilo v časopisih razglasiti imena darovalcev in na-prositi nekatere rodoljube, da bodo v posameznih krajih prevzeli nabiranje denarja za spomenik.²¹ Junija 1850 so Novice začele objavljati sezname da-rovalcev (7 seznamov), en seznam pa je objavil *Lai-bacher Zeitung*. Do aprila 1851 je bilo zbranih nekaj nad 300 goldinarjev. Julija 1851 je bilo razposlanih okrog 40 litografiranih okrožnic na naslove raznih rodoljubov s prošnjo, naj z nabirkami med znanci pospešijo nabiralno akcijo.

»Prečastiti gospod!

Za neravno prekrasni, vunder za našiga per-viga pesnika dohtarja Prešerna spodobni grobni spo-minek nam še denarja manjka. Tudi Vašiga imena še manjka v versti tistih domorodcov, ki so k temu spominku kaj darovali. Vémo, da Vi, ki ste za bla-gor in čast domovine vnet rodoljub, ste le dosihmal pozabili se vdeležiti te domorodne naprave v slavo neumerjočiga domačiga pevca.

Prosim Vas tedaj za blagorodni donesek, in da bi še ktere domorodce svoje bližnje okolice v ta namen nagovorili, - blagodare pa v enim tednu meni poslali, ker se mudí, da še to jesen pride spomi-nek na grob v Krajnju, kjer naš Prešern počiva.

Z Bogam!«²²

Zbiranje je potekalo v vseh slovenskih deže-lah. Največ uspeha je bilo na Kranjskem, nekaj so zbrali tudi na Hrvaškem. V štirih letih so nabrali 626 (oziroma 586) goldinarjev. Največje zneske so darovali baron Anton Zois (50 gold.), s 30 goldi-narji je sledil pesnikov soimenjak in prijatelj, blejski gostilničar Franc Just Prešeren (1808–1864), ki je poravnal tudi pogrebne stroške, 20 goldinarjev je prispeval nemški pesnik Anastazij Grün (grof Aleksander Auersperg), ki je Slovenskemu društvu 2. maja 1849 poslal pismo, v katerem je zapisal, da se Prešerna spominja kot mladostnega učitelja, ki je prebudil njegovo spečo pesniško iskro,²³ ob Prešernovi smrti pa je napisal odo *Nachruf an Pre-schern* (objavljena je bila šele 1859 v Vodnikovem albumu). Večji darovalci so bili tudi: David Moline (15 gold.), dr. Viktor Hradecky (10 gold.), trgovec J. Baumgartner (10 gold.), Konrad Pleiweis (10 gold.), dr. Josip Muršec iz Gradca (10 gold.), dr. J.

17 »Ljubljana, 11. svečana«, Slovenija, 1849/13.

18 Po: »Naznanílo slovenskiga društva«, Novice 1849/10.

19 »Povabilo na vse Slovence!«, 16. dokladni list k 17. št. Novic, 1849.

20 Po: »Létni zbor slovenskiga društva v Ljubljani«, Novice, 1850/19.

21 Po: »Létni zbor slovenskiga društva v Ljubljani«, Novice, 1850/20.

22 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 37.

23 Grünovo pismo je 12. maja 1849 objavil *Illyrisches Blatt*.

Ahačič (10 gold.), Viktor Ruard (10 gold.), dr. Josip Juraj Strossmayer (5 gold.), tiskar Blaznik (5 gold.), Fran Potočnik (3 gold. 10 kr.) ... 10 goldinarjev je zbral dunajski slovenski plesni komite.²⁴

Darovalcev je bilo okrog 280. Višina prispevkov je bila med 8 krajcarji in 50 goldinarji. Okrog 120 ljudi je prispevalo 1 goldinar. Med darovalci so bili tudi Hrvatje (mdr. pesnik Ivan Mažuranič), nekaj kranjskih Nemcev, nekaj Srbov, trije Čehi in Anglež. Darovali so pravniki, uradniki (poštariji, davkarji, graščinski oskrbniki, pisarji), posestniki, veleposestniki, industrialci, učitelji, študenti, dijaki, župani, zdravniki, duhovniki, stolni prošt, graščak, baron, štacunar, bukovez, uboga vdova, ljudomili berač ...

Slovenci so konec leta 1848 sodelovali tudi pri nabiralni akciji za Jelačičevo vojsko, ki so jo sprožili Hrvatje. Tudi to akcijo je s pomočjo *Slovenskega društva* organiziral in na podoben način vodil dr. Janez Bleiweis. V šestih mesecih so uspeli zbrati skoraj 2000 goldinarjev, darovalcev pa je bilo 813. V Kranju so za bana Jelačiča nabrali 86 goldinarjev 50 krajcarjev, za Prešernov spomenik pa le 32 goldinarjev, v Idriji za Jelačiča 102 goldinarja in za Prešerna samo 3 goldinarje 42 krajcarjev, v Mirni pa 85 goldinarjev in 5 francoskih frankov za Jelačiča, za Prešerna pa 2 goldinarja 20 krajcarjev.²⁵

Slovenci se pri darovanju denarja za Prešernov spomenik torej niso posebej izkazali. »*Veliko se je že v tej reči govorilo, vabilo, prosilo, ali zanikernost, (dedvana napčnost Slovencev) nas tudi v tem zaderžuje. Proč z njo in hitro z doneski skupej, da se zamore spolniti, kar je tako važno, da stavi se prvi kamen domačoslavniga poslopja!*«²⁶

Relativno malo denarja so prispevali celo Kranjčani (32 gold., od tega zneska je brat dr. J. Bleiweisa, trgovec Konrad Pleiweis, prispeval 10 gold.), ki so sicer ob prvi obletnici Prešernove smrti pripravili spominsko slovesnost v farni cerkvi.

»*Kdor je bil pri ti slovesnosti, se je lahko živo prepričal, v kakó živim spominu naš predragi rajniki v sercih vsih, ki so ga poznali, vedno živí. Od visoke*

častite duhovšine do zadnjiga pevca in narodniga stražnika je vse radovoljno iz gole ljubezni do njega svoje moč in znanosti k povikšanju slovesnosti v dar prineslo.

Kranjcam gré čast, de se od njih reči zamore, de so visoke pomenljive, žali bog! sploh zanemarjene besede: 'et meminisse juvat' v nar obširnišim pome-nu zapopadli in v djanji pokazali. Slava jim zató! – hvala jim ne zaostane. –«²⁷

Zbrani znesek za spomenik je bil skorajda enak Prešernovim dolgovom, ki jih je moral urediti ljubljanski advokat dr. Anton Rudolph (1814–1875). Prešeren je dolgoval 625 goldinarjev 39 krajcarjev: 224 goldinarjev 10 krajcarjev dr. Francetu Rusu iz Ljubljane, 90 goldinarjev 53 krajcarjev ljubljanskemu krojaču Josipu Kattaerju, 52 goldinarjev in 28 krajcarjev tiskarju Blazniku, 33 goldinarjev in 20 krajcarjev zdravniku v Kranju dr. Antonu Bežku, 9 goldinarjev 48 krajcarjev kranjskemu lekarnarju Sebastjanu Savniku, 75 goldinarjev in 42 krajcarjev Francu Mayerju iz Kranja za najemnino ...²⁸

Za primerjavo lahko posežemo tudi po dveh anekdotičnih podatkih iz Prešernovega življenja: ko je Prešeren gostil dva pisarja v gostilni na Gaštelju, je za en sam pivski večer porabil 10 goldinarjev, mladega pisarja Andreja Rudolfa, nezakonskega Smoletovega sina, ki je moral iti na vojaški nabor v Ljubljano, pa je po tedanji navadi hotel odkupiti za 800 goldinarjev.

Sodni varuh Prešernovih otrok Ernestine in Franca Jelovška dr. Rudolph si je nakopal zame-ro vodje odbora *Slovenskega društva* dr. Bleiweisa, ker je menil, da bi bilo denar umestneje porabiti za njuno vzgojo.²⁹ Otroka sta po Prešernovi smrti prejemale v mesečnih obrokih po 5 goldinarjev in 25 krajcarjev iz izkupička Prešernovega literarnega dela (130 gold. za prodane izvode Poezij).

Organizatorji počastitve Prešernovega spomina z nagrobnim spomenikom in nabiralne akcije zanj se za Ano Jelovškovo in pesnikova otroka skorajda niso zmenili. Prepustili so jih životarjenju.

24 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, *Slavistična revija*, 1949, str. 36.

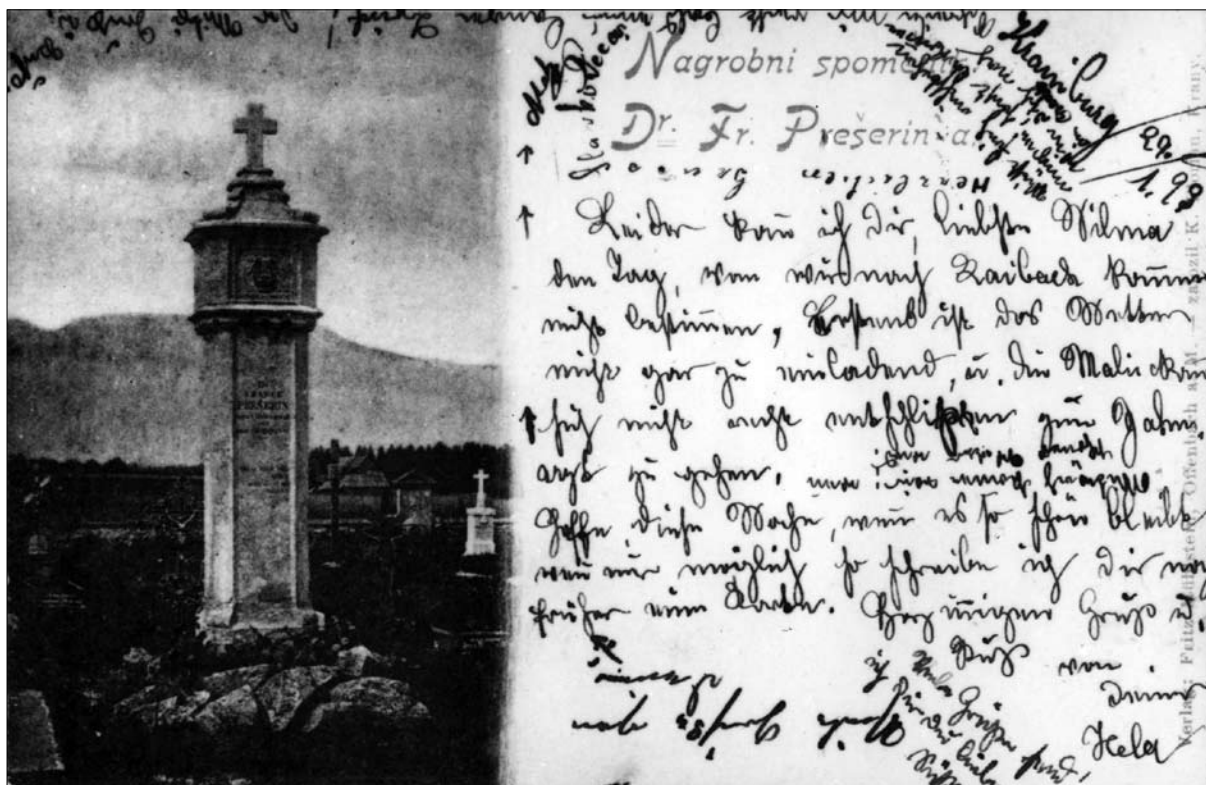
25 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, *Slavistična revija*, 1949, str. 39-40.

26 Lovro Toman, »O Prešernovem spominku«, *Novice*, 1850/15.

27 »-č-«, »Dopís iz Krajnja«, *Novice*, 1850/7.

28 Po: Joahim Ražem, »Odvetniški zaslužek dr. Franceta Prešerna«, *Pravnik*, 1961, str. 52.

29 Po: Marja Boršnik, »Ernestina Jelovškova«, *Ženski svet*, 1926/36.

Prešernova nezakonska hčerka Ernestina Jelovšek (1842–1917) je zapisala: »Es war einige Wochen später [po smrti]. Wir hatten alle zusammen den ganzen Tag nichts zu essen, als eine ordinäre Semmel. Mutter weinte, als sie jedem die Hälfte gab, ich bot ihr nun, da ich nicht essen konnte, indem ich sie weinen sah, meine Semmelhälfte, inzwischen war Brüderchen fertig geworden, bat um noch – ich gab ihm nun mein Stück. Inzwischen sammelte man für Prešerns Grabstein, gab im Theater eine Dilettanten-Vorstellung [op. najbrž béseada Slovenskega društva v čast Prešernovemu spominu 11. marca 1849], und deklamierte dabei: 'Ne hčere ne sina po meni ne bo.' [op. Valentin Vodnik, Moj spominik] Meine Mutter hat es selbst gehört.«³⁰

Na prošnjo dr. Rudolpha sta Prešernova otroka od ljubljanske sirotišnice začela začasno prejemati po 2 krajcarja na dan. Za to vsoto si je bilo tedaj mogoče kupiti eno žemljo. Ana Jelovšek je maja 1851 zaprosila magistrat za izredno podporo, ker da je draginja vse hujša in je šibkega zdravja. Ljubljanski župan se je pisno obrnil na odbor Slovenskega društva: prosilka je res v tiski, ker pa so sredstva za ubožce že razdeljena in ni denarja za izredne podpore, naj društvo (od zbranih 626 gold.)

preden zgradi Prešernov spomenik za svet, raje postavi spomenik hvaležnosti v srcih obeh pesnikovih potomcev, in sicer tako, da jima v dvanajstih mesečnih obrokih nakloni 24 goldinarjev. Društvo je prošnjo uslišalo.³¹

Z nabiralno akcijo za Prešernov nagrobnik je bilo zbranih 586 goldinarjev 29 krajcarjev. Izdatki so znašali 576 goldinarjev 28 krajcarjev: odbor je 519 goldinarjev 14 krajcarjev namenil za začasni nagrobnik, spomenik, ograjo, prekop, ureditev groba in male bilje ob svečani blagoslovitvi spomenika, 24 goldinarjev za podporo Prešernovima otrokoma, 33 goldinarjev za upravne stroške (poštino, okrožnice, oglese). Marca 1852 (4 mesece pred odkritjem spomenika) pa je odbor odtegnil iz vsote, nabrane za Prešernov spomenik, 50 goldinarjev 17 krajcarjev in jih namenil za dobrodelni koncert za poplavlence na Notranjskem in Dolenjskem, ki ga je priredilo Slovensko društvo s sodelovanjem Filharmonične družbe. Zato je prišlo do negativne razlike 40 goldinarjev 16 krajcarjev, ki jo je pokrilo Slovensko društvo.³²

30 NUK, Ms 493/I, str. 13 a, b, po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 46.

31 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 47.

32 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 48.

Prvi predlogi, da naj se Prešernu postavi pravi spomenik in ne samo nagrobnik oziroma nagrobni spomenik, so se pojavili že v letu po pesnikovi smrti. Dopisnik Novic iz Gradca je marca 1850 poudaril: *»Da se Prešernu spominik postaviti hoče, je misel vse hvale vredna, ker le nemaren narod, ki tacih možev nije vreden, kaj takega za nepotrebno derži. Najslavnejši narodi Gerki in Rimljani ino drugi v dalnej Azii in Afriki so svojim velikanom s neizmernimi stroški orjaške spomenike stavili, – mi pa bi se nehvaležne skazali? Tega ne dopusti slovensko rodoljubje, če ravno gluha sebičnost sedanjega časa se s svojimi načeli močno opira, ker iz tega ne vidi djanske koristi. Eno pa je, kar omeniti moram zastran Prešernovega spomenika: da bi se mu na grob prosto znamenje s potrebnim napisom postavilo, saj lepši, če ne velikanski spomenik, pa mu se naj v rodoljubnem slovenskem mestu Kranju postavi, kar se mi iz več uzrokov primerneje ino koristneje zdi od pokopališča. Preudarite Slovenci! – V Gradcu, 18. sušca 1850.«*³³

Dobro leto po Prešernovi smrti je Lovro Toman pod psevdonimom L. Kamnogorski (izbral ga je po zgledu Jovana Vesela Koseskega) v že omenjenem prispevku v *Novicah* predlagal, naj Slovensko društvo v Ljubljani na zboru maja istega leta premisli, ali bi kazalo Prešernu postaviti le spomenik na grobu v Kranju ali pa tudi spomenik na Bledu (*»na 'Jezeru', ki ga je v slavni pesmi 'Kerst pri Savici' tako veličastno popisal. Kraj in njegove poezije so si v žlahti; tujci tu sem obilno zahajajo, ki bi z njegovo slavo tudi njegove pesmi po svetu zanesli«*), v Vrbi (*»in sicer pri poti, de tudi popotnik zve za dom slavniga pesnika«*), v Kranju (*»kraju njegoviga zadnjiga stanovanja in njegove smerti«*) ali v Ljubljani, tu naj bi stal na Šolskem trgu (*»ker je tukej v šolo hodil, si svoj um izbistril; slovenska mladost bi tukej zmirej pred očmi imela obudevavca k velicemu namenu«*), kamor so pozneje postavili Vodnikov spomenik. *»...vsaki kraj pa bode gotovo najlepšiga kinča cele domovine se oponositi zamogel, ki bode spominek Prešernov nosil.«* Vseeno pa se je Lovro Toman najbolj navduševal za Ljubljano in Kranj. Tudi po njegovem mnenju naj spomenik ne bi stal na kranjskem pokopališču, temveč v mestu samem (pokopališče je bilo na mestnem obrobju). *»Na pokopališču naj se pa zaznamva, kje da njegovo truplo počiva. Duh njegoviga djanja naj se pa slavi*

s spomnikom, ki naj ne bo na samoti, temuč v sredi Slovencev govoreč slavitelj in budeč glasitelj na tergu ali na poti.«

»... naj bolj nas mika prva rožica, naj bolj nas veseli danica med zvezdami, naj bolj osreči prva ljubezen; – kaj, dragi Slovenci! kaj so nam prvih citer slavniga rojaka gosp. Prešerna premili glasovi tako hitro krog ušes pošumeli, da bi ne bili v serca segli s sladkostjo občutkov hvaležnost izbuditi, želje povzdignuti, njemu spominek postaviti, da on je bil, ki nam je pot pokazal v zaklade bogatiga materniga jezika ... /.../

Komu, ako se mu je ljubezen do domovine v persih oživela, se ne pretresa pri teh glasih serce? komu se želja ne vzdiguje in volja, se pri stavbi znamenja – perviga spominka slovenskiga djanja – vdeležiti, ki bode porok slovenske prebude in zavednosti. Tje k znamenju bode šel starček, in vprašaje po nje-ga pomembi po zvedil, da je spominek moža, ki iz njegoviga rodu, iz njegoviga stanu je poln ljubezni bil, navdušen za materno slavo. Mati memo otroka peljaje bode mladimu sercu besede vsadila, ki bodo še pozno mnogo sadu domovini obrodile. Z vnetim sercem se bode mladost krog njega zbiral, se svojiga rodu in njegovih potreb zavedši to pot nastopila, na kateri se pride v slavišče hvaležniga rodu. Slehernimu bo govoril spominek svoj veliki namen, ki spoznati vsak ga mora, ako ni z dušo na tla, s sercem gnjusobi privezan. Delo celimu narodu velja tedej naj se ves narod v njemu zjedini!«

Toman si je natančno zamislil podobo spomenika, ki bi predstavljal standardno, simbolno zasnovano spomeniško rešitev. Beli marmor, ki bi se dvigal iz *»velike, terde, goste, naravno obdelane skale na prešerni podlagi«*, naj bi opozarjal, da je pesnik *»iz prostiga narodniga govora tak gladak, sladak in mili jezik, svoje občutke izreči, izlikal, da se kot beli marmelj iz navadniga kamnja sveti«*. Spomenik naj bi bil okrašen s pesnikovim *»obličjem (Büste)«*, postavljenim morda v nišo, z napisi (*»Francetu Prešernu, pesniku, / rojenemu umerlimu«* in *»Slovenija«*) in *»lepo liro olovrano«* (liro in lovorovim vencem).³⁴

Lira in lovorov venec veljata za atributa pesništva. Oba atributa izvirata iz antike. Lira, ki jo pogosto srečamo tudi v raznih pesniških zbirkah

³³ *»Da se Prešernu spominik postaviti hoče ...«, Slovenija, 1850/26.*

³⁴ Po: Lovro Toman, *»O Prešernovem spominku«, Novice, 1850/15.*

in na portretih pesnikov, je v antiki simbolizirala tako pesniški kot glasbeni navdih. Veljala je za Apolonovo in Orfejevo glasbilo. Orfeja so muze naučile tako čudovito peti in igrati, da je očaral divje zveri in drevesa, zvoki njegove lire pa naj bi premikali kamenje. Bila je atribut muz Uranije in Erato, simbol in atribut pesnikov ter stalna spremljevalka skoraj vseh oblik grškega pesništva (lirika – pesništvo, »peto ob liri«).

Z vencem iz lovorovih listov je bil nagrajen zmagovalac glasbenega tekmovanja na pitijskih igrah, ki so od leta 582 pred n. št. potekale v Apolonovem svetišču v Delfih. »Poeta laureatus« se je pri Grkih in Rimljanih imenoval na tekmovanju med pesniki z lovorovim vencem ovenčan zmagovalac.

Zamisel o Prešernovem spomeniku, ki naj bi stal zunaj pokopališča, tj. na javnem prostoru, je bila novost v slovenski spomeniški praksi. Slovensko društvo se namreč ni moglo otresti izročila, po katerem so ljudem iz neoblastnih družbenih slojev postavljali le nagrobnike. Vendar so splošne razmere nasprotovale spomeniku svobodomislecju Prešernu. Zamisel o Prešernovem javnem spomeniku je zato zamrla za 30 let.³⁵

Na Prešernovem grobu je od septembra 1849 stal preprost črn lesen križ, ki ga je dal postaviti dr. Bleiweis.³⁶ Čbeličar, pesnik Jernej Levičnik (1808–1854) je v Prešernovem nekrologu v *Carinthii* zapisal, da je dobil Prešeren »sebe vreden spomenik«: »Am Friedhofe in Krainburg, rechter Hand, bald am Eingange, ist er beigesetzt, und voriges Jahr erhielt er ein 'seiner würdiges Denkmal'.«³⁷

8. avgusta 1851 je Toman z zaročenko Josipino Urbančič - Turnograjsko (1833–1854) obiskal Prešernov grob. Josipina je obisk opisala v dnevniku: »Bila sim na grobu neumerjočega Prešerna – bila ondi presrečna iz istoga občutja, kteri je bil nesreča slavnoga pesnika – na strani Lovreta. Tresli so se še zlatotoki na večernem nebu, ko smo stopili

na mesto, kjer počiva truplo, u kterom je omagalo blago, od sveta nepoznano, zaverženo serce. Zelena travica pokriva njeno zapušeno gomilo. Čern, lesen, reven križec stoji na njoj – žalostno znamenje kranjske rodoljubnosti. Celo življenje nesrečnega pevca mi je stopilo pred dušne oči. Černi, slabi križ še zdaj oznanjuje, kako ceni 'svet' blago serce, kako bister um, kako plačuje iskrenim rodoljubom. – In stopi tje Lovre, beli pergamentni blekec se kmalu bliši na černom križu, sledeče besedice je nanj napisal:

Dokler živ – si bil nesrečen,

Mrtev pak si – pevec večen.

Vila sim, jaz nesrečnomu Prešernu iz lepih cvetličih venec. Obesim ga zdaj na leseni križ. Kaka sprememba zdaj? Bila je gomila prej zapuščenca – naj bolj revna na pokopališču, in zdaj? Venec – dar ljubezni jo kinči! Zdelo se mi je, kakor da bi se vse pesmice miloga pevca zopet uživele u rožicah. – In zatonuje sonce u blesku večerne zarje, hladen pihlječek dije čez okinčano gomilo, čudni miris razdihajo cvetlice, kakor da bi hotle počastiti neumerjačega pevca. Tužno se tresejo travice, žalostno obesijo svoje glavice, kakor da bi hotle solzico milovanja potrositi na gomilo nesrečnega. – Oh, saj mu je 'svet' ne daruje!

– Lahka ti zemljica bila, slavni Prešern! Prestal si taj svet, prestal njegovo nehvaležnost! Tamkaj si zdaj, kjer je duh oprostjen tuživnih sponov, kjer se gleda v nezmerno morje luči in čistosti, kjer te ne more več raniti nehvaležnost sveta!

– Srečen si zdaj!³⁸

Bleiweis je marca 1851 zaprosil livarno kneza Auersperga v Dvoru pri Žužemberku za ponudbo za primeren nagrobnik iz litega železa in neko neznano kamnoseško podjetje za ponudbo za »stensko ploščo v maverskem slogu« iz štajerskega belega marmorja in ihanskega kamna.³⁹ Prejeti osnutki niso bili zadovoljivi, zato je Bleiweis junija 1851 pripravil posvetovanje darovalcev za spomenik v pisarni Kmetijske družbe v Salendrovih ulicah št. 195. »Odbor za grobni spominek za rajnciga Dr. Prešerna si je prizadjal z ozirami na nabrane doneške zvediti: koliko bi tak spominek ali iz kamnja ali iz vlitiga železa veljati utegnil. Vse to se je sedaj zvedilo in je bilo z zvedenimi možmi posvetovano. Da se pa ta reč do dobriga sklene in potem berž pominek

35 Po: Janez Kos, »Prešernov spomenik od zamisli do natečajnega razpisa«, Glejte ga, to je naš Prešeren!, Ljubljana 1997, str. 21 in 25.

36 NUK, Ms 495, št. 35, priloga b, po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 42.

37 Jernej Levičnik, »Dr. Franz Prešern. Nekrolog (Aus der Carinthia)«, Laibacher Zeitung, 1851/62, prva objava: Carinthia, 1851/41, po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 41.

38 Po: Črtomir Zorec, »Turnska lepota«, Glas, priloga Panorama, 24. 2. 1968.

39 NUK, Ms 495, št. 35, priloga b, po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 42.

(79) **Povabilo na vse Slovence!** (4)

Na grobu našiga slovénkiga pesmenika Dr. Prešerna je več njegovih prijatlov in častivcov sklenilo, si prizadjati, da se spomin na mojstra naših pévcov, njemu in domovini spodobin, z napravo veličastniga spominka prihodnosti izroči. Sklenilo se je tedaj, Ljubljánsko slovénsko družtvo naprositi, da bi prineske za ta spominik nabirati počelo in celo to misel izpeljalo.

Podpisani odbor slovénkiga družtva se je krasne misli hvaležnosti domovine do slavniga pesnika z veseljem poprijél, in povábi, opustivši razkladanje občnoznánih zaslúg ranjciga za pisménstvo slovénsko, rojáke k obilnim prinéskam. Po njih izidu se bo izpeljava našiga naména ravnála, in občinstvu pozneje na znanje dála.

Prinéski, kateri se bodo po časopisih oznávali, naj se izroče v pisarnici slovénkiga družtva v Salendrovih ulicah Nro. 195 v Ljubljani.

V Ljubljani 13. maliga travna 1849.

Odbor slovénkiga družtva.

delati da, povabim vse prijatle našiga slavniga rojaka, ki so se te domorodne naprave z doneski vdeležili, naj bi se prihodnjo nedeljo ob 11. uri dopoldne v pisarnici kmetijske družbe v Salendrovih ulicah snidili, svojo misel v ti napravi razodet, ktera se bo po večini glasov potem izpeljala.«⁴⁰

Po posvetovanju se je Bleiweis obrnil na »vèrlega rojaka«,⁴¹ pravnika dr. Matijo Dolenca z Dunaja, za nasvet, kako izdelati spomenik »slavjanskega značaja«. Dolenc je v dunajski dvorni knjižnici s pomočjo Frana Miklošiča pregledal knjige, v katerih so bili reproducirani spomeniki raznih evropskih narodov. Spomenika, ki bi imel slovanski značaj, ni našel. Bleiweisu je moral sporočiti, da so na voljo samo grški, bizantinski, gotski, italijanski, neorenesančni idr. stili. »Slavjani pa na tem polju umetnosti dosihmal še nič kaj posebnega, značajnega dovršili niso, kar bi imena lepoumetka vredno bilo«. Omenjeni spomeniki bi bili po Dolencem mnenju predragi, zato je njegov znanec arhitekt izdelal načrt za spominski steber, okrašen z zvezdo, ki predstavlja simbol nesmrtnosti. Steber naj bi bil iz granita, »kjer bi že to na sebi nevmrjočnost pesnika razodevalo«. Primeren bi bil tudi kranjski marmor. Obdajati bi ga morala železna

ograja, na njenih vogalih pa bi zasadili dve lipi in dve »babilonski vrbi« (vrbi žalujki).⁴²

O obliki spomenika je odločal odbor Slovenskega društva skupaj z »nekterimi v kipotvorstvu posebno zvedenimi prijatli rajnciga« Prešerna.⁴³ 4. januarja 1852 je Bleiweis sklical sejo odbora: »Einladung zur definitiven Erledigung des Prešern'schen Grabsteines

Sonntag den 4. d. M. in der Kanzlei der Landwirtschaftsgesellschaft (Salendergasse) um 11 Uhr.

Es ist hohe Zeit, dass wir mit der Setzung des Grabmahles, wofür die Beiträge schon lange im Kasten liegen, zu Ende kommen, und so mehr, als der Steinmetzmeister Thomann wissen möchte: ob er die Arbeit in Angriff nehmen wird oder nicht, indem er im letztern Falle dann ein anderes Monument zur Ausarbeitung übernimmt. – Ich ersuche daher die Herrn verlässlich erscheinen zu wollen. /.../ Hr. Steinmetzmeister Thomann wird ebenfalls ersucht, hierzu zu erscheinen.«⁴⁴ Odbor se je odločil za izdelavo dva sežnja⁴⁵ visokega stebra po »tisti krasni podobi«, ki jo je na Dunaju priskrbel »vèrli rojak« dr. Matija Dolenc.⁴⁶

Dr. Dolenc je z Dunaja poslal načrt neznanega dunajskega arhitekta za preprosto slopasto znamenje s prvinami aktualnega »bizantinskega« sloga. Spomenik je iz domačega »prelepiga marmeljna, pisanorudečkastiga« (rdečega hotaveljskega marmorja), ki so ga izbrali namesto granita, izdelal »domači umetni kiporez«⁴⁷ oziroma »Steinmetzmeister« – ljubljanski kamnosek Ignacij Toman ml. (1815–1869), ki bi lahko izdelal tudi Čopov in Korytkov nagrobnik ter prenovil Vodnikov in Linhartov nagrobnik.⁴⁸ Njegov predračun za Prešernov nagrobnik je znašal 384 goldinarjev.⁴⁹

42 Pismo Matije Dolenca Bleiweisu z dne 20. avgusta 1851, NUK, Ms 495, št. 35, priloga b, po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 43.

43 Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1852/2.

44 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 34–35.

45 Seženj: nekdanja dolžinska mera, 1,896 m.

46 Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1852/2.

47 Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1852/2.

48 Po: Emilijan Cevc, »Matevž Langus in Čopov ter Korytkov nagrobnik«, Kronika / Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1977/1, str. 35.

49 Po: Alfonz Gspan, »Prešernov grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 44.

40 Po: »Povabilo gosp. deležnikom Prešernoviga grobniga spominka«, 18. dokladni list k 26. št. Novic, 1851.

41 Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1852/2.

»Oblika mu je bizantinska, visok stolp na štiri vogle, s križem na verhu,« piše Fran Levec o nagrobnem spomeniku,⁵⁰ ki so ga »V pesmih / neu-merlimu / postavili / častitelji njegovi / 1852« (napis na spomeniku pod zlatim vencem). Na sprednji strani spomenika, pod ovenčano zlato liro, je ime pokojnika, njegov rojstni in smrtni dan ter verzi: »Ena se Tebi je želja spolnila, / V zemlji domači da truplo leži.« (iz Prešernove elegije *V spomin Andreja Smoleta*), ki naj bi natanko zaznamovali »nemilo osodo« Prešernovega življenja.⁵¹ Ob podnožje spomenika so razporedili »umetno vloženo votlasto kamnjo«, ki so ga nabrali ob Savi. Med kamenjem je rasla trava. Ureditev je bila samo zasilna, saj naj bi kamenje nadomestilo izklesano podnožje s podobnim skalnatim motivom.⁵² Spomenik je obkrožala železna ograja, ki jo je v livarni v Dvoru pri Žužemberku naročil Anton Samassa.⁵³

Oblika nagrobnika je zahtevala odprt prostor, zato so zaprosili cerkveno in mestno predstojništvo za prekop trupla, saj še niso minila tri leta po pokopu.⁵⁴ Med 12. in 14. junijem so pesnikovo krsto prenesli iz prvotnega neuglednega mesta ob vzhodnem pokopališkem zidu na odličnejšo lokacijo. Josipina Turnograjska je sredi aprila 1852 zapisala: »Slišala sim včeraj, da bodo zdaj Prešernov prah i pepel izkopali – i prenesli h kapeli, kjer bode spomenik postavljen! – Ah ni mu miru – še v grobu ne!«⁵⁵

30. junija 1852 so Novice objavile, da je nad novim pesnikovim grobom postavljen spomenik, ki bo s »cerkveno slovesnostjo« blagoslovljen v soboto, 3. julija. »Sv. černo mašo z malimi biljami« bo opravil »visokočastitljivi gospod kranjski tehant in korar Kos s svojimi vrednimi gospodi.« Odbor je povabil vse prijatelje in častilce pokojnega, ki lahko pridejo v Kranj, »naj se vdeležijo naznanjene slovesnosti na grobu našiga Prešerna, kteriga slava bo donéla, dokler bo svet stal, po širocim svetu!«⁵⁶

»Oterpnela je roka mojstrova, zadeta od nemile smertne sile, in struna, ki je v sebi krila nebeški glas, je utihnila, utihnila na večno! – Ali začujeno petje prezgodaj umerliga pesnika se ni razgubilo, razlegaje se dalječ krog in krog po domačim planu; – krepkeji in krepkeji prihaja zaglasje bobnečih strun, in telesne odmerlosti ni nasledvalo smutno pozabljenje, nikakor! – le čvrsteji življenje razvija krasna stvaritev pesnikova in slutno imé Prešernovo ne propade v žalno tmino, – z zlatimi, vedno svetlimi čerkami stoji zapisan Prešerin, velečasten ponos drage matke Slave, ktere verni sinovi so, odmerlimu s pravo hvaležnostjo udani, postavili na grob krasen spominek, kteri je bil v saboto 3. julia slovesno posvečen.« Na dan odkritja je vrh spomenika krasil velik venec »poljskih, slovenskih cvetic z domačo lipo opleten«, »ki ga je nježna roka domoljubkinje v vekši počaščenje draziga ji odmerliga okinčala, da bi znamenitost današnjiga dneva oznanoval«.

Pred posvetitvijo spomenika je bila ob 10. uri dopoldne maša, »ktero so g. dekan Kos z vsimi svojimi gosp. kaplani v pokopališčni kapelici péli«. Po končanih biljah na grobu so zapeli »Benedictus«, dve cerkveni »nadgrobnici« (nagrobniči, žalostinki) in pesem sedmošolca Frana Levstika

50 Fran Levec, »Odlični pesniki in pisatelji slovenski / Dr. Fran-
ce Prešerin«, Zvon, Dunaj 1879, str. 50.

51 Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1852/2.

52 »u-a-i« (Anton Umek – Okiški), »Iz Krajnja / Posvečenje
Prešernoviga spominka«, Novice, 1852/54.

53 NUK, Ms 495, št. 49, priloga j, po: Alfonz Gspan, »Prešernov
grob v Kranju«, Slavistična revija, 1949, str. 44.

54 Po: Josip Mal, »Policija in Prešernov nagrobnik«, Slovenski
poročevalec, 1951/32.

55 Po: Nataša Budna Kodrič, »Zgodba Josipine Turnograjske in
Lovra Tomana«, Kronika, 2003, št. 51, str. 201.

56 Po: Novice, 1852/52.

(1831–1887) *Na grobu Prešernovem*, ki jo je uglasbil Gregor Rihar (1796–1863):

»Ko zvezde luč, poprej nikdar poznano,
Prisvetil je tvoj duh nam iz noči!
'Al roži so le kratke ure dane',
Za tabo zgodaj nam oko rosi –
Na grob, kjer tvoja struna mila
Je umolknila.
Ali tvoj pepél naj tihi mir pokriva!
De ravno hitro vzet, veliko si končal.
Objema te mladika večno živa.
Dokler svoj jezik bo Slovan poznal,
Bo serce tvoja struna mila
Mu budila.«⁵⁷

Dekan Kos je poslednjič blagoslovil gomo. Dr. Bleiweis, »kteriga trud je važno delo vodil in izvrstno izpeljal«, se je v imenu odbora zahvalil dekanu in njegovim pomočnikom ter kranjskemu županu Konradu Lokerju, ki je pomagal dokončati spomenik, pevcem in zbranim pesnikovim častilcem.⁵⁸

Akcijo za postavitev Prešernovega nagrobnika je vodil urednik Novic in neformalni slovenski politični voditelj dr. Bleiweis. Njegova prizadevanja za nagrobnik so bila uspešna (javno nabiranje sredstev, 5 gold. je prispeval sam, pridobitev načrtov, prekop pesnikovega trupla), na neprizanesljivo sodbo pa so naleteli Bleiweisov »čeden, čeprav našega velikana prav ozko pojmujoč govor«⁵⁹ ob slovesnem odkritju nagrobnika, »malo človečanski odnos« do Ane Jelovškove in Prešernovih otrok, ki sta kmalu po pesnikovi smrti prišla na spisek ljubljanskih mestnih revežev, ter ravnanje s Prešernovo pesniško zapuščino, ki jo je že 17. februarja prejel od Dagarina (zapuščino je prvič predstavil javnosti šele 1872 v predavanju na Prešernovi bése-di v ljubljanski čitalnici,⁶⁰ pravni lastnici Ernestini Jelovšek je ni izročil ob njeni polnoletnosti, temveč leta 1876, a ne v celoti, inventarja zapuščine ni sestavil, vanjo naj bi podtaknil dve fingirani pismi,

vsaj pet pisem naj bi uničil, Prešernove rokopise je pošiljal v tiskarno, kjer so se nekateri izgubili, ali jih lepil v svoj rokopis).

Toda dr. Bleiweis je v »dokaj medlem govoru«, ki ga navajamo po poročilu Antona Umeka - Okiškega (1838–1871), pesnika poveljeval in svoje misli zaključil s primerjavo med Prešernom in labodom: »Rano, zares, si doveršil ték svojiga življenja, pesnik mili, kterimu je osoda kozarec bridkost do verha napolnila! Žalibog, le prerano je plameneči zubeljč tvojega duha nam ugasnil, – prezgodaj je potihnil sladki glas tvojih strun, ktere zdajci zapuščene žaljujejo po svojim mojstru. Nemila smert zasadi strupeno pušico v serce tvoje, – glas umolkne – truplo obleži!

Ko si ti, pesnik mili, prepevati začel, se je še črna tihotna noč razprostirala po domačih livadah, po nebu so se valile sive oblačne gore, luno je gosta megla zakrivala, in zvezdja bliščoba ni primigljala do nas. Pa močniga teka prijadra skoz tamoto snežnobel labud iz neznanih krajev; veličastno se vsede na volhko planjavo, ktero vesljaje premerja na vse strani, ponosno dviguje svoj vrat, ter pošilja rajske glasove po daljnim krogu. Pa vihár zabuči po valóvih, silno ga jame semterjtje metati, – ali pevcu glasa ne umori. Še krepkeji prihaja iz njegovih tuznih pers žalujoča pesem. – Neugodni sroči so mu ogrenili življenje; tarejo ga mnoge bridkosti, ali neusušljivo je tekel sladki vir, in pritekel je memo počivajočih domačincov v daljne ptuje kraje, kjer so ga z občudenjem okušali in berzno prihrumeli, v bližavi sladkoto vživat; zbudili so domače, ter jih opazne storili čuda nedopovedljivega, – pa urnokrilati čas ločitve je došel, utrujeni pevec že zapoje svojo mervtašnico, glasovi poslednje pesmi razdoné, – labuda objame groba tamna noč.

Zgodila se je Večniga volja!

Počivaj torej v miru; saj je osoda, čeravno v življenji nemila, tvojimu truplu nar lepši kraj odločila v počivališče. V obziru siviga slovenskiga orjaka Triglava, – na bregu bistre Save, ktera hvaležno memo tebe doni, ki si njeno mater Savico v pesmi večnimu spominu posvečil, – v okrožji starodavniga slovenskiga mesta naznanuje spominek: tukaj počiva Prešerin, neumerli pesnik slovenski!«⁶¹

Na odkritju spomenika je bil skrivni opazovalec kranjskega okrajnega glavarja, ki je sporočil,

57 »u-a-i« (Anton Umek – Okiški), »Iz Krajnja / Posvečenje Prešernoviga spominka«, Novice, 1852/54.

58 Po: »u-a-i« (Anton Umek – Okiški), »Iz Krajnja / Posvečenje Prešernoviga spominka / Konec«, Novice, 1852/55.

59 Po: Ivan Prijatelj, »Slovenske kulturnopolitične zahteve in pridobitve v tem obdobju«, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II. del, Obdobje okorelega konservativizma, Ljubljana 1956, str. 63–78.

60 Po: »Beseda v ljubljanski čitalnici na spomin Preširnov«, Slovenski narod, 1872/140.

61 »u-a-i« (Anton Umek – Okiški), »Iz Krajnja / Posvečenje Prešernoviga spominka«, Novice, 1852/54.

da je Bleiweis imel kratek slovenski nagovor (*»kürze slovenische Rede«*). Slovesnosti niso naznanili okrajnemu glavarstvu, vendar je uradnik Recher, ki je podpisal akt za kranjskega okrajnega glavarja, menil, da njen potek ni bil politično obarvan, marveč je bila slovesnost zgolj svečan spomin na domačega (*»vaterländischen«*) pesnika. Na *»ljubljanški namestiji«* so sporočilo vzeli na znanje ter ga 5. julija izročili v registraturo z običajno pripombo (*»Dient zur Nachricht – ad acta«*).⁶²

Pokopališča so bila napol javni prostori s spomeniki osebam, katerim le-teh ni bilo mogoče postaviti na javnem prostoru. Razloga sta bila dva: bodisi da so bili dosežki slavlencev preskromni bodisi da politične okoliščine niso dopuščale javnega spomenika;⁶³ slednje je sredi 19. stoletja veljalo tudi za prvi Prešernov spomenik.

»Tu k grobu njega bratje pristopite / I hribje čujejo naj i dobrane / Na grobu tom vzajemnost prisežite!« je v pesmi *Na grobu Prešerna* leta 1853 v Zori jugoslavenski zaklical »Jos. Radonjevič« – poznejši politik in diplomat Jožef Schwegel (1836–1914).⁶⁴ France Cegnar (1826–1892) je v prigodni pesmi ob posvetitvi Prešernovega nagrobnega spomenika poudaril: *»Postavite spominek na gomilo! / Da popotnik mimogredé pripogne glavo, / Da poznih vnukov sem priroma obilo / Obhajaj pevca neumerlo slavo!«*⁶⁵

Novice so novembra 1865 zapisale: *»Na dan vseh Svetnikov bil je krasno okinčan in razsvitljen na tukajšnjem pokopališču spominek prvaka slovenskega pesništva, neumrlega našega dr. Franceta Prešerna. Viseli so na spominku zeleni vencji z belomodro-rdečimi cvetlicami in nad sto lučic je svetilo. Popoldne pa po cerkvenem opraviilu peli so na gomili pred veliko množico ljudstva čitavničini pevci prav ginljivo. – Tako slavili smo ta dan spomin moža, ki bode na veke kinč in ponos domovini naši.«*⁶⁶

62 Po: Josip Mal, »Policija in Prešernov nagrobnik«, Slovenski poročevalec, 1951/32.

63 Po: Françoise Cachin, »Die Kult der grossen Männer: vom Friedhof zur Galerie«, Europäische Kunst im 19. Jahrhundert, Freiburg, Basel & Wien, 1990/1991, str. 215.

64 Po: »Radonjevič Jos.« (Josip Schwegel), »Na grobu Prešerna«, Zora jugoslavenska, 1853, str. 66.

65 »C-r.« (France Cegnar), »Ob posvečenju spominka dr. Prešerna v Kranji 3. julia 1852«, Novice, 1852/54.

66 »Iz Kranja 3. nov.«, Novice, 1865/45.

Prešernov *»marmorni spominski steber«* (označba v aktu okrajnega glavarja)⁶⁷ je bil prvi spomenik (spomeniški nagrobnik), ki je zrasel iz množične narodnozavedne pobude. Čeprav je šlo za nagrobni spomenik, je ta že dobival značaj javnega spomenika. Za to je bila zaslužna tudi čitalnica v Kranju, ki je ob ustanovitvi leta 1862 prevzela skrb za Prešernov grob. Pesnikov spomin je častila s Prešernovimi besedami. Prva med njimi je bila 13. decembra 1863.⁶⁸ Tuje goste so člani čitalnice vodili *»na Prešernovo gomilo, da se poklonijo njegovemu geniju«*.⁶⁹ Ko so se npr. člani ljubljanskega Južnega Sokola leta 1864 udeležili veselice, ki jo je pripravila kranjska čitalnica, so se podali tudi na pokopališče, kjer so na Prešernov grob položili lipov venec.⁷⁰

Zusammenfassung

„DIE ERRICHTUNG DES DENKMALS – DES ERSTEN MALDES SLOWENISCHEN WIRKENS“

Das Grabmal von Prešeren – das erste öffentliche slowenische Denkmal

Der Trend zur Errichtung von Denkmälern trat bei den Slowenen relativ spät auf und stand unter dem Einfluss von Denkmälbewegungen bei größeren Völkern. Er war verbunden mit dem sich rasch entwickelnden nationalen Bewusstsein. Die slowenischen öffentlichen Denkmäler sollten eine Form der Bestätigung des kleinen Volkes in der Monarchie sein. Gefeierte wurden vor allem Persönlichkeiten aus dem Bereich der Kultur und Kunst.

Als erste Denkmäler könnte man die mehr oder weniger künstlerisch gestalteten Grabmäler bezeichnen, etwa jene von Čop, Korytko und Vodnik. Sie hatten aber noch nicht den Charakter eines öffentlichen Denkmals. Einen solchen Cha-

67 Po: Josip Mal, »Policija in Prešernov nagrobnik«, Slovenski poročevalec, 1951/32.

68 Po: »V Kranji, 16. dec. +«, Novice, 1863/52.

69 Po: Ivan Fugina, Narodna čitalnica v Kranju, 1863-1933, Kranj 1933, str. 14.

70 Po: »+« (Anton Globočnik), »Iz Kranja 30. jun.«, Novice, 1864/27.

rakter hatte, zumindest teilweise, das Grabmal des Dichters France Prešeren (1800–1849), das im Jahr 1852 auf dem Friedhof von Kranj enthüllt wurde. Friedhöfe waren halböffentliche Räume mit Denkmälern für Personen, für die im öffentlichen Raum keine aufgestellt werden durften. Dafür gab es zwei Gründe: Entweder waren die Errungenschaften der Gefeierten zu bescheiden oder die politischen Umstände erlaubten kein öffentliches Denkmal. Letzteres galt auch für Prešerens Denkmal.

Bereits beim Tod des Dichters wurden die Aufstellung eines Denkmals zu seinen Ehren und die Sammlung von Spenden zu diesem Zweck angeregt. Beim Leichenmahl wurde ein eigener Ausschuss des Slowenischen Vereins gegründet, der das Grab betreuen sollte. Der Ausschuss veröffentlichte Aufrufe zur Spendensammlung: Von März bis Mai 1849 wurden dreimal drei Anzeigen in der Beilage der Zeitung *Novice* geschaltet (weitere im Februar und März 1850); es gab auch Anzeigen im Amtsblatt *Laibacher Zeitung* (im April und Mai 1850). Auch die Namen der Spender wurden veröffentlicht (sieben Verzeichnisse in den *Novice* und eines in der *Laibacher Zeitung*). Der Slowenische Verein bat einige Patrioten, in einzelnen Orten die Geldsammlung für das Denkmal zu übernehmen. Bis zum April 1851 wurden knapp über 300 Gulden gesammelt. Im Juli 1851 wurden rund 40 lithographische Rundbriefe an verschiedene Patrioten gesandt, mit der Bitte, durch Sammlungen unter Bekannten die Sammelaktion zu beschleunigen.

Die Spendensammlungen fanden in allen slowenischen Ländern statt. Am erfolgreichsten verlief die Aktion in Krain; eine geringe Summe wurde auch in Kroatien aufgebracht. Insgesamt wurden in vier Jahren 626 Gulden gesammelt. Diese für das Denkmal gesammelte Summe entsprach fast genau den Schulden, die Prešeren hinterlassen hatte. Es gab rund 280 Spender und die Höhe der Spende lag zwischen 8 Kreuzer und 50 Gulden. Etwa 120 Leute spendeten 1 Gulden.

Die Slowenen taten sich bei der Spendensammlung für Prešerens Grabmal nicht besonders hervor. Bei einer Sammelaktion zur Unterstützung der Armee von Jelačić konnte im Jahr 1848 innerhalb von sechs Monaten die dreifache Summe gesammelt werden. Die Organisatoren der Samme-

laktion und der Ehrung von Prešerens Erinnerung durch ein Denkmal kümmerten sich kaum um Ana Jelovšek (Prešerens Geliebte) und die Kinder des Dichters, sondern überließen sie ihrem schweren Schicksal und einem Leben in Not.

Es gab auch Vorschläge, Prešeren nicht nur ein Grabmal, sondern ein richtiges Denkmal zu errichten. Die Idee eines solchen Denkmals, das außerhalb des Friedhofs, also im öffentlichen Raum stehen sollte, war eine Neuheit in der slowenischen Denkmalpraxis.

Auf Prešerens Grab stand seit September 1849 ein einfaches schwarzes Holzkreuz, das Dr. Janez Bleiweis, der Vorsitzende des Ausschusses des Slowenischen Vereins, aufstellen hatte lassen. Bleiweis bat im März 1851 die Gießerei des Fürsten Auersperg in Dvor bei Žužemberk um ein Angebot für ein angemessenes Grabmal aus Gusseisen und ein Steinmetzunternehmen um ein Angebot für eine Wandtafel. Die Entwürfe, die er erhielt, waren nicht zufrieden stellend, daher organisierte er im Juni 1851 im Büro der Landwirtschaftsgesellschaft in Ljubljana eine Besprechung mit den Spendern für das Denkmal. Nach der Besprechung suchte Bleiweis den Rat des Juristen Dr. Matija Dolenc aus Wien, wie man ein Denkmal mit slawischem Gepräge schaffen könnte. Dolenc teilte mit, er könne keine Beispiele für ein solches Denkmal finden, und übermittelte den Plan eines unbekannten Wiener Architekten für ein einfaches Gedenkmal in Form einer Säule mit einem tabernakelartig erweiterten oberen Teil und Elementen des damals aktuellen „byzantinischen“ Stils. Der Laibacher Steinmetz Ignacij Toman der Jüngere gestaltete das Denkmal aus rotem Marmor aus Hotavlje. Da das Denkmal offenen Raum benötigte, wurde um Erlaubnis für eine Umbettung angesucht und der Sarg des Dichters vom ursprünglichen unansehnlichen Platz an der östlichen Friedhofsmauer an einen besseren Standort gebracht.

Prešerens Grabmal wurde am 3. Juli 1852 eingeseget. Davor fand eine Messe in der Friedhofskapelle statt. Dr. Bleiweis hielt eine kurze Rede. Bei der Denkmaleröffnung war auch ein geheimer Beobachter des Krainer Landeshauptmannes anwesend. Die Behörden waren der Ansicht, dass die Festlichkeit nicht politisch gefärbt war, sondern es um das feierliche Gedenken des Dichters ging. Der

Kvaren in umazan tisk

Zavzemanje za »boljši« tisk pred prvo svetovno vojno

V krščanski miselnosti se je kot najboljše sredstvo za ohranitev čistosti in sramežljivosti vedno ponujal pobeg za (npr. samostanske) zidove, priporočala pa se je pazljiva budnost do vsega posvetnega. Sestavni del posvetnega sveta, tistega, do katerega je bilo potrebno biti še posebno pozoren, sta vsekakor bila tudi tisk in literatura. »Religija in morala sta po 'naravi' in tradiciji tesno povezani. Nobena cerkev, četudi je še tako spoštovala svobodo ljudi, si ni hotela omejiti vloge in naukov samo na izpovedovanje vere: mar ni pravilnost vedenja jamstvo za čistost vere? Vse cerkvene ustanove so zato imele za svojo dolžnost, da pridigajo moralo in v pravem ali nepravem trenutku izdajajo zapovedi, katerih spoštovanje naj bi bilo po njihovem pogoj za zveličanje duš in zdravje ljudi.«¹ Papež Pij XII. je na primer v encikliki *O svetem devištvu* iz petdesetih let 20. stoletja zavzel nasprotno stališče od tistih, ki so menili, da se morajo kristjani, posebno še duhovniki, seznaniti z nevarnostmi sveta in tako preizkušati svojo čistost in sposobnost, da se uprejo. »Zaradi tega dopuščajo /.../ branje ljubezenskih romanov, ki se nahajajo na Indeksu prepovedanih knjig ali tistih, ki so prepovedane po naravnem pravu. /.../ Pri tem nam dobro služi opomin sv. Avguština: 'Ne govorite, da so vam srca čista, če so vaše oči nečiste, saj je nečisto oko znak nečistega srca.'«² Enciklika je sicer mlajša od časa, ki ga tu obravnavamo, vendar se je začela takšna in drugačna literatura širiti med prebivalstvom predvsem v 19. stoletju, in tega moralisti tistega časa nikakor niso spregledali.³ Stalna pozornost je bila zato najboljši

varuh neoporečne moralne čistosti: »Kaj je torej pozornost? Sledeče je preprosta, pravilna in globokoumna razlaga: pozornost je spominjanje na tisto, kar ni dano nobenemu drugemu bitju razen človeku in kar na zemlji posedujemo samo mi sami; je spominjanje na tisto, kar je v nas in drugih božjega, in je religiozni čut, ki spominjanje navdihuje.«⁴

Za moraliste je v npravstvenem oziru poseben problem predstavljala šund literatura, kolportажna literatura ali tudi trivialna literatura. Moralisti so ji zaradi slabih vplivov na sramežljivost pripisovali precejšnjo vlogo.⁵ Ta je tako kot drugod tudi pri nas omrežila veliko bralcev in jih privlačila s svojimi napetimi, navadno ljubezenskimi zgodbami. Ljubezenski roman je imel posebno vlogo. Bil je del tako imenovane preobrazbe intimnosti, ki se je začela v 19. stoletju med meščanstvom in se kasneje, tudi zaradi nizke cene, množično razširil

dejanji npravnost ali sramožljivost hudo in tako žali, da se očitno pohujšanje daje, je kriv prestopka, in naj se obsodi v hud zapor od osmih dni do šestih mesecev. Če se je tako žaljenje storilo po tiskovinah, naj se kakor pregrešek s hudim zaporom od šestih mesecev do enega leta kaznuje.« V: Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana, 1889 (dalje: Zbirka avstrijskih zakonov).

4 Felix Dupanloup, Bischof von Orléans: Die großen Pflichten der christlichen Frau, Conferenzreden, Mainz, 1881, str. 155.

5ocene o razširjenosti literature z nemoralno vsebino so bile različne. Za veliko moralno bolj občutljivih ljudi je bil tak skoraj vsak roman z lahkotnejšo vsebino. Pomagamo si lahko z leksikoni iz obravnavanega časa. Pod geslom Kolportage lahko najdemo v Meyerjevem leksikonu iz leta 1909 tudi oceno o tem, kolikšen del prodane literature predstavlja moralno sporno pisanje: »Prejšnji obče veljavni predsodek napram kolportажi je v sedanjosti odstopil mesto pravičnejši oceni, čeprav je potrebno poudariti, da se še vedno kakšnih 5 odstotkov prometa v kolportажi sestoji iz spisov z zelo dvomljivo literarno vrednostjo.« V: Meyers Große Konversations-Lexikon, Wien, 1909 (geslo: Kolportage).

1 René Rémond, *Religija in družba v Evropi*, Ljubljana, 2005, str. 85.

2 Enciklika sv. Oca pape Pija XII. 'O svetem devištvu', Đakovo, 1954, str. 25.

3 Prodajo in razpečevanje tiskovin, ki bi žalile sramežljivost in povzročale pohujšanje, je sankcioniral 516. člen kazenskega zakonika, ki se je glasil: »Kdor v podobah ali z nečistimi

med vsem prebivalstvom. Romantična ljubezen se je vedno bolj prebijala v ospredje.⁶ Poklicani k varovanju nravnosti pa so opozarjali, da takšni romani, ravno zaradi postavljanja romantične ljubezni v ospredje, zasadijo v človeka seme pohujšanja in nemoralnosti. Prepuščanje čutom ni moglo voditi k srečni prihodnosti. Mnenje o škodljivosti branja ljubezenskih romanov – in to ne samo kolportážnega ali šund romana – je bilo razširjeno tudi med tistimi, ki so v mladosti takšne romane prebirali, a so z leti ugotovili, kako sramotni in škodljivi spisi so bili to, ki so povrh vsega nedolžno bitje lahko zavvedli v samooskrumbo.⁷ Škodljivosti romantičnih ljubezenskih romanov se je ob popisovanju svojega življenja spomnil tudi Janez Trdina. Obtožil jih je, da so povzročili pri njem »polucije«, kar je bil »hujši nasledek tega branja.«⁸ Predvsem nemško leposlovje in poezijo je označil kot »prosto, mladino zapeljujoče čenčanje in kvantanje. /.../ Nemci pišejo pohujšljivo kakor Francozi, samo grje od njih, trdijo pa, da so Francozje sinnlich, von lockern Sitte.« Dalje je Trdina na primeru treh Goethejevih del razložil, zakaj ta literatura zapeljuje v greh: »1. Goethe popisuje ljubezen mladega Wertherja do omožene trole tako mikavno in lepo, da mora mlad človek dobiti simpatijo za to grešno zvezo. 2. Wahlverwandtschaften (Izbirne sorodnosti). Mož in žena. Mož se zaljubi v deklico, žena v vojaka. Ko pride mož k ženi spat, si misli on, da ima pod sabo deklico, ona pa, da ima na sebi vojaka. /.../ Brez šale, kdor ne verjame, naj bere. 3. Wilhelm Meisters Lehr-u. Wanderjahre. (Učna leta Wilhelma Maistra.) Popis gledališkega življenja. Po svetu hodi truma igralcev in igralke: to se ve, da se ljubijo vse vprek, tu ni druge vlade, kakor tista matere narave. /.../ Pohujševale so me tudi nemške pevke in popevke. /.../ Brali smo pa vsi tudi najraje kaj prav zaljubljenega in škakljavega.«⁹

Zgodbe v romanih so očitno preveč razburjale misel, vemale poželenje po ljubezni in sploh prehudo preizkušale voljo. Skratka, razmerje v ro-

mantičnem romanu, ki je bilo brez objektivnega ozadja in realnega namena, to je spočetja, je bilo, kakor priznava Trdina, mamljivo, vendar je mladeniča pohujševalo. Vzporedna katoliško moralna vzgoja je namreč v odraščajočem mladeniču/dekletu krepila občutek krivde, zato so vzdihovanja, jokanja, ločitve junaka in njegovega dekleta povzročala v duši nemir, hkratno poželenje in stud do nasprotnega spola. Oziroma, če ponovno citiram Trdino: »Zdaj se spet vidita, padata drug drugemu na srca, v naročje, okoli vrata, pa se objemljeta in ližeta tako dolgo in glasno, da šumi bralcu kar po ušesih njun: cmok! cmok! cmok!«¹⁰

Nravstvene obravnave pa je bil za svoje pisanje ne nazadnje deležen tudi sam Trdina. Njegove *Bajke in povesti*, ki jih je objavljaval v *Ljubljanskem zvonu*,¹¹ namreč niso bile pogodbo grmečemu Antonu Mahničju, ki jih je v *Rimskem katoliku* označil takole: »Sploh so Trdinove bajke in povesti prava kloaka, ki se vije skozi letnike Ljubljanskega zvona, kloaka, v katero se zliva vse, kar se da misliti najbolj ostudnega in kosmatega – prava kvintesenca mladostlovskega liberalstva.«¹² Obenem je v skrbi za moralno nedotaknjenost bralcev tiste najbolj sporne, torej »kosmate«, dele zapisal v latinščini. O tej oceni je Trdina pisal tudi v pismu Pavlu Turnerju in o Mahničju rekel, da je »vezabavna prikazen, ali ob enem pa vendar velikanski anakronizem.«¹³

V *Rimskem katoliku* so leposlovju sploh posvečali nekoliko več pozornosti kot drugod. Opazili so namreč povečano povpraševanje po leposlovju na Slovenskem. O romanu in še posebej o slovenskem romanu so se razpisali leta 1892. V članku se je avtor zavzel za aktivni pristop do reševanja problema. Ugotavljal je, da večina »navadnih izobražencev« strastno prebira leposlovje in da le ti najbolj odločilno vplivajo na javno mnenje in življenje. Takrat obstoječega leposlovja, posebno romana, pa si po avtorjevem mnenju ni bilo možno več misliti brez umorov, samomorov, nečistosti in

6 Anthony Giddens, *Preobrazba intimnosti*, Ljubljana, 2000, str. 33.

7 »Devetnajsto stoletje je bilo tako rekoč obsedeno od onanije. Generacija za generacijo moških je zrasla in odrasla, ne da bi jim ta 'ostudna pregreha' pustila kakšne posledice, pa je vendarle vcepljala odraščajoči generaciji natančno takšno – ali pa še hujšo – grozo, kot jo je preživela sama.« V: Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja, Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*, Zagreb, 1982, str. 91-92.

8 Janez Trdina, *Zbrano delo*, 1. knjiga, Ljubljana, 1946, str. 142 (dalje: Trdina, ZD, 1. knjiga).

9 *Ibidem*, str. 139-140.

10 *Ibidem*, str. 138.

11 O *Ljubljanskem zvonu* je takratni škof Jeglič, v sestavku namenjenemu duhovnikom, zapisal, da nasprotniki v dosego svojih »Bogu zopernih namenov« uporabljajo tudi »beletriistični list Ljubljanski zvon«, ki da »je tak, da mora umazati mladeniško domišljijo in v bravcu vzbuditi pohotne strasti. Tudi krive nazore o umetnosti razvija in širi.« V: *Škofijski list*, št. 1, 1905, str. 3-4.

12 *Rimski katolik*, 1889, str. 426.

13 Janez Trdina, *Zbrano delo*, 12. knjiga, str. 155.

prešustva. Ker se torej s tovrstnim leposlovjem v obliki basni, povesti ali pikantnega romana širijo zmote, laži in protikatoliške ideje, mora katoliška inteligenca poskrbeti za katoliški roman oziroma katoliško leposlovje, ki bo imelo višji namen od le gole zabave, ki jo nudi zmotno leposlovje. Višji namen pa pomeni širiti absolutno resnico.¹⁴ Načrt je torej bil, da bi z isto lahkotno literarno zvrstjo širili krščansko vero in resnico.

Pojmovanje romana in drugega neprimerne- nega leposlovja kot enega izmed krivcev za pohujšanje mladine je bila stalnica pri moralistih in njihovih prizadevanjih za нравno čistost prebivalstva. Motilo jih je, da se v knjigah kot vodilo ne pojavlja ljubezen do boga in tudi ne krščanski duh. Oba naj bi bila ljudstvu v uk in vzor, ali kakor je bilo slikovito zapisano v *Zgodnji danici* v članku z naslovom *Nečedno pisarstvo*: »Pisavec s posvetnim duham okužen, usmojen s poželjivostjo in meseno ljubeznijo, hote ali nehoje tega nečistega duha v svoje spise vgnjezditi, povsodi se gnjus za njim cedi, kakor za gnojnim vozom; in tako s svojo nesnago tudi druge okuži.«¹⁵

Posvetni duh in iskanje zadovoljstva v posvetnem pa sta bila tisto, proti čemur so se morali »pristojni« boriti. Odvrčal je namreč misli od večnega in iskal užitka v tuzemskem življenju, kar pa je posledično lahko pripeljalo do usihanja vere v Boga. Zato je že Anton Martin Slomšek v svoji vzgojni knjižici *Krščansko devišstvo*, ki je bila prvič izdana leta 1834 in nato večkrat ponatisnjena, ljubezen do posvetnega postavil med devet sovražnikov in sovražnic devišstva, saj »mlado srce zakoplje v posvetne reči, da pozabi na Boga in nebesa. /.../ Če živiš po šegi posvetnih ljudi, ljubiš svet. Bogu in ob enem pregrešnemu svetu pa ugajati ne moreš. 'Kdor ni zmenoj', pravi Jezus, 'je zoper mene.'«¹⁶ V tem se jasno kaže preprosta dvopolna retorika, ki življenje na zemlji postavlja v pol grešnega oziroma vic, v katerih gradi človek odrešenje. Torej sta vera in odrešenje na eni strani, grešnost in poguba v posvetnem užitku zemeljskega življenja pa na drugi strani.

Šund pa naj bi tudi vzpodbujal čutne občutke pri dekletih in fantih in jih s tem zavajal v po-

hujšanje. »Šest očitkov, ki se jih je postavljalo šundu in ničvredni literaturi: 1. da uničuje čut za resničnost in dejanskost, 2. skozi prvi dve uničenji (preko seznanjanja s slabim vedenjem, od ropanja do umorov) uničuje moralne norme, 3. da razvne čute, 4. da škoduje bralcu estetsko in etično, saj bralec ostaja pod vplivom vsebine in vpliva na njegov čut za dejanskost, 5. da špekulira z najbolj nizkotnimi občutki in strastjo, 6. da škodi ekonomskemu položaju ljudi, ki napravijo za romane, ki obsegajo več deset zvezkov ali celo več kot sto, velike vsote denarja.«¹⁷

Lahkoživa literatura pa se je nezadržno širila, kljub temu, da so bile posledice za bralca lahko celo usodne, kakor so zapisali v *Rimskem katoliku*: »Njihov včinek je navadno: razvnetje živcev, prazno sanjarjenje, obupovanje, svetožalje, samovmor. /.../ V najboljšem slučaju pa je tak spis gola otroška igraka brez dostojne svrhe.«¹⁸ Razlogi za tako mišljenje so se skrivali v spoznanju, da se človek mora za svojo нравstveno čistost neprestano boriti z lastnimi občutki oziroma »hudo poželjivostjo«, ki jo takšni romani vzpodbujajo. O veliki moralni škodi »posebnih nevarnosti zoper čistost« je bil prav tako prepričan tudi sekavski škof Janez Zverger, ki pravi, da »zlasti tiskovine, knjige, podobe in gledišča, razdejanje pa, ki ga te reči prizadevajo, je neizrečeno veliko.« Dalje pravi: »O naravnost zapeljivih knjigah še ne govorim ne; te so dostikrat še nevarnejše, kakor osebni zapeljivci. Jaz govorim o romanih tiste vrste, ki v izrazih sicer niso nespodobni, pa vendar domišljijo napolnjujejo z nasladnimi podobami in strasti v sercu vzbujajo, tako da brez notranjih grehov ni.«¹⁹

Dobra tri desetletja kasneje je ljubljanski škof Jeglič podal podobno mnenje kot omenjeni škof iz Gradca. Knezoškof Jeglič je še nekoliko natančneje opisal problematičnost tega čtiva in domnevamo lahko, da so na njegovo razmišljanje imela določen vpliv nevrološka raziskovanja njegovih sodobnikov, kot je bil npr. znani dr. Richard von Krafft-Ebing iz Gradca. Med »vzroki greha« so bili naštet tudi »umazani spisi«, ki jih je škof

¹⁴ Rimski katolik, 1892, str. 13-19.

¹⁵ *Zgodnja danica*, 15. sušec 1855.

¹⁶ Anton Martin Slomšek, *Krščansko devišstvo*, Prevalje, 1923, str. 24.

¹⁷ Marianne Fischer, *Erotische Literatur vor Gericht, Der Schmutzliteraturkampf im Wien des beginnenden 20. Jahrhunderts*, Wien, 2003 (dalje: Marianne Fischer, *Erotische Literatur vor Gericht*), str. 23-25.

¹⁸ Rimski katolik, 1892, str. 16.

¹⁹ Janez Zverger, *Nar lepši čednost in nar gerši pregreha*, Ljubljana 1879, str. 144-147.

Vražje šepetanje na uho

(E. Decsey, G. Gugitz, A. Klima et al., Sinnestaumel, Hagenberg Verlag, Leipzig – Wien 1933)

Jeglič sicer uvrstil v poglavje o »gnusni nečistoči« in zapisal: »Proč z njimi! Ako jih čitaš, vzbujaš si grde misli in nesramne predstave, omadežuješ svojo domišljijo, dražiš živce zvezane s spolnimi deli in si vzbujaš nespodobne občutke.«²⁰

Ta vrst literature je bila najbolj razširjena zlasti med nižjimi sloji mestnega prebivalstva, posebno med služkinjami, za katere je roman lahko pomenil umik iz težav in naporov vsakdanjika. Ob kolportažnih romanih je bila na prelomu 19. in 20. stoletja seveda najbolj brana še krščansko vzgojna literatura,²¹ ki so jo prodajali v istih knjigarnah in je pomenila drugo stran pobega iz realnosti, zatekanje k Bogu, s katerim so si ženske (služkinje) lahko lajšale naporno življenje z mislijo na večnost. Sloj hišnih poslov, v mestu so bile to v veliki večini mlajše samske ženske, je namreč spadal med

najbolj izkoriščane, zapostavljene in prikrajšane poklicne skupine. Njihov delavnik je obsegal vsa gospodinjska dela in je ponavadi trajal 15 in več ur, za kar so dobile streho nad glavo in hrano ter mizerno plačo ob koncu meseca. Hkrati pa je bilo njihovo privatno življenje zelo omejeno, saj so morale biti delodajalcu stalno na razpolago.²² Služkinje so bile večkrat tudi žrtve meščanske dvojne morale, saj so jih gospodarji, njihovi sinovi in celo razni pomočniki včasih spolno nadlegovali.²³ Romani, ki so pripovedovali zgodbe o roparjih, vitezh, prikaznih in zaljubljenih revnih dekletih, ki najdejo svojega odrešitelja, so v razmerah, v katerih so služkinje živele, torej pomenili beg iz vsakdanjika v lepši svet. Kolportažni roman je v takšnih primerih dejansko igral vlogo, ki so mu jo očitali moralisti, češ da uničuje čut za resničnost in dejanskost.²⁴ Z zatekanjem v fiktivni svet kolportažnega romana so služkinje lahko našle nadomestek za neizživeto življenje.

»Tako knjiga postane ne toliko posrednik vsebine kot sprejemnik, na katerega bralec prenaša ali obeša svoje projekcije. Bralec tako uresničuje svoje duševne fenomene.«²⁵ Torej ravno nasprotno, kot so ta pojav razumeli katoliški moralisti, saj so v knjigi videli predvsem posrednika, ki s svojo vsebino razvema čutnost in poželjivost ter uničuje sramežljivost predvsem mladega bralca, ki moralno še ni dovolj močan, da bi se lahko obranil pohujšanja, ki ga takšna literatura prinaša. Med »spodobnimi« ljudmi se je razširilo prepričanje, da lahko kolpor-

22 Ibidem, str. 64.

23 Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana, 1995, str. 156-157. O tem tudi Janja Žagar, Služkinje v Ljubljani. V: Traditiones 15, 1986.

24 Upanje na boljše življenje so dekleta namreč iskala tudi v ženitnih oglasih. Iskanje primerne moža pa je lahko bilo tudi nevarno. Leta 1883 je npr. več dunajskih gospa prijavilo policiji, da so njihove služkinje izginile. Izkazalo se je, da so končale kot žrtve morilca Hugona Šenka, ki se je preko ženskega oglasa ponujal kot idealen ženin. Šenk jih je zapeljal, pobral njihove prihranke ter s pomočjo dveh pajdašev umoril. V: Andrej Studen, Rabljev zamah, Ljubljana, 2004 str. 157-188. Podobna zgodba se je zgodila leta 1938 v Sloveniji. Glej: Andrej Studen, Ne bo je nikdar več nazaj, Zgodovina za vse, leto XI, št. 2, 2004, 101-122.

25 Jaro Dolar, Cankar in trivialna literatura, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1-2, 1977, str. 240-248; v op. 14 se sklicuje na Sylva Simsova: Nicholas Rubakin and Bibliopsychology, London, 1966 (dalje: Dolar, Cankar in trivialna literatura). O raziskavah bralnih navad glej: Jaro Dolar, Sociološki vidiki bibliotekarskega dela, Knjižnica, let. 19, št. 1-4, 1975, str. 39-47.

20 Anton Bonaventura Jeglič, Dekletom, Drugi zvezek. Krščansko življenje, Ljubljana, 1910, str. 77-78.

21 O služkinjah in njihovih bralnih navadah podrobneje Marija Tichy, Alltag und Traum, Leben und Lektüre der Dienstmädchen in Wien der Jahrhundertwende, Wien-Köln-Graz, 1984.

taža in sploh ljubezenski roman v moralnem oziru škodujeta v tolikšni meri, da je to čtivo potrebno čim bolj nadzirati. Ni vsaka umetnost za ljudi, saj »ta vkus ni vselej zdrav in njega zadostenje ne vselej koristno. Dostikrat je ta vkus ves bolesten, včasih uprav nemoralen, včasih pa naravnost smešen. Brezvestni pisatelji se dostikrat vedoma polastujejo teh naopak v dobičkarijo /.../ Takih slabih vkusov ponuja nam polupretekla doba francoske dramatične muze: vkus prešestnih zakonov, priljubljen predmet francoske komedije. /.../ Dejanje je polno nenaravnih in nevrjetnih in gnjusnih prizorov.«²⁶

Nekaj kritik na račun šunda (literarnih in moralnih)

O ljubezni, njenem pomenu, mestu in uporabi v beletristiki je pisal Ivan Grafenauer v *Zgodovini novejšega slovenskega slovstva* leta 1911. Grafenauer je bil precej oster do »moralnih rigoristov«, ki so v ljubezenski literaturi videli samo nevarnosti za greh in pohujšanje. »Pa saj je bila tem sodnikom že sama ljubezen pregreha, ločitve med čisto in nečisto ljubeznijo skoro niso poznali.« Izpostavil je Luko Jerana, dolgoletnega urednika *Zgodnje danice*, ki je večkrat pisal tudi o moralno slabem leposlovju. O Jeranu je menil, da je bil »najdoslednejši predstavnik te struje, ki je resno delal za nramni in narodni napredek Slovencev, ki pa je bil v tem oziru čudno slep, da ni mogel ločiti moralne kakovosti umazanega pisaštva nemške 'Schundliterature' od one – Prešernovih poezij!«²⁷ Grafenauer je imel torej slabo mnenje o šund romanu. Citiral je npr. Jurčiča in njegov zagovor romana v *Glasniku* leta 1866, v katerem je Jurčič zapisal: »Samo ob sebi se razume, da slovenski lepoznavski pisatelj mora biti moralen, da se mora varovati mesenosti. /.../ Slovenski pisatelji naj bodo skrbni in naj ne prekoračijo meje spodobnosti.«²⁸ Šund ni prišel v okvirje spodobnosti. Mnenje o njem je bilo, bolj kot ne, enotno in ni sprožalo polemike. O vplivu in zapuščini moralistov v literarno estetskih nazorih na Slovenskem pa je nastala razprava v *Domu in svetu* in *Času*.²⁹

26 Razgovori. O tem, kakšno naj bo pisanje, J. P. (najverjetneje Janko Pajk), v: Zora, 1. 3. 1876.

27 Ivan Grafenauer, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva*, II. del, Doba narodnega prebujenja, Ljubljana, 1911, str. 137-138.

28 Ibidem, str. 145.

29 Prim. P. Bohinjec, *Umetnik in občinstvo*, v: *Dom in svet*, 1916, str. 276-278; Aleš Ušeničnik, *Umetniki in pedagogi*, v: *Čas*, zv. 1, 1917, str. 37-38; Ivan Grafenauer, *Jeranov Pro-*

Do tako imenovanega šunda je imel na primer zelo odklonilen odnos tudi Ivan Cankar, predvsem zaradi nične umetniške in literarne vrednosti, in ne toliko zaradi gnusnih in nenaravnih prizorov. Ob izidu romana *Žena Vitomila Jelenca* leta 1910 je v kritiki zapisal: »Nazadnje je vendarle stopila grofica beračica z blatnimi čizmi v hišo slovenske književnosti in dobili smo, česar prej nismo imeli: čist, pristen, razgaljen šund.«³⁰ Da negativen odnos večine kritikov do kolportažnega romana ni bil zgrajen zgolj na literarnih kriterijih in umetniški manjvrednosti kolportažnega žanra, ampak da je pri tem igrala precejšnjo vlogo predvsem morala, je izkusil prav Cankar sam.

Med izdano slovensko beletristiko tistega časa lahko zasledimo tudi nekaj del, ki so spolnost obravnavala kot družbeni problem in ki so jih kritiki zaradi tematike označili kot nepotrebna ali celo škodljiva. Zanimivo primerjavo dobimo iz dnevnega časopisa, saj so na področju javne morale tako v katoliškem kot liberalnem tisku očitno prevladovala bolj kot ne skupna stališča. Pri tem lahko še najlažje zasačimo liberalni tabor, mogoče še najbolj izrazito ob objavi *Erotike*, pesniške zbirke Ivana Cankarja iz leta 1899, ali pa ob izidu njegove *Hiše Marije Pomočnice* leta 1904. Prvo izdajo *Erotike* je namreč v veliki meri pokupil ljubljanski škof Jeglič in jo zažgal v pečeh ljubljanske škofijske palače.³¹ O tem neslavnem dejanju so v *Slovenskem narodu* takrat ostro zapisali: »Katoliški Dagarini niso imeli za umetnost niti duha niti srca. Zelot ne razume niti sodobnih slikarjev, niti kiparjev, niti literatov /.../ S svojimi kritičnimi nosovi rijejo le po tleh, s svojimi filisterskimi očmi stikajo le za smetmi.«³²

V primeru *Hiše Marije Pomočnice*, kjer se je Cankar lotil družbeno spornih problemov, pa je kritik v liberalnem *Slovenskem narodu* ostro nastopil proti romanu ravno zaradi obravnavanih tem, predvsem seveda spolne sprevrženosti. Prizadeta javna nramnost je bila za kritika svobodomiselnega časopisa odločilnega pomena: »Cankarjeva muza se nam je sploh rada prikazovala v zefirni koitiški

blem, v: *Dom in svet*, št. 1, 1917, 10-14; Aleš Ušeničnik, »Jeranov problem«, v: *Čas*, zv. 2-3, str. 98-119.

30 Ob drugi priložnosti je ob oceni neke črtice zapisal: »Iz sanj me je vzdramil neprijeten, omleden duh, kakor po sesirjenem mleku.« Vse v: Dolar, Cankar in trivialna literatura.

31 O tem Janez Polajnar, Jegličeva skrb za narod in njegovo nramnost, v: *Zgodovina za vse*, št. 2, 2002.

32 Slovenski narod, 15. 4. 1899.

tančici, a pri sedanjem svojem nastopu strgala je s sebe še ono tančico in se nam pokazala kot hetera najnižje tingltanglske vrste.»³³

Podobna sodba se je nadaljevala. Pisec je poudaril zdravje in moralno čistost slovenskega naroda, ki se še ni pomehkužil kot drugi, ki so zapadli v dekadenco in nemoralnost: »*Da je naš narod še čil in zdrav, in da nima nič sličnosti z ono izmozganostjo, ki je znak sedanje francoske družbe, da on ravno zaradi svoje močate, sočnate čilosti, ne išče tacih rafiniranih oslad, kakršne prijajo v isti ni blaziranemu svetu.*»³⁴ Na zgražanje sta naleteli predvsem dve poglavji, v katerih je Cankar brskal po najglobljih in najbolj kočljivih odnosih v odrasčajočem življenju. Obravnava spornih, moralno občutljivih tem v delih, ki so bila dostopna širši javnosti, ni bila zaželeno, pri večini kritikov je naletela na negativen odziv; očitno je bila nezaželena tudi v okviru »resne« literature. Obravnavo spolnosti v leposlovju so res le redki videli kot koristno, večina pa pač ni mogla premagati globoko zakoreninjenih prepričanj in pogledov na spodobno življenje, hkrati pa se je vedno bolj poudarjala čistost in čilost slovenskega naroda. Podobne kritike kot Cankarjev roman je bila v dnevnem časopisju namreč deležna tudi drama Engelberta Gangla *Sad greha*, v kateri je obravnaval problem, s katerim se je soočalo precej deklet. O Ganglovi drami, ki je izšla leta 1901, so v *Laibacher Zeitung* v zaključku kritike namreč jasno zapisali svoje videnje problematike: »*Naša končna sodba je torej takšna, da bi bilo bolje, da bi Sad greha ostal nenapisana drama. Takšne stvari niso za nič in ne koristijo ničemur.*»³⁵

Ganglovo dramo pa je desetletje zatem v prvem delu svoje razprave *Seksualni problem* zelo pohvalil dr. Henrik Tuma, saj je zapisal, da »*ni le pristen umotvor, ampak vsebuje najtočnejši odgovor na seksualno vprašanje. To še posebej poudarjamo, da njegov odgovor prihaja prav iz istinitega življenja in od jedra naše inteligencije.*»³⁶

Literatura in državne oblasti

V 19. stoletju sta se šund literatura in ljubezenski roman večkrat znašla na zatožni klopi sodišč. Po eni strani se je ta literatura iz desetletja v desetletje bolj brala, na drugi strani pa se je proti njej dvigalo vedno več zaskrbljenih moralistov. V teoriji so potekale celó razprave, ki so razlikovale med erotičnim in pornografskim v leposlovju, v praksi pa so se s cenzuro bojevali tudi uveljavljeni avtorji kot Schnitzler in Wedekind. Nasploh se je stališče sodišč in oblasti do tega vprašanja zelo spreminjalo.³⁷ Albert Moll je tako leta 1912 za Nemčijo ugotavljal, da so se razlage oziroma tolmačenje o tem, kaj je in kaj ni pornografsko, na začetku 20. stoletja kvečjemu zaostrele. Enako je veljalo za Avstrijo. S stopnjevanjem boja moralistov proti umazani literaturi je tudi sodna oblast začela založništvo vedno bolj nadzorovati. Za nemška sodišča je omenjeni avtor ugotavljal, da ni bilo v prvi vrsti najpomembneje dokazovati, da spis žali sramežljivost, temveč je moralo biti dokazano, katerim krogom bralcev je bila literatura dostopna in namenjena. Podobna stališča so bila uporabljena v procesih v Avstriji.³⁸ Tolmačenje, kaj je moralno in kaj ne, pa se je v Avstriji pomembno razlikovalo tudi po deželah in kaže na to, da država ni imela enotne cenzurne politike glede žalitev javne morale.³⁹ Zaenkrat ni znano, da bi na Slovenskem prišlo do večjih procesov proti založnikom zaradi izdajanja nemoralne literature, kot se je to godilo na primer na Dunaju.⁴⁰ Znano pa je, da so odločitev, da naj bi na Dunaju ostreje nastopili proti »pornografiji«, v *Slovenecu*, torej glasilu katoliške stranke, pozdravili z besedami: »*Naša vlada je vendarle začela odločnejši boj zoper pornografijo, zakaj uradna Wiener Zeitung 25. t.m. objavlja, da so se zaplenile sledeče tiskovine Preis kurant über Militär, Porcellanpfeiffen, Veselý Kalendár, Loh Pufferl in Kalendár Pikantniho Světa.*»⁴¹

37 Marianne Fischer, *Erotische Literatur vor Gericht*, str. 16.

38 *Ibidem*, str. 39.

39 Tako je na primer na Kranjskem deželna oblast Johannu Bläserju prepovedala predvajanje določenih filmov, ki jih je imel na programu oktobra 1897, čeprav na zagovoru pred državnim pravdnštvom v mestu Steyr na Zgornjem Štajerskem, kamor je bil poklican zaradi prijave lokalnega župnika, le-to ni ugotovilo kršitve 516. člena Kazenskega zakonika. O tem Janez Polajnar, *Prihod za sramežljivost in javno nramnost grobo škodljivih filmov na Slovensko*, v: *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXXIII, 2005, št. 220, str. 11-31.

40 O tem Marianne Fischer, *Erotische Literatur vor Gericht*.

41 *Slovenec*, 28. december 1910.

33 Slovenski narod, 1. 5. 1904.

34 Slovenski narod, 2. 5. 1904.

35 *Laibacher Zeitung*, št. 212, 1901.

36 Henrik Tuma, *Seksualni problem*, v: *Naši zapiski*, 1911, zv. 3, str. 101.

Proti šundu in drugemu »umazanemu tisku« so bili najbolj glasni v katoliških društvih, časopisih in na katoliških shodih. Prijave so na državno pravdnštvo prihajale največkrat s strani posameznikov in različnih društev. Njihove prijave pa so bile, vsaj tako lahko domnevamo, večkrat tudi zavrnjene.⁴² Književnosti in »dobremu branju« so zato veliko pozornosti namenjali na katoliških shodih, ki so bili svojevrstne manifestacije katoliške usmeritve Slovencev in kjer so se izdelovali in dodelovali načrti prihodnjega javnega, političnega in društvenega delovanja katoliških organizacij. Med temami, ki so jih obravnavali na vseh shodih, je bila tudi književnost oziroma tisk. Na prvem katoliškem shodu leta 1892 v Ljubljani so največ pozornosti posvetili razširjanju dnevnega časopisa in opozorili, da se »dandanes mladina po srednjih šolah mnogo popridi po slabih spisih, tudi slovenskih, ki niso za mladino. /.../ Pisatelj, izdajatelj in učitelj zato prvi slovenski katoliški shod priporoča posebno skrb pri izdavanju, zalaganju in razširjanju spisov za mladino.«⁴³ Na drugem katoliškem shodu leta 1900 pa se »priznava velik pomen lepe umetnosti, obžaluje pa tudi veliko moralno kvar, ki je je kriva zloraba umetnosti, in izjavlja, da veljajo tudi za umetnost in umetnike krščanska načela in večni božji zakoni.«⁴⁴

V Slovincu so objavili tudi celotno predavanje dr. Viljema Schweitzerja z naslovom *O dobrem in slabem tisku*, na katerem je vse ljudi pozval k boju proti slabemu tisku. Določiti, kaj je dobra literatura, je po predavateljevem mnenju za katoličana zelo lahko: »Tisek, ki služi vzvišenemu namenu človekovemu, tisek, ki združen z zvesto voditeljico človeškega rodu, s katoliško cerkvijo, kaže človeštvu pravo pot in mu jo olajšuje, tisti tisek je dober.«⁴⁵

V tem smislu je tudi Škofijska sinoda septembra leta 1903 namenila posebno pozornost tisku in besedi, namenjeni pisateljem. Škof Jeglič je

Karikatura pomanjkljivo oblečenih igralk v humorističnem listu Kikeriki (1865)

(E. Decsey, G. Gugitz, A. Klima et al., Sinnestaumel, Hagenberg Verlag, Leipzig – Wien 1933)

v pojasnilih določb sinode izrazil tudi upanje, da bodo besede, namenjene pisateljem, le-ti »skušali uvaževati, da bodo v srcih ljudstva, posebno mladine negovali in razvijali zares krščansko omiko, katera mrzi strasti, ljubi pa krščansko čednost, pospeševali krščansko, ne pa le nekako naturalistično življenje; kar je greh, ali nevarnost za greh, posebno v občevarju enega spola z drugim, naj tudi kot tako predstavijo.«⁴⁶

Na tretjem katoliškem shodu leta 1906 pa je bila posebna razprava namenjena že kolportaži. Doktor Mantuani je že pred omenjeno razpravo podal mnenje o pripovedni literaturi, ki se izdaja v ljudski knjižnici po sklepu III. katoliškega shoda, ki sicer je »pečat razvitka v naši dobi. /.../ A če to pripovedno literaturo malo presejemo, dobimo moralno dopustljive in nedopustljive, umetniško dobre in slabe spise. Oziraje na to delitev, moramo stran položiti ogromno množico spisov, ki niso za katoliško vzgojene in čuteče sloje. /.../ To je negativna

42 Prim.: Škof Jeglič je državnemu pravdnštvu npr. poslal prošnjo za zaplenbo revije Slovan, ker je objavila pesnitev Antona Aškercja z naslovom Mesinska legenda. Zahtevku niso ugodili, »ker v pesmi niti po tendenci niti po besedi ni najti znakov kakega kaznivega dejanja«; v: Arhiv Republike Slovenije; fond AS 351, Državno pravdnštvo, tiskovne zadeve - Ss 1909; fasc. 16; spis Ss 12/9.

43 Poročilo pripravljalnega odbora o I. slov. katoliškem shodu leta 1892 v Ljubljani, Ljubljana, 1893, str. 120-128.

44 II. Slovenski katoliški shod, Ljubljana, 1900.

45 Slovenec, 22. september 1900.

46 Škofijski list, št. 1, 1904, str. 6.

stran.«⁴⁷ Na razpravi o kolportaži so, podobno kot v *Rimskem katoliku* 10 let prej, pozvali k dobro organizirani katoliški kolportaži.⁴⁸ Edino z njo naj bi se lahko postavili v bran razširjanju umazane literature, saj je »znano tudi, da se kolportira najslabše blago, navadno takozvani 'Schundromani', polni pohotnosti in pretresujočih prizorov, ki zagovarjajo izvajanje človeških strasti.« Govornik je predlagal, da se ustanovi centrala slovenske katoliške kolportaje, ki bo potem nastavljala glavne, centralne kolporterje, le ti pa bi vsestransko nadzirali delovanje lokalnih prodajalcev. Vprašali so se, ali naj še naprej »mirno gledamo, da zanesejo brezvestni kolporterji pogubonosno berilo med slovensko ljudstvo«.⁴⁹

Razlegali so se torej pozivi, ki so bili namenjeni predvsem katoliškemu društvu in ljudstvu. Država pa je očitno nadzirala publikacije bolj zaradi različnih političnih prekrškov kot zaradi javne morale. Zato so v sklepih *Slovensko-hrvaškega katoliškega shoda* leta 1913 pozvali, da »naj se s pomočjo državnih poslancev vpliva na zakonodajo in državne oblasti, da energično uporabljajo svojo moč ter v začetku zaprečijo, kar škodljivo vpliva na nramnost.«⁵⁰

Nadzor dnevnega tiska

Preglavice v boju za občo moralno čistost je skrbnikom za nramnost povzročal tudi dnevni tisk. Rastoča prodaja časopisja in knjig je bila velik zalogaj za nramstvene vzgojitelje in državno cenzuro. Po cenzurnih posegih v dnevno časopisje navadno ni prihajalo do procesov proti založnikom, saj so časopisi po opravljeni cenzuri izšli brez cenzuriranih člankov. V fondu *Državnega pravdnštva*, ki je skrbelo za cenzuro tiskovin v Ljubljani in na Kranjskem, je le malo ohranjenega zaplenjenega gradiva zaradi razžalitve sramežljivosti in javne nramnosti. Velika večina gradiva je namreč politične narave.

Med skromno ohranjenimi dokumenti tako npr. naletimo na dopis *Državnega pravdnštva*, ki je 30. maja leta 1910 obvestilo *Deželno predsedstvo*, da so zaplenili izdajo časopisa *Jutro* zaradi kršitve člena 516. Članek je poročal o siamskih dvojčicah Rozi in Jožefi Blažek, doma na Češkem. Roza naj bi na popolno presenečenje sestre Jožefe povila otroka. Del, zaradi katerega je bila izdaja prepovedana, opisuje podrobneje spolovila in druge fiziološke značilnosti dvojčic in se začne takole: »Prebavila so ločena, vendar se končujejo v eno samo zadnjico, isto je s scalnikoma, ki prihajata iz ločenih scalnih mehurjev, pa se pred izstopom iz telesa združita v eno samo cev. Najbolj zanimiva pa so spolovila. /.../ Zunanja spolovila so enotna: velikih in malih sramnih sklopnic samo en par.«⁵¹

Razloge za zaplembo so v sodbi državnega pravdnštva pojasnili takole. »V spornem delu je zaradi nemoralnega opisa delov telesa sester Blažek sramežljivost grobo žaljena in se godi javno pohujšanje po členu 516 Kaz. zak.«⁵²

Da je bila interpretacija zakona relativna in odvisna od cenzorja ali prijavitelja, nam kaže tudi naslednji primer, ko je bilo ugotovljeno kršenje javne morale v humorističnem časopisu *Bodeča Neža* z dne 14. junija 1914. V eni izmed zafrkljivih novic, zaradi katere so številko zaplenili, so namreč zapisali: »Mariborska straža z dne 5. t.m. je prinesla prav ginljiv popis nekega pogreba. Na koncu poročila pa se je zgodila neljuba tiskovna pomota in je stalo napisano: Naj v miru poriva.«⁵³

Cenzor, ki je omenjeno številko pregledoval, je bil očitno zelo natančen in je podčrtal še naslov zgodbe na naslednji strani, ki se je glasil *Indiskretnost*, v besedilu te zgodbe pa še besedno zvezo »steznik predolg«. Cenzura, predvsem v takšnih primerih, očitno ni vedno enako ostro reagirala. Ostrina je bila odvisna tudi od posameznika in njegove interpretacije, kot tudi od tega, ali je bil bolj ali manj osebno dovzeten za žalitve nramnosti. Vsekakor je najti v časopisju dovtipe, šale in podobno, ki so bili objavljeni in so namigovali na spolnost. Večina ni bila cenzurirana. Delno cenzuriran članek v aprilski številki časopisa *Jutro* je nosil naslov *Iz intimnih kotov katoliškega hotela*. Zgodba naj bi

47 III. Slovenski katoliški shod v Ljubljani, Ljubljana, 1907, str. 31.

48 Domnevamo lahko, da so zgled iskali v Nemčiji, kjer se je katoliška kolportaja najprej organizirala v Nürnbergu leta 1899. Od 1904 pa so poznali takšno organizacijo še v Münchnu, Stuttgartu, Kölnu. V: *Herders Konversations-Lexikon*, Freiburg in Breslau, 1905 (geslo: Kolportage).

49 Ibidem, str. 37.

50 Slovensko-hrvaški katoliški shod v Ljubljani 1913, Ljubljana, 1913, str. 74.

51 ARS; fond AS 351, Ss 1910; fasc. 17; spis Ss 34/10.

52 Ibidem.

53 ARS; fond AS 351, Ss 1914; fasc. 22, spis Ss 38/14.

se zgodila debelušnemu kmečkemu duhovniku v hotelu Union v Ljubljani. Cenzurirani del pa se je začel: »Ta 'blagoslovljeni gospod' so stali, ko je hišna odprla vrata, ravno v sami srajci sredi sobe in so si ravno oblačili spodnje hlače. /.../ Gospod pa so si obisk hišne tolmačili in so takoj hišni razkrili svojo ljubezen.«⁵⁴

V tem primeru je deželno sodišče, na ovadbo *Državnega pravdnštva*, ugotovilo, da gre za žaljenje sramežljivosti in morale. V drugih podobnih primerih pa, ko je šlo za podobno politično obračunavanje in vpletanje Cerkve, so članke cenzurirali tudi po členih 302 in 303 Kazenskega zakonika.⁵⁵ Tako je bila knjižica *Kaj pravi brošura škofa Antona Bonaventure?*, Kritična razprava, III. zvezek, prepovedana na podlagi kršenja člena 302, čeprav bi lahko bilo zaradi vsebine, ki vsebuje izbrane dele iz knjižice škofa Jegliča *Ženinom in nevestam* in jih tudi komentira, lahko ugotovljeno žaljenje javne morale.

In ne nazadnje. Tudi članku v *Slovenskem narodu* 10. novembra 1909 bi lahko cenzor prisodil žaljenje sramežljivosti. Govori namreč o spolni razbrzdanosti, ki naj bi vladala po poročanju katoliškega *Slovenca* na Slovenskem. Sklep liberalnega časopisa je bil, da ker »duhovniki dobe lahko v spovednici upogled v spolno življenje ljudstva. /.../ K spovedi hodijo samo še najpobožnejši ljudje in se more torej Slovenčeva trditev o spolni razbrzdanosti tikati samo najpobožnejših ljudi.« Cenzor pa se je odločil, da gre za zasramovanje naukov, šeg in navad v državi priznane cerkve.⁵⁶

Zusammenfassung

SCHÄDLICHE UND SCHMUTZIGE DRUCKERZEUGNISSE

Schädliche und schmutzige Druckerzeugnisse gehörten zu jenen Problemen, denen verschiedene Moralisten in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts große Aufmerksamkeit widmeten. Zu dieser Zeit breiteten sich nämlich in allen Schichten der Bevölkerung gedruckte Werke recht stark aus. In moralischer Hinsicht galt die so genannte Schundliteratur, auch Kolportage- oder Trivalliteratur genannt, als besonderes Problem. Jene, die sich als Wächter der Moral sahen, warnten, dass diese Romane, indem sie die romantische Liebe in den Vordergrund stellten, die Saat des sittlichen Verderbens und der Unmoral in die Menschen pflanzten. Der Liebesroman spielte eine besondere Rolle. Er war Teil des so genannten Wandels der Intimität, der im 19. Jahrhundert unter dem Bürgertum begann und sich später – auch aufgrund der geringen Preise der Romane – massenhaft unter der gesamten Bevölkerung verbreitet. Die romantische Liebe stand immer stärker im Mittelpunkt. Das Verhältnis im romantischen Roman, das ohne objektiven Hintergrund und ohne realen Zweck (nämlich der Zeugung) war, galt – wie zum Beispiel Janez Trdina einräumte – als verlockend, aber es verdarb den jungen Mann.

In der Zeitschrift *Rimski katolik* wurde etwa festgestellt, dass die Mehrheit der „gewöhnlichen Intellektuellen“ begeistert belletristische Werke liest und deren Einfluss auf die öffentliche Meinung und das Leben am größten ist. Die damalige Belletristik, insbesondere Romane, waren nach Ansicht des Verfassers des Zeitungsartikels nicht mehr denkbar ohne Morde, Selbstmorde, Unkeuschheit und Ehebruch. Weil also mit solcher Belletristik in Form einer Fabel, einer Erzählung oder eines pikanten Romans Irrtümer, Lügen und antikatholische Gedanken verbreitet würden, sollte die katholische Intelligenz für katholische Romane bzw. eine katholische Belletristik sorgen, die ein höheres Ziel hätte als das reine Vergnügen, das die „falsche“ Belletristik bot. Dieses höhere Ziel war die Verbreitung der absoluten Wahrheit. Man wollte also mit der gleichen „leichten“ literarischen

54 ARS; fond AS 351, Ss 1911; fasc. 19, spis Ss 15/11.

55 §. 302 Kdor druge k sovražnostim zoper razne narode (ljudstva raznega rodu), verske ali druge družbe, posamske vrste ali stanove družbe ali zoper zakonito priznane skupščine, ali sploh prebivalce države k sovražnim razprtijam med sabo nagovarja, spodbada ali zapeljati skuša, je kriv pregreška, če se ne pokaže, da je to ravnanje kako huje kaznovano dejanje, in naj se obsoje v hud zapor od treh do šestih mesecev.

56 ARS; fond AS 351, Ss 1909; fasc. 16, spis Ss 54/9.

Gattung den katholischen Glauben und die katholische Wahrheit verbreiten.

Für die Moralisten und ihre Bestrebungen um die moralische Reinheit der Bevölkerung waren der Roman und andere unangemessene Literatur einer der Schuldigen für das sittliche Verderben der Jugend. Man nahm daran Anstoß, dass weder die Liebe zu Gott noch der Geist des Katholizismus Leitgedanken der Bücher waren. Bücher sollten als Lehre und als Vorbild für das Volk dienen.

Auch im Rahmen der „seriösen“ Literatur war in Werken, die der breiteren Öffentlichkeit zugänglich waren, die Behandlung strittiger, moralisch sensibler Themen unerwünscht und stieß bei der Mehrheit der Kritiker auf ein negatives Echo. Das zeigen der Roman *Hiša Marije Pomočnice* [Das Haus der Barmherzigkeit] von Ivan Cankar und das Drama *Sad greha* [Die Frucht der Sünde] von Engelbert Gangl.

Die Tagespresse bereitete den Hütern der Moral in ihrem Kampf für die allgemeine moralische Reinheit ebenfalls Kopfzerbrechen. Der wachsende Absatz von Zeitungen und Büchern war ein schwerer Brocken für die Erzieher der Moral und die staatliche Zensur. Die Forderungen der Moralisten an die staatlichen Organe, sie mögen strenger gegen die Verbreitung von schädlichen Druckwerken vorgehen, wurden daher ständig wiederholt. Offensichtlich aber kontrollierte der Staat die Publikationen eher wegen verschiedener politischer Vergehen als wegen der öffentlichen Moral. Außerdem ließ die Auslegung des Gesetzes, das die Verbreitung von Druckwerken verbot, die die Moral oder das Schamgefühl verletzten und öffentliches Ärgernis erregten, auch einigen Spielraum und hing vom Zensor oder demjenigen, der Anzeige erstattete, ab.

Martin Moll

Dobrodelne prireditve, zastave in vojaška godba

Boji za javni prostor na Štajerskem okoli leta 1900

Okoli leta 1900 je bila Štajerska dvojezična dežela, ki jo je poseljevalo slab milijon nemških Štajercev in 400.000 Slovencev.¹ V letih pred prvo svetovno vojno so ozračje določala nasprotja med obema narodoma. Dogajanje so zaznamovali prepiri o zasedbi javnih funkcij ter enakopravni obravnavi slovenskega jezika v uradih, na sodiščih in v šolah. Ta konflikt je predstavljal ozadje bizarnega spora, ki se je razplamtel v zgodnjem poletju 1901.² Njegova posebnost je bila v tem, da je bilo slovensko vprašanje v njem zgolj obrobno. V precej večji meri je šlo za spopad za simbole, ki ga je bilo nemško zavedno meščanstvo s cesarjevim zastopnikom v vojvodini, deželnim namestnikom grofom Manfredom Clary und Aldringenom. Sredi junija 1901 je Clary v graškem grajskem parku, prav zraven sedeža deželnega namestništva, organiziral tridnevno svečanost, katere izkupiček naj bi pripadel štajerskemu skladu za izredne razmere. Clary je že v pripravi poskrbel za to, da prizorišča niso okrasili s črno-rdeče-zlatimi zastavami, simboli veliko- oziroma vsenemške ideje, kot je to želel graški župan.³ To pa mu je nakopalo ostro kritiko nemškonacionalnih politikov.

Iz tega se da naučiti mnogo o mestu in vlogi političnih simbolov v tedanjem času, pa tudi o zagrizenosti, s katero so se borili za njihovo pojavljanje v politično nabitem javnem prostoru. Nadalje lahko na osnovi »zastavne afere« prikazemo scenarij tako štajerskih strank kot tudi njihovega tiska. Na voljo so nam pritrilne ali odklonilne izjave vseh političnih sil v deželi in njihovih časopisov. Te izjave nam bolj kot dolgovezna izvajanja omogočajo skiciranje političnega okolja, v katerem so mnenje o sporu glede zastav razumeli kot izraz ideoloških stališč. Končno lahko na ta način pridemo tudi do spoznanj o napetem odnosu med cesarsko centralno oblastjo na eni ter deželno in politiko graškega mestnega zastopstva, ki so ju obvladovali nemškonacionalni krogi, na drugi strani. S tem je jasno, da se narodnostni spori niso omejevali zgolj na nasprotje med Nemci in Slovenci. Centralna oblast, ki naj bi bila nadstrankarska, v ključnih vprašanjih ni mogla zavzeti nevtralnega stališča. Takšno vprašanje je bil recimo razmislek o tem, kakšna okrasitev je dopustna za tovrstno svečanost. Če bi deželni namestnik dovolil izobešenje črno-rdeče-zlatih zastav, bi lahko računal na ogorčene proteste Slovencev. Če bi izobešenje zastav odklonil, bi nemški tabor to razumel kot napad nase. Sam se v nadaljevanju zavzemam za raziskavo tovrstnih konfliktov kot ideologije, ki je postala politika.⁴

Črno-rdeče-zlata zastava ni predstavljala kamna spotike samo na Štajerskem. Prav na prelomu

1 Prim.: Birgit BOLOGNESE-LEUCHTENMÜLLER, *Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750–1918*, Wien 1978 (*Materialien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte* 1); Emil BRIX, *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910*, Wien–Graz–Köln 1982 (*Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs* 72).

2 Prim.: Martin MOLL, *Kein Burgfrieden. Studien zum deutsch-slowenischen Nationalitätenkonflikt in der Steiermark vor dem und im Ersten Weltkrieg*, Habilitations-Schrift, Universität Graz 2002.

3 Črno, rdečo in zlato so kot barve »velike Nemčije«, kot jih je razumel Hofmann von Fallersleben, pisec verzov nemške

himne, prvič prikazali leta 1832.

4 Martin MOLL, *Volkstumskampf als Ideologie und Praxis. Steirischer Deutsch-nationalismus und slowenische Nationalbewegung in den letzten Jahren der Habsburgermonarchie*, v: *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 94 (2003), str. 277–313.

stoletja sta se morala namreč uprava in pravosodje ukvarjati z vprašanjem, ali te barve vsebujejo tudi politično sporočilo. Tako so oblasti na Moravskem in Kranjskem prošnje nemških telovadnih društev (turnarjev) za odobritev črne, rdeče in zlate kot društvenih barv zavrile, čeprav so slovenskim telovadcem na Kranjskem dovolile uporabo njihovih narodnih barv: bele, modre in rdeče. Kot utemeljitev so navajali, da bi se s tem turnarji podali na prepovedano področje politike. V dveh svojih odločitvah z začetka leta 1900 je vrhovno sodišče dalo prav športnikom.⁵ Črna, rdeča in zlata naj bi resda nosile nacionalno, ne pa tudi političnega sporočila – tako torej vrhovno sodišče v svoji navidez naivni interpretaciji.

Na Štajerskem je bil okoli leta 1900 odnos izvoljenega deželnega zastopstva oziroma deželnega glavnega mesta do države nadvse napet. Od dogodkov, ki jih poznamo kot »badenijske nemire« in ki so konec leta 1897 povzročili enega najhujših političnih pretresov v zgodovini monarhije, je minilo le nekaj let.⁶ Zaradi protesta proti načrtovani enakopravnosti nemškega in češkega jezika na Češkem, za kar si je prizadevala Badenijska vlada, je v alpskih deželah prišlo do nemirov, med katerimi je bilo v Gradcu v spopadih s tam nameščenim bosansko-hercegovskim pešpolkom ubitih več civilistov.⁷ Pogreb žrtev se je izoblikoval v množično zborovanje proti Dunaju, ki so ga vodili graški mestni očetje. Vlada je neuspešno poskusila utišati protest s tem, da je razpustila graški občinski svet. Nove volitve so okrepile že itak vodilno nemško-nacionalno frakcijo, ki je kasneje zahtevala premostitev omenjenega polka. Navzočnost Bošnjakov naj bi bila žalitev nemškega Gradca. Potem ko to ni

prineslo sadov, so spremenili taktiko ter prešli na zavračanje vojakov. Bojkotirali so javne koncerte polkovnega orkestra. Mesto je podpiralo orkester, ki so ga ustanovili kot nadomestilo za polkovnega, a je prenehal z delom že leta 1902 – ob burnih debatah v občinskem svetu, kjer so govorili tudi o kapitulaciji pred vojsko.⁸ Odnos med mestom in vojsko je dosegel najnižjo točko. Pri vsem tem pa ni šlo za agitacijo skupinice nemškonacionalnih zasleplencev, temveč za spopad med občinskim zastopstvom in državno oblastjo.

Silovitost konfliktov se je kazala tudi v tem, da je vlada neuspešnega deželnega namestnika markiza Olivierja Bacquehema konec leta 1898 zamenjala z grofom Manfredom Clary und Aldringenom, ki se mu je med njegovim dvajsetletnim uradovanjem uspelo bolje izogibati sporom z deželnimi in krajevnimi oblastmi – seveda za ceno daljnosežne sprejemljivosti za protislovensko usmerjeno represivno politiko. Med Claryjevim mandatom se je konflikt precej prikrito nadaljeval. Tako se deželni namestnik odkritij nacionalnih spomenikov (kot recimo Jahnovega ali spomenika pisatelju Robertu Hammerlingu) ni udeleževal. Kot nasprotno potezo je vojska postavila več spominskih obeležij kot zavestnih »protispomenikov« nemškemu Gradcu, pri njihovih odkritjih pa so si po sili prisotni zastopniki mesta na vse načine prizadevali izogniti počastitvam habsburške hiše.⁹ Stalni poskusi, da bi javni prostor zasedli z nemškonacionalnimi simboli in cesarske manifestacije potisnili v ozadje, so bili torej že leta na dnevnem redu.

Clary-Aldringen je dobil slabo zapuščino. Le malo drugih mest se je v konfrontaciji z Dunajem tako izpostavilo kot Gradec. Clary je sicer lahko opozoril na svoj dragocen dosežek: neposredno pred nastopom namestništva v Gradcu je bil nekaj mesecev ministrski predsednik Cislajtanijske, kjer je poskrbel za razveljavitev Badenijskih odredb, kar mu je pri nemštvu naklonjenemu meščanstvu

5 Sodbi vrhovnega sodišča št. 427 in št. 428 iz leta 1899, obe z dne 18. 1. 1900, v: Akt MdI Nr. 9.496/1900. Österreichisches Staatsarchiv Wien. Allgemeines Verwaltungsarchiv. Ministerium des Inneren Allgemein 15. Politische Vereine 1900–1918 gen. in A–Z. Karton 871. Dalje: ÖStA. AVA, MdI.

6 Prim.: Berthold SUTTER, *Die Badenischen Sprachenverordnungen von 1897. Ihre Genesis und ihre Auswirkungen auf die innerösterreichischen Alpenländer*, Wien 1960/1965 (*Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs* 46/47); Hannelore BURGER, Helmut WOHNOUT, *Eine 'polnische Schufferei'? Die Badenischen Sprachenverordnungen für Böhmen und Mähren 1897*, v: Michael GEHLER, Hubert SICKINGER (Hg.), *Politische Affären und Skandale in Österreich. Von Mayerling bis Waldheim*, Wien–München 1995, str. 79–98.

7 Prim.: Martin PARTH, *Die Garnison Graz um 1900*, v: *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 27/28 (1998), str. 165–189.

8 Subvencija je znašala 14.000 kron, od leta 1900 pa 20.000 kron letno. Wolfgang HEGGER, *Die Grazer Kulturpolitik im Zeitalter des Liberalismus und Nationalismus (1867–1914)*, disertacija, Universität Wien 1971, str. 102 in nasl.

9 Prim.: Heidemarie UHL, »Bollwerk deutscher Kultur«. *Kulturelle Repräsentationen nationaler Politik in Graz um 1900*, v: DIES. (Hg.), *Kultur – Urbanität – Moderne. Differenzierungen der Moderne in Zentraleuropa um 1900*, Wien 1999 (*Studien zur Moderne* 4), str. 39–82.

prineslo veliko simpatij.¹⁰ S tem je bil narejen prvi korak k usmeritvi notranje politike v mirnejše vode. Zaradi Claryjevega prikupnega značaja in ker v njegovo nemštvo ni bilo dvoma, je bilo zelo verjetno, da mu bo v Gradcu uspelo pomiriti valove. Veselo, ker se je znebilo osovraženega Bacquema, mu je štajersko prebivalstvo že vnaprej pripenjalo lovorike.¹¹ To je Clary kanil uporabiti v svoj prid – dokler proslava v grajskem parku ni zadala hudega udarca njegovemu popuščanju napetosti. Ozračje seveda že prej ni bilo brez trenj, še zlasti ker radikalno krilo štajerskega nemškega nacionalizma za pomiritev ni bilo zainteresirano. Z njegovega stališča je konflikt obetal možnost za profiliranje – nenazadnje tudi do lastnih umirjenjših simpatizerjev. Zato so radikali, da bi okrepili slogo štajerskega meščanstva proti Dunaju, sprožali vedno nove afere. Nemško zavedne Štajerce je centralna oblast sistematično zapostavljala. Značilen je članek, ki ga je konec februarja 1901 natisnil radikalno nemškonacionalni *Grazer Tagblatt*, trobilo te politične usmeritve. Deželno namestništvo naj bi baje poslalo na Dunaj škodoželjno poročilo o pustnih plesih nemškonacionalnih študentov ter hvalilo prireditve njihovih klerikalnih tekmecev.¹² Finančni neuspeh študentskih plesov naj bi po pisanju časnika deželni namestnik razlagal s popuščanjem nacionalnega navdušenja. Spričo napihovanja takih malenkosti je le malo pomagalo, če je deželno namestništvo izjavilo, da takšnega poročila ni nikoli bilo.¹³ Tovrstne občutljivosti so dokazovale, da Clary v skoraj dveletnem uradovanju spornih točk ni uspel odpraviti.

Deželni namestnik je na Štajersko prišel od drugod in tu preživel znaten del svojega življenja. S svojo novo domovino se je poistovetil in gojil celo

vrsto dejavnosti. Prevzel je predsedovanje številnih dobrodelnih društev ter se trudil za ustanovitev uradnih in zasebnih organizacij, ki naj bi koristile deželi.¹⁴ Ena izmed tovrstnih pobud je zadevala *Štajerski sklad za izredne razmere* (*Steirischer Notstands-fond*), ki naj bi pri naravnih nesrečah nudil hitro pomoč.¹⁵ Mišljeno je bilo, da bi v primeru katastrofe nebirokratsko razdelili sredstva sklada, ki bi ga kasneje spet napolnili z denarjem državnih pomoči.¹⁶ Da bi skladu zagotovili osnovo za delo, naj bi v grajskem parku priredili tridnevno svečanost. S koncerti, gledališkimi predstavami, loterijo, prodajo podarjenih slik, kot tudi s splošno nabirko naj bi zagotovili denar, ki bi ga bilo na drug način komajda mogoče zbrati.¹⁷ Ni torej čudno, da je Clary za svoj načrt požel viharo odobravanje. Zmereno nemškonacionalni *Tagespost* ga je hvalil kot »moža, ki ima pobudo«, saj naj bi znova »dokazal, da se ima v popolnosti za deželana naše Štajerske«. ¹⁸ Krščanskosocialni *Grazer Volksblatt* je zabeležil, da je »nadvse prijazen sprejem« Claryjeve pobude »utilšal politična nasprotja, ki se jih pri nas v Gradcu ne da tako zlahka premagati«. ¹⁹ Program prireditev so na veliko razglašali in obljubljali občinstvu enkratnega dogodeka.²⁰ Graška družba si seveda ni pustila vzeti priložnosti, da se pokaže kot darovalec in/ali pomočnik ter zato požanje medijsko pozornost.²¹ Najpozneje tedaj, tako se zdi, so deželnega namestnika sprejeli kot »sebi enakega«. Slavje v grajskem parku pa ni stremelo samo za dobrodelnimi cilji. Šlo je tudi za spravno dejanje po badenijevskih nemirih – v znamenju dobrodelne prireditve naj bi

10 Prim.: Joseph Franz DESPUT, *Zwischen Sprachenverordnungen und Ausgleich. Ministerpräsident Graf Clary-Aldringen, letzter Statthalter in Steiermark, und der Notverordnungsparagraph im Spiegel der Presse*, v: Gerhard PFERSCHY (Hg.), *Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag*, Graz 1981 (*Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 12), str. 437–448.

11 Apologetsko Elma FLOOH, *Manfred Graf Clary-Aldringen. Der letzte k.k. Statthalter in Steiermark. Sein Leben und Wirken*, disertacija, Universität Graz 1948.

12 *Grazer Tagblatt* (dalje: GT), št. 59, 28. 2. 1901, večerna izdaja, str. 1.

13 *Dopis deželnega namestništva GT (koncept)*, 2. 3. 1901. *Štajerski deželni arhiv Gradec* (dalje: ŠDA) - *Steiermärkisches Landesarchiv Graz. Statthaltereipräsidium* (dalje: Sth. Präs.) 9 Zl. 765/1.

14 Prim.: Amire MAHMOOD, *Der Steirische Landtag 1861–1918. Unter besonderer Berücksichtigung seiner Leistungen auf dem Gebiet der Förderung der materiellen Landeskultur*, disertacija, Universität Graz 1991.

15 O namenu sklada izčrpno: *Grazer Tagespost* (dalje: TP) št. 157, 9. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 1 in nasl.

16 *Dopis deželnega namestništva v Gradcu notranjemu ministrstvu* dne 4. 7. 1902. *ÖstA, AVA, MdI. Allgem.* 28. *Elementarschäden, Notstand, Sammlungen Steiermark 1900–1903. Karton 2261. Akt MdI 28.767/1902.*

17 O prvih letih delovanja sklada so ohranjeni le drobci spisov. Prim. zlasti: ŠDA, Sth. Präs. 8 Zl. 1618/1901.

18 TP št. 157, 9. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 1.

19 *Grazer Volksblatt* (dalje: GV) št. 156, 9. 6. 1901, str. 1.

20 TP št. 156, 8. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 2; TP št. 159, 11. 6. 1901, *Morgenblatt*, 4. snopič. Oglasi za svečanost v: *Grazer Montags-Zeitung* št. 23, 10. 6. 1901, str. 3; *Arbeiterwille* (dalje: AW) št. 130, 9. 6. 1901, str. 7. Celoten program kot tudi vsi nastopajoči so objavljeni v brošuri z uvodom znanega književnika Emila Ertla (*Wohltätigkeits-Fest im Burggarten zu Graz am 10., 11. und 12. Juni 1901, Graz 1901*).

21 Prim. npr. GV št. 155, 8. 6. 1901, priloga.

Gradec, Glavni trg z mestno hišo (Osrednja knjižnica Celje)

mesto, dežela in deželni namestnik pokopali svoje spore. Bošnjaški vojaški godbi naj bi spet dovolili koncertirati in ustvarili razmere, v katerih bi si lahko »prijatelj in sovražnik [...] podala roke za skupno delo«. ²² V socialdemokratskem listu *Arbeiterwille* so sarkastično zapisali, da »naj bi svečanosti v korist Sklada za izredne razmere hkrati odpravile izredne razmere bošnjaškega vojaškega orkestra«. Šlo naj bi za »spravo meščanstva z vojsko«. ²³

Claryjeva poteza je bila spretna, čeprav je z upanjem, da bo vojaškemu orkestru znova pridobil prostor za javne nastope, trčil na meje strpnosti nemškonacionalnega tabora. S tem je bila povezana tudi nevarnost, da bodo krogi, ki jih pomiritev ni zanimala, zminirali njegovo pobudo. V nobenem primeru ne moremo trditi, da si je Clary prizadeval za kompromis – prej je šlo za to, da mesto Gradec, nosilca bojkota Bošnjakov, postavi na mesto, ki mu gre. Na svečanosti, ki bi pritegnila množico radovednežev, bi lahko mestnemu zastopstvu jasno predložil izolacijo, ki bi sledila, če se ne bi uklonili sami od sebe. Verjetno so namestništvu iz mestne hiše namignili, da želijo mestni očetje prekiniti z bojkotom. Ko je poveljstvo graškega korpusa maja

1901 povprašalo, če proti nastopu vojaške godbe na avtomobilski razstavi, ki so jo organizirali kmalu po svečanosti v grajskem parku, obstajajo kakršnikoli pomisleki ter izrecno poudarilo, da lahko nastopi izključno kombiniran ansambel nemškega in bosansko-hercegovskega polka, je deželno namestništvo odvrnilo, da se lahko koncerti brez pomisleka izvedejo. ²⁴ Kako napet je bil slej ko prej položaj, je vidno iz tega, da so si vojaki še do konca leta 1901 za vsak tak koncert priskrbeli potrdilo o primernosti.

Kljub Claryjevi trdni drži je v začetku kazalo, da bi med vpletenimi zavladalo čisto ugodje, če bi graško mestno zastopstvo privolilo v sodelovanje, vedoč, da bi s tem sprejelo nastope Bošnjakov. Šele vprašanje zastav je v veselo vzdušje vneslo neskladje – v začetku pač res ni šlo za kaj hujšega, saj se je pravi vihar razbesnel šele po prireditvi. Clary je graškega župana dr. Franza Grafa zaprosil, naj prevzame skrb za primerno okrasitev z zastavami. ²⁵ Ta

²⁴ Dopis poveljstva 3. korpusa deželnemu namestništvu, 20. 5. 1901. Odgovor, 23. 5. 1901. ŠDA, Statth. Präs. 26 Zl. 1311/1901.

²⁵ Prim.: Gerhard MARAUSCHEK, *Die Grazer Bürgermeister 1885–1919. Ein Überblick über die deutsch-nationale Periode der Stadtgemeinde Graz*, v: *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 27/28 (Graz 1998), str. 27–49.

²² GV št. 156, 9. 6. 1901, str. 1.

²³ AW št. 132, 12. 6. 1901, str. 3.

je bil nalogo pripravljen sprejeti pod pogojem, da v grajskem parku izobesijo črno-rdeče-zlato zastavo. Postavljen pred takšno izbiro, je Clary zavrnil Grafovo ponudbo. Za zavrnitev je takoj izvedela tudi javnost – kot vir indiskretnosti je prišla v poštev le graška mestna hiša, o čemer priča tudi sovražna, proti Claryju naperjena vsebina govoric.

Neposredno pred začetkom svečanosti se je moral deželni namestnik v pogovoru z izdajateljem časopisa *Grazer Montagszeitung* izjasniti o očitku, da je prepovedal izobešanje črno-rdeče-zlate zastave.²⁶ S spretnimi argumenti je Clary dokazoval, da ni šlo za prepoved, temveč za nesprejetje Grafove ponudbe. Njegova odločitev naj bi zadevala zgolj grad, ki je cesarsko ozemlje in na katerem se lahko izobešajo le barve dinastije, države in dežele. Takšen naj bi bil s tradicijo utrjen dinastični zakon, ki so ga uporabljali vsepovsod po monarhiji. Na ugovor spraševalca, da bo nemštvu naklonjeno prebivalstvo vendarle verjelo, da gre za prepoved in ocenilo to kot »sovražen disciplinski ukrep«, je Clary odgovoril, da mu je tovrstna misel popolnoma tuja ter da mu bo vsakdo, ki bo njegovo ravnanje presojal objektivno, to tudi verjel. Županu naj bi prepustil, da celotno preostalo mesto – tudi stavbe v bližini današnjega gledališča, ki so mejile na grajski park, okraši z zastavami po svoji izbiri.

Med ljudmi so seveda krožile govorice z drugačno vsebino – kako je moral deželni glavar popustiti. Nato sta Clary in spraševalec omenila še eno izmed najbizarnejših točk. Župan je kot kompromisni predlog ponudil, da razvpito zastavo postavijo v oddaljen kot ob mestno gledališče, ki je ležal zunaj cesarske parcele. Graf je hotel na ta način spretno zaobiti Claryjevo formalnopravno utemeljeno ravnanje. Za to se je bil Graf celo pripravljen sprijazniti z vse prej kot dostojnim prostorom za svojo zastavo – šlo je namreč za navzočnost lastnih simbolov na tako vplivni prireditvi, za izobešanje zastave v pravem pomenu besede.

Če bi Clary sprejel županov predlog, bi si prihranil veliko jeze. Svojo zavrnitev je utemeljeval s tem, da nihče ni poznal natančne meje med cesarsko in mestno posestjo, zato bi obiskovalci omenjeni kot pripisovali grajskemu zemljišču

– verjetno so Graf in njegovi računali prav na to. Cesarski organ se je seveda moral izogniti sleherni senci pristranskosti. Razen tega odročen prostor v kotu naj ne bi bil vreden nemške zastave.²⁷ Deželni namestnik je ob koncu poudaril, da izvaja le po vsej monarhiji veljavno pravilo, ki nikakor ni naperjeno proti »nemškim mestom in nemškim zastavam – kdor je na čelu narodov Avstrije, ne more biti pristranski.«

Skoraj se je že zdelo, da je deželnemu namestniku uspelo nasprotnikom pobrati veter iz jader ter neljubo zadevo razčistiti še pred začetkom slovesnosti. Večina tiska se je odpovedala kritičnim komentarjem Claryjeve obrazložitve. Toda jasno je bilo, da trdo jedro nemškonacionalnih ne kani popustiti. Radikalni *Tagblatt* je svečanost od prvega dne spremljal z vreščavo spremljavo ter odklanjal poročanje o dogodku. Hudo so kritizirali *Tagespost* in mu očitali bizantinsko klečeplazništvo, ker naj bi zamolčal zaplet z zastavo. Namestnikove argumente so ostro zavračali – če bi mu bilo do prireditve, ki bi združila vse politične grupacije, bi moral izbrati drugo prizorišče, kjer bi lahko bila izobešena nemška zastava, tako pa je ta zastava doživela »žalljivo zavrnitev«. Nemštvu naklonjeni možje in ženske da take svečanosti na noben način ne morejo obiskati.²⁸

Tagblattova kanonada je dosegla namen. Neposredno pred začetkom so trije zbori, med njimi graško moško pevsko društvo ter pevsko društvo Korošcev, odpovedali sodelovanje. Prireditveni odbor so obvestili, da »v danih okoliščinah ne morejo peti.«²⁹ S tem so seveda mislili na spor o zastavi. Vseeno nikakor ni šlo za vsesplošno odklanjanje prireditve, o čemer priča tudi istočasno objavljen denarni prispevek graškega pevskega društva *Skladu za izredne razmere*. V *Tagblattu* se je dal ponovno prebrati resničen razlog za odpoved nastopa. Tam so namreč radostno pripomnili, da so društva sprejela »časten sklep, vreden nemških mož in pevcev«, ki ga je *Tagblatt* komentiral z besedami: »Živeli nemški pevci!«³⁰ Šlo je za princip: če nemški nacionalizem, ki je imel med pevci or-

26 *Grazer Montags-Zeitung* št. 23, 10. 6. 1901, str. 1 in nasl. Ponatis intervjuja v: TP št. 158, 10. 6. 1901, *Abendblatt*, 2. snopič.

27 *Spraševalec* je na tem mestu Claryju oponesel, naj ne bo bolj papeški od papeža in sprejme predlog, če se je celo nemško-nacionalni občinski svet zadovoljil z omenjenim kotom.

28 GT št. 158, 10. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1.

29 TP št. 159, 11. 6. 1901, *Morgenblatt*, 2. snopič.

30 GT št. 159, 11. 6. 1901, jutranja izdaja, str. 2 in nasl.

ganizacijsko bazo, ni dobil tistega, kar je hotel, je posegel po bojkotu, četudi na račun dobrodelnosti. Kritike te odpovedi v tisku ne najdemo.³¹ Očitno je razumevanje za to dejanje seglo celo v socialdemokratske in krščanskosocialne kroge.

Medtem je štajerska provincialna farsa presegla deželne meje in dosegla tujino. *Tagblatt* se je z užitkom skliceval na rajhovske časnike, seveda le na tiste sorodnega duha, ki so ubesedovali radikalni nemški nacionalizem. Časnik je citiral recimo iz lista *Ostdeutscher Rundschau*, ki je Gradcu, »najbolj nemškemu mestu«, čestital za trdno držo: »V izrazito nacionalnih zadevah ni kompromisa.«³² Poskusi formiranja enotne fronte nemškega tiska pa so več kot klavrno propadli, saj sta odgovarjajoče članke objavila le *Bozener Zeitung* in *Obersteirerblatt*. Iz slednjega je *Tagblatt* citiral pesniško ubeseditev spora o zastavi, kljubovalen bojni klic vsem narodno zavednim nemškim Štajercem: »Dvigni prapor visoko, ti silni panter na Muri, bruhaj plamene, če grozijo Nemcem!«

Sama svečanost je minila brez pritožb. Če vzamemo za merilo poročila v časopisju, je šlo za nekaj podobnega današnjim »mega dogodkom«. Hvalili so umetniške nastope, slavili ognjemet in oblegali srečelov. Peter Rosegger je prebiral svoja dela, *Tagblatt* pa ga je slavil kot »nemškega poeta«.³³ Še posebej omembe vredno je dejstvo, da je celo godba bosansko-hercegovskega polka za svoj nastop požela prisrčen aplavz. Poročevalci so ocenili, da je svečanost vsak dan obiskalo do 18.000 ljudi. Tudi ko je *Tagespost* poudarjal, da so »po stari nemški navadi postregli« z grozdnim sokom, je šlo le za osamljen poskus prilaščanja. Za konec je Claryja navdušena množica počastila z ovacijami. V zahvalnem govoru je poudaril, da je bil ta dan najlepši v njegovem življenju. Tisk, tudi tisti zmerno narodni, mu je verjel in se pridružil slavju.³⁴

Samoumevno je vse to *Tagblatt* videl popolnoma drugače. Moral je sicer priznati, da je bila svečanost dobro obiskana, se je pa tolažil s tem,

da so zanesljivi nemškonacionalni krogi – graško mestno zastopstvo, deželnozborski poslanci *Nemške ljudske stranke* (*Deutsche Volkspartei*), pevška društva in nemški študentje – spoštovali bojkot. Vsem obiskovalcem je *Tagblatt* zapisal, da so nasledli paroli »*kruha in iger*« ter sodelovali v ponižujoči igri.³⁵ Tudi socialdemokratski tisk je pisal kritično, le da iz drugih razlogov. Sprejemali so sicer dobrodelni namen, vendar poudarili, da se je v grajskem parku zbrala dekadentna meščansko-plemiška družba, ki se je predvsem hvalisala s svojo domnevno človekoljubnostjo.³⁶ Claryjeve drže v sporu o zastavi niso pohvalili niti z besedico, *Arbeiterwille* pa je ponekod celo prevzel ogorčenje nad omalovaževanjem nemških barv. Nemškim nacionalistom niso očitali njihove gonje, temveč njihovo zmuzljivo politiko, ki naj ne bi bila dovolj energična.³⁷ V ta okvir sodi tudi trditev, da se delavstvo prireditve ni udeležilo, medtem ko pozivi k bojkotu med meščani in meščankami niso imeli nobenega odmeva.³⁸ Povsem enak vtis je dobil krščanskosocialni *Volksblatt*.³⁹ Pisali so o polomu gibanja za bojkot in se veselili, ker se je ljudstvo uprlo »terorizmu radikalnega tiska«.⁴⁰

Claryjevo veselje pa je kmalu dobilo nov udarec. Na deželnega namestnika se je spravila *Nemška ljudska stranka*, večinska frakcija v deželnem zboru. Prvi udarec so pripravili v graški dvorani mestnega sveta. Tam naj bi, če verjamemo poročilom v tisku, kasneje umaknili že pripravljeno interpelacijo deželnega namestnika. Preudarnejša večina v mestnem svetu se je zbala vnovične razpustitve mestnega sveta in nevarnosti za posojilo, ki ga je občina prav v tistih dneh želela najeti za odpravo mestnih finančnih težav.⁴¹ Možno je tudi, da svečanosti s političnimi provokacijami niso hoteli motiti.

Za naknadno oživitev afere z zastavo pa obstaja še ena razlaga. Neposredno po svečanosti je namreč prišlo do ponovnih sporov tudi na drugem tradicionalnem bojišču – pri bosanskem vprašanju. V Gradcu so v tistih dneh na razstavišču pripravili avtomobilsko razstavo, v njenem okviru pa je igral tudi bosansko-hercegovski vojaški orkester. Zlo-

31 V nasprotju s tem so pevca arij, ki je odklonil nastop, hudo grajali. TP št. 161, 13. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 1.

32 GT št. 159, 11. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1.

33 TP št. 159, 11. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 1 in nasl.

34 Odstavek se nanaša na: TP št. 160, 12. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 2; prav tam, 2. snopič; TP št. 161, 13. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 7; prav tam, *Abendblatt*, str. 1; GV št. 159, 12. 6. 1901, *Priloga*; GV št. 161, 14. 6. 1901, str. 2.

35 GT št. 161, 13. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1.

36 AW št. 134, 14. 6. 1901, str. 1–3.

37 AW št. 132, 12. 6. 1901, str. 3.

38 AW št. 134, 14. 6. 1901, str. 1–3.

39 GV št. 161, 14. 6. 1901, str. 1.

40 GV št. 160, 13. 6. 1901, str. 1.

41 AW št. 134, 14. 6. 1901, str. 2.

Gradec na začetku 20. stoletja (Osrednja knjižnica Celje)

voljen zaradi aplavza, ki so ga glasbeniki dobili v grajskem parku, je *Tagblatt* začel s kampanjo, ki naj bi dosegla, da bi Bošnjaki na avtomobilski razstavi igrali pred prazno dvorano. *Tagblatt* je objavil, kdaj bo nastopal orkester in javnost pozval, naj tedaj ne obišče razstave. Da poveljniku ne bi še kdaj padlo v glavo, da bi pustil igrati polkovno godbo na javnih mestih, bi bilo najboljšje, če se »naši somišljeniki teh koncertov preprosto ne udeležijo«. Sklicujoč se na badenijske nemire iz leta 1897, ki jih je vsak bralec štiri leta kasneje verjetno še vedno znal razložiti, je bilo treba licemerno obvestiti o začetkih nastopov Bošnjakov tisti del javnosti, ki »iz znanih razlogov« njihovih nastopov ni želel obiskati.⁴²

Hkrati s tem ponovnim bojkotom je pri enem izmed bošnjaških nastopov prišlo do nemirov. 80 do 100 študentov je skušalo zmotiti koncert z žvižgi in kričanjem, vendar so jih varnostne sile pregnale. Kaže, da je bila publika nad nemiri vse prej kot navdušena, saj so poslušalci orkestru namenili celo demonstrativen aplavz. Pretepeni demonstranti in 21 aretacij je bila bilanca te rafinira-

no prikrite *Tagblatt*ove gonje.⁴³ Za nacionalistične agitatorje je bilo presenečenje, da tokrat niso dobili notorične podpore socialdemokratov, ki so je bili deležni pri badenijskih nemirih. Niti en delavec se ni pokazal na avtomobilski razstavi, verjetno že zato, ker razstava ni pritegnila tega dela javnosti.

V graškem mestnem svetu so hlastno porabili priložnost za negodovanje nad Bošnjaki, zoper katere je bilo, kot se zdi, dovoljeno uporabiti vse vrste simbolične »samoobrambe«. ⁴⁴ Če je vlada dovolila nastop orkestra, je bil to zgolj poskus, da trmaste Gradčane spravi na kolena. Razdraženi zaradi sovražnih reakcij javnosti na študentske proteste, so se nemški nacionalci pritoževali zaradi nevarnosti, ki bi grozila mestu, če bi nacionalno zavedni študentje začeli odhajati na druge univerze: »Nikjer na celem svetu ni ljudstva in občine, ki bi kdajkoli tako izdala študente.« Kar veje iz teh teatraličnih besed, je neobičajen občutek, da naciona-

⁴² Članek iz *Grazer Tagblatta* št. 165, 17. 6. 1901, jutranja izdaja. Priloga k originalnemu besedilu interpelacije poslanca Walza, Fürsta, Stallnerja in tovarišev, 18. 6. 1901. ŠDA, Sth. Präs. 22 a Zl. 1905/1901.

⁴³ Poročila v: GV št. 162, 15. 6. 1901, str. 3; GV št. 165, 18. 6. 1901, str. 1 in prav tam, Priloga; *Marburger Zeitung* št. 72, 18. 6. 1901, str. 2.

⁴⁴ Vprašanje občinskega svetnika Felleja o dogodkih na koncertu Bošnjakov na avtomobilski razstavi v: *Amtsblatt der landesfürstlichen Hauptstadt Graz* št. 28, 10. 7. 1901, str. 755 in nasl. Stenografsko poročilo o redni javni seji občinskega sveta dne 25. 6. 1901.

listom manjka večinska podpora meščanov, ki so bili siti stalnih spopadov z državo. Skonstruirali so celo neke vrste legendo o »vbodu v hrbet«. Stisnjeni v kot so radikalci zavrgli vsakršno obzirnost. Obiskovalce razstave so žalili z »avtomobilskimi judi« in napadali policijo, ker je iz neškodljivih žvižgov naredila državno zadevo. Prepirali so se o tem, kdo je ukazal policijsko akcijo in o kakšnih sankcijah zoper preveč vnete uradnike naj bi premislil župan.⁴⁵ Ta kritika se je lahko nanašala samo na lasten tabor, ki je te uradnike imenoval.

Četudi bi pri deželnem namestniku terjali premestitev Bošnjakov, so se fronte medtem že spremenile. V nemškonacionalnem taboru občinskega sveta je zazijala razpoka med »parlamentarci« in izvoljenimi oziroma profesionalnimi mestnimi funkcionarji. Radikalci se seveda niso mogli veseliti odgovora, ki jim ga je posredoval županov namestnik, strumen nemški nacionalist vitez von Hochenburger: natančne obtožbe zoper posamezne policijske uradnike naj bi sicer še enkrat raziskali, interna preiskava pa je seveda že privedla do rezultata, da so mestne varnostne sile ravnale korektno, ker so študente zgolj zaščitile pred dejanskimi napadi obiskovalcev razstave.⁴⁶

Razdor med nemškimi nacionalci je bil popoln. Duhovi so se ločili ob vprašanju, ali naj Bošnjakom oprostite ali pa ženejo konflikt do konca. Kljub vsemu nestrinjanju so bili enotni v tem, da bi bil razkol nezaželen, saj je šlo konec koncev le za taktiko, ne pa za sam cilj. Treba je bilo najti način za zaščito ideoloških temeljev, ne da bi si ob tem zaprli pogajalski prostor. Rešitev je bila razglašanje pripravljenosti na pogajanja na eni, ob hkratnem nadaljevanju hujskanja na drugi strani. *Tagblatt* se svoji agitaciji ni odpovedal in je še naprej pozival k bojkotu bošnjaških koncertov. Vendar pa je naletel na pozornega cenzorja, ki se je na poziv na obnoveitev bojkota Bošnjakov odzval z zaplombo časopisa. List je v naslednji številki ogorčeno zapisal, da so hoteli le pomiriti demonstrante, državna oblast pa jih je utišala. Narodna čast naj bi narekovala, da tega ne smejo mirno požreti.⁴⁷

45 Vprašanje občinskega svetnika Einspinnerja. *Prav tam*; str. 759.

46 Odgovor županovega namestnika viteza von Hochenburgerja. *Prav tam*; str. 759 in nasl.

47 GT št. 166, 18. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1. Jutranja izdaja tega dne je bila zaplenjena.

Penasti od besa zaradi zaplembe svojega »uradnega lista«⁴⁸ so radikalci *Nemške ljudske stranke* posegli po edinem orožju, ki so ga imeli na voljo v tovrstnih primerih – interpelaciji v deželnem zboru. Nek protestni članek v *Tagblattu* je namreč sprožil ponovno zaplombo! V dveh vprašanjih so interpelanti od Claryja zahtevali utemeljitev teh dveh »nezakonitih in protipravnih zaplemb«.⁴⁹ Zvesti svojemu zamenjevanju krivca z žrtvijo, so državnim organom očitali, da s svojim ravnanjem prilivajo olje na ogenj. *Tagblatt* naj bi hotel razgrajati, ki so jih motili Bošnjaki, zgolj odstraniti in tako prispevati k umiritvi položaja. Na koncu so izrekli domnevo, da so zaplombo spodbudile osebnosti, »katerih nezaslišana trma je v mesto prinesla že toliko nemira.«⁵⁰ Za zaplembo je bilo odgovorno graško državno tožilstvo, ki pa mu v deželnem zboru ni bilo treba odgovarjati na vprašanja.⁵¹ Interpelaciji sta služili predvsem spopadu z deželnim namestnikom, če seveda odmislimo, da se je s časopisnimi poročili z zasedanja deželnega zbora dalo pridobiti publiciteto. Predvsem je obstajala možnost, da cenzuriran (zaplenjen) prispevek vgrade v interpelacijo. S tem je bil po tedanjih pravnih naziranjih imuniziran in so ga lahko v sklopu vprašanja objavili časopisi.

Ko je šlo za odpor proti posegom državnega tožilstva, so bile sprte strani enotne. Ta nadstrankarska koalicija se je pokazala takoj, ko je deželni glavar Attems po branju interpelacij o zaplembi *Tagblatta* pripomnil, da v bodoče ne bo več dovolil, da bi umaknjeni članek s pomočjo poslanskega vprašanja spravili v tisk.⁵² Takoj se je oglasila *Arbeiterwille*, ki je pogosto posegla po imunizaciji in zapisala, da je Attems prekoračil pooblastila, saj je namesto, da bi branil pravico do poslanskih

48 *Tagblatt* se je v podnaslovu označeval kot »glasilo Nemške ljudske stranke za alpske dežele«.

49 *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steiermärkischen Landtages. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 5. seja dne 18. 6. 1901, Graz 1901, str. 27 (dalje: StenProt LT). Interpelaciji je podpisalo 11 oziroma 7 poslancev. Deželni zbor je tedaj sestavljalo 60 izvoljenih poslancev in trije virilisti.*

50 ŠDA, Sth. Präs. 22 a Zl. 1905/1901. Povzetek vprašanja v: TP št. 166, 18. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 2.

51 Dovoljena so bile le poslanska vprašanja v zvezi z delovnim področjem deželnega zbora. Celo pri običajnih širokosrčnih pravnih razlagah interpelacije v zvezi s pravosodjem niso bile dovoljene.

52 *StenProt LT. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 5. seja dne 18. 6. 1901, Graz 1901, str. 27.*

interpelacij, dajal potuho vladi.⁵³ Clary se je lahko vsemu skupaj preprosto izognil in v odgovoru na vprašanji opozoril na pristojnost pravosodja, medtem ko naj poskusov političnega vplivanja v tem primeru ne bi bilo.⁵⁴

Že zaradi prestižnosti spora o zastavi je bilo jasno, da nemškonacionalni tabor poraza ne bo kar tako požrl. Vseeno pa se zdi, kot da so šele škandal zaradi *Tagblatta* in nemiri na avtomobilski razstavi spet dvignili na površje »afero zastava«. Naveza na bošnjaški orkester je ponujala priložnost, da zaigrajo na ukoreninjen resentment znatnega dela graškega prebivalstva s socialdemokrati vred. Bošnjaških strelav leta 1897 še nihče ni pozabil, *Tagblatt* pa si je neutrudno prizadeval za obujanje teh spominov. V tem kontekstu moramo razumeti, da so tudi sedaj interpelirali zaradi zastave. Kljub vsemu je 18 poslancev – skoraj tretjina deželnega zbora – med njimi graški župan dr. Graf, na seji 18. junija 1901 očitalo Claryju, ki se je te seje udeležil, da je s prepovedjo izobešanja zastave v vsej Avstriji izzval »največje zgražanje« ter boleče prizadel vse Nemce. Poznavajoč argumente, ki jih je deželni namestnik razkril v intervjuju za *Montag-Zeitung*, so interpelanti napadli njegovo tezo o nadstrankarskem značaju cesarske posesti. Predvsem je črno-rdeče-zlata do leta 1866 visela tudi z avstrijskega veleposlaništva pri frankfurtskem parlamentu, v času Claryjevih predhodnikov pa so lahko inkriminirane zastave visele, ko so pevka društva uporabljala grajski park. Ta zastava naj bi bila popolnoma nepolitična, saj da ne uteleša nobene realne, pač pa predvsem neko »idealno nemško skupnost«. Clary naj bi torej hote ali nehoti globoko prizadel nemško prebivalstvo na Štajerskem.⁵⁵

To ignoriranje resničnih Claryjevih namenov pa je bilo celo za zmerno krilo *Nemške ljudske stranke* preveč. V *Tagespostu*, glasilu tega krila, so zaplembo *Tagblatta* označili za relikv časa, za ktere so mislili, da so že zdavnaj minili,⁵⁶ Claryju pa so šteli v dobro, ker naj bi verodostojno pojasnil, da

ni imel namena kakorkoli žaliti. Na tem mestu se kaže bistvena razlika znotraj nacionalnega tabora. Ko je šlo za nastop zoper Slovence, so bile frakcije *Nemške ljudske stranke* enotne, pri spopadu z moralno neoporečnim in priljubljenim deželnim namestnikom, kakršen je bil Clary, pa je del stranke odkrito zavrnil sodelovanje. Označiti ravno tega moža za sovražnika nemštva je bilo preveč absurdno, da bi bilo verjetno.

Clary interpelacije ni jemal zlahka. Jasno mu je bilo, da bi lahko z nespretno repliko zaigral vse v preteklih letih dosežene uspehe pri miritvi razmer. V tem primeru bi mu grozile podobno zavožene razmere, kot jih je doživel njegov predhodnik Baccquehem. Njegovih metod kot denimo razpustitve občinskega sveta ni bilo mogoče poljubno ponavljati, z njimi pa tudi ni bilo moč doseči cilja. Badenijevski nemiri v Gradcu so pokazali, da je oster odziv na nemški nacionalizem spodbudil val solidarnosti. Zdelo se je pametneje, izogniti se odkritim spopadom in predvsem preprečiti složen nastop radikalnega in zmernega krila ljudske stranke. Temu namenu je služilo Claryjevo zatrjevanje, da ni šlo za zavestno žalitev. Računal je na to, da se bo znaten del nemških nacionalistov zadovoljil s to razlago in da bodo le maloštevilni radikali gnali zadevo naprej.

Taktika se je izšla. Zmerna skupina je v *Tagespostu* dala vedeti, da ima zadeve dovolj.⁵⁷ Clary je moral v svojem skrbno oblikovanem odgovoru⁵⁸ le povzeti znane argumente: nadstrankarstvo cesarske posesti in dobrodelne prireditve, nevarnost, da bi cesarsko posest zamenjali s sosednjimi majhnimi parcelami v mestni lasti, pomanjkanje žaljivih namenov, kot tudi okoliščino, da bi lahko mesto Gradec okrog grajskega parka izobesilo toliko črno-rdeče-zlatih zastav, kolikor bi jih hotelo. Razen tega so lahko vsa društva, ki so sodelovala na proslavi, nosila svoja obeležja. Med vrsticami je zvenela namestnikova nejevolja: vsakemu nepristranskemu opazovalcu so znana njegova v nobenem primeru protinemška čustva, najostreje pa je zvenel namig, da nagajanje prav pri človekoljubni akciji ne spodbuja ravno ustvarjalnosti.⁵⁹

53 AW št. 139, 20. 6. 1901, str. 1 in nasl.

54 TP št. 175, 27. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 2; *StenProt LT. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 9. seja dne 26. 6. 1901, Graz 1901*, str. 9.

55 ŠDA, *Sth. Präs. 22 a Zl. 1905/1901. Objava v TP št. 166, 18. 6. 1901, Abendblatt*, str. 2. Sumarična objava v: *StenProt LT. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 5. seja dne 18. 6. 1901, Graz 1901*, str. 26.

56 TP št. 167, 19. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 1.

57 Npr. TP št. 175, 27. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 1.

58 Koncept in čistopis v: ŠDA, *Sth. Präs. 22 a Zl. 1905/1901*.

59 Objava v: TP št. 175, 27. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 2; GT št. 174, 26. 6. 1901, večerna izdaja, str. 2 in nasl; GV št. 174, 27. 6. 1901, *Priloga*; AW št. 145, 27. 6. 1901, str. 2; *StenProt*

Clary se ni izognil niti vprašanju interpelantov o »idealnem značaju« zastave, vsakomur naj bi bilo namreč jasno, kakšen politični pomen pripisujejo tej zastavi. V tem političnem kontekstu, mišljeno je bilo seveda v pomenskem kontekstu izven okvira habsburške monarhije, se črno-rdeče-zlata razlikuje od drugih tribarvnic, ki so jih uporabljali narodi Avstro-Ogrske. Deželni namestnik je interpelantom nazadnje še pokadil pod nosom, da številčna udeležba najširših množic štajerske družbe dokazuje, da ljudstvo ni bilo užaljeno. O žalitvi naj bi govorila le »zelo nepomembna manjšina«. Spreten govor so nagradili z »živahnim odobravanjem«. Poslanca, ki se je prijavil k besedi, da bi ugovarjal, je deželni glavar Attems ukoril v skladu s poslovnikom in zavrnil. S tem je bila zadeva opravljena – če ne omenimo, da si *Tagblatt* ni mogel kaj, da ne bi neskrajšane objave Claryjevega odgovora opremil z uvodnikom, ki je, zaverovan v svoj prav, ponovil nasprotno argumente, v bistvu pa se je že sprijaznil s častnim umikom.⁶⁰

Iz te epizode lahko spoznamo, kolikšen nacionalni naboj so na Štajerskem okoli leta 1900 pripisovali povezavi javnega prostora in nacionalne simbolike. Primer kaže, da se je znotraj nemškega nacionalizma ob podpori *Tagblatta* oblikovala radikalna skupina z močnim zastopstvom v deželnem zboru, ki je bila v zadevah nacionalnega prestiža pripravljena na konflikt, pa čeprav za ceno škodovanja dobrodelnemu namenu, nasprotovanja javnemu mnenju in napada na vsestransko spoštovanega deželnega namestnika, ki nikakor ni sodil med prednostne sovražnike te frakcije. Dogodek je tudi pokazal, da je umirjeno krilo okoli leta 1900 še poznalo jasne meje in radikalcem ni sledilo v vsako neumnost.⁶¹ Videli smo tudi, da je sposoben deželni namestnik brez težav ohranil premoč tam, kjer je njegovemu predhodniku spodletelo. Tak uspeh sta Claryju omogočila napad z osebno očarljivostjo in modrostjo, da se ni pustil zvleči v načelno zavrnitev črno-rdeče-zlate.

Radikalen štajerski nemški nacionalizem je bil v izzivanju državne oblasti zelo iznajdljiv – ne

ali vsaj ne zgolj z golim nasiljem, ampak tudi z besedami, namigovanjem med vrsticami in simboli, ki jih je predstavljal kot nepolitične in idealne, pri tem pa se je dobro zavedal, da so njegovi pristaši natančno vedeli, za kaj je šlo. Če se je državni aparat na to odzval, so nacionalisti zaigrali presenečenje. Takšno taktiko lahko preučujemo na primeru bojkota Bošnjakov. Če je država nacionalistom nasedla in vrnila udarec, so se le-ti lahko nadejali široke solidarnosti. Clary te napake ni zagrešil. Samoumevno je bila tudi ponudba dr. Grafa, da zagotovi črno-rdeče-zlate zastave, mišljena kot provokacija. Potem ko so dosegli popolno prevlado v deželnem zboru in graškem občinskem svetu, so v nemško-nacionalnem taboru hoteli politično okupacijo Štajerske simbolično okronati z izobešenjem svojega prapora na cesarskem gradu.⁶² Deželni namestnik se na provokacijo ni odzval in je svoje nasprotnike osamil s spretnim taktiziranjem.

Radikalce je bilo torej mogoče ustaviti, če le nisi naredil napake in sprejel boja pod njihovimi pogoji. Odprto ostaja, ali gre pripisati Claryjevo rešitev njegovi taktični spretnosti ali pa preprosto politiki, v kateri je hotel združiti svojo zvestobo cesarju z nedvomno nemško usmerjenostjo. S pretanjenim občutkom mu je uspelo tisto, čemur dandanes pravimo deeskalacija konfliktov. Če preletimo nadaljnje dogodke do zloma jeseni leta 1918, ostaja Clary s to svojo sposobnostjo precej osamljen. Ne le da je drugim pomembnim možem te lastnosti manjkalo, izpustili niso nobene priložnosti, da ne bi prilivali olja na ogenj s tem, da so zasedali javni prostor z lastnimi simboli in izpodrivali nasprotnikove.

Kmalu po svečanosti v grajskem parku in razburjenju okoli interpelacij se je zdelo, da se je položaj umiril. Še oktobra 1901 se je župan dr. Graf v primeru nastopa bošnjaškega vojaškega orkestra bal demonstracij – ali bi mu bile le-te res tako neprijetne, kot je zatrjeval deželnemu namestništvu, pustimo vnevar.⁶³ Kljub vsemu se je Graf, čigar

LT. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 9. seja dne 26. 6. 1901, Graz 1901, str. 9.

60 GT št. 174, 26. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1.

61 Prim. Martin MOLL, *Die „Affäre Wastian“: Ein Streiflicht auf deutschnationale Politik in der Steiermark am Vorabend des Ersten Weltkrieges*, v: *Geschichte und Gegenwart* 19 (2000), str. 131–156.

62 O razmerjih moči prim.: Edith MARKO-STÖCKL, *Der Steiermärkische Landtag*, v: Helmut RUMPLER, Peter URBANITSCH (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII: Verfassung und Parlamentarismus. 2. Teil*, Wien 2000, str. 1683–1718; Gerhild TROGER, *Der Steirische Landtag. Sein politisches, kulturelles und soziales Wirken in den Jahren 1890–1900*, disertacija, Universität Graz 1968.

63 Dopis deželnega namestništva graškemu županu (koncept) dne 3. 10. 1901. Odgovor dne 5. 10. 1901, oboje v: ŠDA, Stat-

strankarski tovariši so v preteklosti na skrivaj spodbujali študentske razgrajče, ponudil, da sprejme vse potrebne ukrepe za zatrtje nemirov. Grafovo mehko politiko so motivirale bližajoče se volitve župana, za svojo ponovno izvolitev pa je potreboval cesarjevo potrditev. Pri tem dejanju ni šlo za formalnost, saj je Franc Jožef dunajskemu županu Luegerju večkrat odklonil soglasje. Grafu je seveda šlo za to, da Clary na njegovo ponovno izvolitev ne bi dal veta. To se tudi ni zgodilo. Tako deželni namestnik kot ministrski predsednik von Koerber sta cesarju poročala, da Graf sicer večkrat ni pokazal dovolj odločnosti zoper v Gradcu prevladujoče nemškonacionalne težnje, vseeno pa je vneto deloval v korist mesta, in ker ni nobenega drugega kandidata, vsi možni pomisleki ne bi upravičili cesarjeve zavrnitve. Konec novembra 1901 so Grafa potrdili kot graškega župana.⁶⁴

Že marca naslednje leto si je bošnjaški polkovni orkester drznil v levji brlog – gostoval je prav v viteški dvorani deželnega dvorca.⁶⁵ 1903. so se množile pobude prebivalstva za ponovno uvedbo priljubljenih, a že pred leti opuščenih vojaških koncertov na javnih mestih.⁶⁶ Teh želja župan dr. Graf ni hotel več preslišati.⁶⁷ To mogoče ni bila prava sprava, prepirljivci pa so le našli modus vivendi. Ljudje so se vsaj prenašali. Še malo predtem je kazalo, da se bo konflikt znova zaostрил, kriva za to pa je bila spet kombinacija zastav in vojaške godbe. Julija 1902 je bilo v Gradcu 6. srečanje nemške pevске zveze (6. *Deutsche Sängerbundfest*), veledogodek, ki naj bi v prestolnico ob Muri pritegnil pevce od blizu in daleč. Razumljivo je, da so hoteli pevci, ki so pripotovali s celotnega nemškega jezikovnega prostora, svoje nastope izrabiti za manifestacijo svoje nemškonacionalne usmerjenosti in za podkrepitev nemškega značaja Gradca. V pripravah na srečanje je prišlo do razdora glede politične usmeritve. Pri tem je velikonemška linija tako močno prevladala nad bolj avstrijsko usmerjeno, da je vo-

jaško poveljstvo vsem vojakom prepovedalo udeležbo na tej radikalno velikonemško pripravljeni prireditvi.

15.000 udeležencev, med njimi so bili številni iz Nemškega cesarstva, je z zastavami okrašen Gradec spremenilo v središče pangermanske orbite.⁶⁸ V pripravah na prireditev se je zmerna struja v pripravljalnem odboru skušala izogniti odkritemu spopadu z državnimi inštitucijami. Predsednik odbora je protestiral zoper pisanje *Tagblatta*, ki je hotel uničiti težko doseženo spravo. Marca 1902, torej štiri mesece pred prireditvijo, je deželnemu namestniku zagotovil, da bo okrasitev z zastavami enakovredno izražala avstrijsko državno idejo in idejo velikonemštva. Ljudje so pričakovali celo obisk cesarja Franca Jožefa in dovoljenje vojaških oblasti za nastop vojaških orkestrrov. V vabilu poveljstvu armadnega zbora je predsednik izrazil upanje, »da vojaško poveljstvo te v bližnji prihodnosti neponovljive priložnosti za sklenitev častnega in za obe strani sprejemljivega miru ne bo izpustilo iz rok.«⁶⁹

Zdaj so začeli mleti mlini na poveljstvu korpusa in vojnem ministrstvu. Tam so spregledali, da hočejo vojsko prinesiti okoli – polkovni orkestri naj bi nastopili pred nemškonacionalnimi simboli. To je še zlasti veljalo za javne koncerte na prostem, za katere je prosil župan Graf. Njegovo prošnjo so po navodilu vojnega ministrstva zavrnil.⁷⁰ Clary, ki je videl, da bo zamujena neponovljiva priložnost, je komandantu armadnega zbora von Succovatyju pisal celo na dopust in ga skušal pregovoriti. General je bil pripravljen spremeniti svoje mnenje le v primeru, ko bi zagotovili, da bodo vsa prizorišča okrašena zgolj z avstrijskimi zastavami.⁷¹ Jasno je, da se prireditveni odbor s to zahtevo nikoli in nikdar ni mogel sprijazniti. Tako je prišlo – kot nekakšno povračilo za ravnanje z Bošnjaki – do

th. Präs. 26 Zl. 1311/1901.

64 Koerberjev dopis cesarju Francu Jožefu dne 21. 11. 1901. Claryjev dopis notranjemu ministrstvu dne 5. 11. 1901, oboje v: ÖStA. AVA, MdI. Allgemein 11/1. Bürgermeister Salzburg, Steiermark, Tirol, Schlesien 1900-1918. Karton 381. Akt MdI 45.394/1901.

65 Dopis poveljstva 3. armadnega zbora deželnemu namestniku dne 1. 3. 1902. ŠDA, Statth. Präs. 26 Zl. 1311/1901.

66 Dopis društva graških hišnih posestnikov Claryju dne 10. 4. 1903. Prav tam.

67 Grafov dopis Claryju dne 6. 5. 1903. Prav tam.

68 Karl RAPPOLD, *Die Entwicklung des Männerchorwesens in der Steiermark*, disertacija, Universität Graz 1961, str. 109–116; Karl HAFNER, *Zur politischen Geschichte des 6. Deutschen Sängerbundesfestes in Graz 1902*, Graz 1932; Karl VOLK, *Das Deutsche Sängerbundesfest in Graz 1902. Eindrücke des Lehrers im Marianistenorden Albert Läufer*, v: *Blätter für Heimatkunde* 76 (2002), str. 136–139. Tiskovine v: ŠDA, Statth. Präs. 26 Zl. 1311/1901.

69 6. *Deutsches Sängerbundfest*, gez. Obmann Ritter v. Schmeidel, dopis Claryju dne 7. 3. 1902. Prav tam.

70 Dopis poveljstva 3. armadnega zbora Claryju dne 12. 7. 1902. Prav tam.

71 Dopis von Succovatyja Claryju dne 17. 7. 1902. Prav tam.

Glavni trg v Gradcu (Osrednja knjižnica Celje)

ukazanega bojkota srečanja pevske zveze za vse aktivne pripadnike vojske. To seveda ni škodovalo velikemu uspehu srečanja, je pa zopet utrdilo že nekoliko razmajane frontne črte.

V naslednjih letih se je scenarij le toliko spremenil, da je postalo nasprotje med obema v vojvodini živčima narodoma izrazitejše, vanj pa državni organi niso bili vpleteni kot direkten nasprotnik, temveč kot razsodnik. Njihova naloga je bila forsiranje upoštevanja zakonodaje, boj zoper najhujše zlorabe pa tudi preprečevanje nadaljnjih zaostritev. Če poskus vplivanja na vpletene ni obrodil sadov, je preostalo še poseganje po upravnem pravu. Tega orožja se je poslužilo okrajno glavarstvo v spodnještajerskem Slovenj Gradcu, potem ko je občinski odbor v začetku avgusta 1901 sklenil hišnim lastnikom prepovedati krašenje zgradb s »slovanskimi zastavami«. ⁷² Ta sklep je okrajno glavarstvo kot nadzorno oblastvo začasno ustavilo, torej odložilo, namesto njega pa je razglasilo nestrankarsko prepoved izobešanja »mednarodnih zastav« na bližajočih se birmanskih svečanostih. Prepoved se je nanašala tako na nemškonacional-

no črno-rdeče-zlato kot tudi na slovensko belomodro-rdečo. Na protest pretežno nemškega mestnega zastopstva Slovenj Gradca se graško deželno namestništvo ni odzvalo.

Podobno je v sličnem primeru ravnalo tudi okrajno glavarstvo Celje. V Konjicah je septembra 1902 slovenska čitalnica priglasila dobrodelno prireditev, ki so jo tudi dovolili. Dan pred prireditvijo se je na izpostavi okrajnega glavarstva oglasil predstavnik nemške večine v konjiškem občinskem svetu ter predstavnika vlade informiral o razburjenju med nemškimi prebivalci. Iz govoric so namreč izvedeli, da naj bi čitalniške prostore okrasili s slovenskimi zastavami, kar so konjiški Nemci imeli za provokacijo. ⁷³ Da bi se izognil nadaljnjemu razburjenju, se je vodja izpostave pogovoril s predsednikom čitalnice, ki je zatrdil, da govorice nimajo nobene podlage. Tako pomirjen se je uradnik močno začudil, ko mu je omenjeni nemški občinski odbornik med prireditvijo povedal, da so vendarle izobesili slovensko tribarvnico. Komisar je nato dal pobudo, da zastavo prestavijo na dvori-

⁷² Koncept dopisa deželnega namestništva ministrskemu predsedniku dne 20. 10. 1901. ŠDA, Sth. Präs. 22 b Zl. 2604/1901.

⁷³ Dopis politične ekspoziture Konjice (okraj. glav. Celje) predsedstvu deželnega namestništva dne 16. 9. 1902. ŠDA, Sth. Präs. 8 Zl. 2899/1902.

šče hiše, kjer je od zunaj ni bilo videti. Do nadaljnjih incidentov ni prišlo.

Jasno je, da je bila civilna uprava okoli leta 1900 voljna obe strani ohranjati v zmernosti ter preprečevati samovoljo, po potrebi tudi z uporabo administrativnih sredstev. Pristranskost v korist nemške večine ni zaznavna. A do spremembe usmeritve v korist Nemcev je vendarle moralo priti, saj se drugače ne da razložiti, zakaj so Slovenci v naslednjih letih svoj prav namesto pri štajerski državni upravi iskali na dunajskih vrhovnih sodiščih. Če je magistrat avtonomnega mesta Celje prepovedal slovenske napise na lokalih in nagrobnikih na mestnem pokopališču in se graškemu deželnemu namestništvu ni zdelo vredno poseči vmes, je Slovincem preostala edinole priziv na vrhovno sodišče.⁷⁴

Tudi v nekem podobnem primeru se nam ni ohranil nikakršen odziv iz Gradca. Konec leta 1908 je večinsko nemškonacionalni mariborski občinski svet izdal proglas, s katerim je prepovedal izobešanje oziroma nošenje »panslavističnih« barv.⁷⁵ Ukrep so utemeljevali »z razlogi javnega reda in miru«. Na priložnost za prvo uporabo ukrepa ni bilo treba dolgo čakati. Ko so avgusta 1913 v mestu ob Dravi odpirali nov most, je slovenska posojilnica nameravala svoje poslopje okrasiti z belo-modro-rdečimi zastavami, kar pa ji je mestni svet takoj prepovedal. Več protestnih pisem, naslovljenih na deželno namestništvo,⁷⁶ je župan odpravil s pripombo, da prepoved terjaja ohranitev javnega reda, ker je v dneh pred svečanostjo slovenski tisk objavil celo vrsto hujškaških člankov, zaradi katerih naj bi bilo nemško meščanstvo »izredno zagrenjeno«. Ne da bi to naravnost povedal, je župan svoj postopek opredelil kot povračilo za ravnanje lokalnih oblasti na Kranjskem, kjer so bile nacionalne razmere obrnjene in so nemškim turnarjem prepovedovali nošenje črno-rdeče-zlatih zastav.⁷⁷ Omembe vredno je prikrivanje dejanskih motivov z željo po izogibanju nemirom. Tudi na uvrstitev slovenske

tribarvnice med »panslavistične« simbole moramo biti pozorni. Glede na spise, ki so nam na voljo, graško deželno namestništvo na vloge Slovencev ni niti odgovorilo.

Omenimo ob tem še nasproten primer, pri katerem so bile v ospredju prav tako zastave. V Gradcu so leta 1889 kot nemškonacionalno »zaščitno zvezo« ustanovili *Südmark*.⁷⁸ Med njene cilje je spadalo tudi naseljevanje nemških družin v najspornejše predele Spodnje Štajerske. Zaradi te ponemčevalne politike je bila *Südmark* štajerskim Slovincem trn v peti. Ob svečanostih v počastitev 20. obletnice obstoja zveze junija 1909 pa prebivalstva ni pozval k izobešanju zastav le graški župan. Tudi deželni glavar Attems⁷⁹ je na deželni dvorec ukazal izobesiti različne zastave in tako po mnenju Slovencev »izkazal svojo izrazito pristranskost v korist Slovincem nadvse sovražnega združenja *Südmark*, katerega pogubno delovanje je na Spodnjem Štajerskem še predobro znano«. Attems je na pritožbo odgovoril, da je tako in tako ukazal le preprosto izobešanje zastav. Kakršnakoli protislovenska demonstracija da mu je tuja, vendar pa prošnje za izobešanje zastav ni želel zavrniti, ker deželnozborska večina s svojimi subvencijami združenju izkazuje svojo naklonjenost.⁸⁰

Bi se Claryju pripetil tak spodrsljaj? Odgovor na to vprašanje je težji, kot se zdi. Leta 1901, na krilih priljubljenosti kot prireditelj svečanosti v grajskem parku in spričo razcepljenosti v nemškonacionalnem taboru, se mu ne bi bilo težko upreti radikalnim elementom. Attems je bilo neprimerno težje, kajti kot deželni glavar – čeprav ne izvoljen, ampak cesarsko imenovan – je bil zavezan gladkemu sodelovanju z deželnim zborom, v katerem pa so imeli glavno besedo nemški nacionalisti. Seveda so se vsi deželni namestniki zavedali, da se ne smejo spuščati v stalne konflikte s političnim zastopstvom svoje kronovine, njihov manevrski

74 Prim.: Gerald STOURZH, *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*, Wien 1985, str. 115, 127 in nasl. ter 138.

75 Proglas mestnega sveta Maribor dne 21. 8. 1913 (prepis). ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 1698/1913.

76 Brzajavka in pismo Posojilnice v Mariboru deželnemu namestništvu dne 18. 8. 1913. Oboje prav tam.

77 Pismo župana dr. Schmidrerja deželnemu namestništvu dne 27. 8. 1913. Prav tam.

78 Prim.: Eduard G. STAUDINGER, *Die Südmarch. Aspekte der Programmatik und Struktur eines deutschen Schutzvereins in der Steiermark bis 1914*, v: Helmut RUMPLER, Arnold SUPPAN (Hg.), *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941*, Wien–München 1988 (Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropainstituts 13), str. 130–154.

79 Prim.: Ulrike FRANK, *Edmund Graf Attems. Landeshauptmann der Steiermark 1893–1918*, disertacija; Universität Graz 1967.

80 StenProt LT. X. Landtagsperiode. I. Session. 3. seja dne 21. 9. 1909, Graz 1909, str. 45 in nasl.

prostor pa je bil vseeno drugačen, ker za svoja dejanja niso odgovarjali deželnemu zboru, temveč cesarju in dunajskim centralnim uradom. Preden obsodimo Attemsa, moramo raziskati, ali je bil tudi Clary prisiljen v popuščanje nemškonacionalnemu taboru. Vprašali se bomo, ali se je položaj deželnega namestnika spremenil, ali lahko razpoznamo težnje, da se odreče nevtralnemu položaju v korist nemškega stališča in ali črno-rdeče-zlate ni kot prej odklonil kot avstrijski državni ideji tuj, temveč sprejel kot tej ideji pripadajoč simbol.

V slovenjgraškem okraju se je konec novembra 1908 Muta⁸¹ z večinsko nemškim občinskim svetom pripravljala na proslavitev 60. obletnice vladanja cesarja Franca Jožefa. V ta namen so poleg svečane službe božje, pihalne godbe, streljanja z možnarji in slovesnih nagovorov pripravili tudi okrasitev kraja s črno-žoltimi in zeleno-belimi zastavami.⁸² Če verjamemo županovim trditvam, so bili predvsem pozorni na to, da se izognejo nacionalnim sporom. Načrti pa so se izjalovili. V kraju je bila namreč ljudska šola, ki jo je podpirala slovenska *Družba sv. Cirila in Metoda*, tamkajšnji učitelj Anton Hren pa je postal kamen spotike. V grozo občinskega vodstva je 1. in 2. decembra na omenjeni šoli namreč plapolala slovenska tribarvnica.⁸³ Večkratni poskusi, da bi prepričali učitelja, naj sname slovensko zastavo, so bili neuspešni. Hren je ostal gluha za vse pozive, da bi se na ta dan odrekli nacionalnim simbolom. Tribarvnica je »veselo plapolala v vetru«.

Šele po tej zavrnitvi se je župan zavedel svoje narodne časti in se uprl slovesnemu mimohodu mimo slovenske zastave. Našli so pot, da se je povorka izognila šoli. Nemški tabor je Hrenov postopek označil kot jasen poskus nezaželene počastitve tribarvnice. Vrh tega bi na ta način belo-modro-rdeča postala del lojalnih simbolov. Na ta način so se izognili konfliktu zaradi nacionalnega prestiža. Ker se je Hren izmaknil domoljubnemu konsenzu, so ga skušali spraviti na kolena z administrativnimi

sredstvi. Z ozirom na provokacijo, ki si jo je učitelj privoščil in glede na ogorčenje na Muti, župan ni hotel več jamčiti za red in mir ter je napovedal »*samopomoč*« prebivalstva. Okrajno glavarstvo v Slovenj Gradcu je pozval, naj zoper učitelja »*ukrepa z vso strogostjo in brez popuščanja*«, saj mora oblast vendarle zaščititi »*Muto kot nemški trg*«.

Igra vzajemnega razpihovanja napetosti se da na tem primeru cesarskega jubileja dobro zasledovati. Kot običajno sta se obe strani videli v vlogi tistega, ki se mora braniti pred nasprotnikovimi napadi. Ne samo župan, tudi Hren je prevzel to vlogo, ko je zatrjeval, da ena sama slovenska zastava v kraju, ki ga naseljujejo številni Slovenci ne more biti provokacija in izraža le to, »*da smo tudi Slovenci vdani cesarju*«. ⁸⁴ V tem sporu je cesarska civilna oblast nastopila kot razsodnik. Njen upravni postopek je predstavljal le navidez pravno, v resnici pa je bil visokopolitično dejanje. Značilno je, da orožniška prijava ni pravno utemeljevala, temveč je – sklicujoč se na ogrožen mir – zahtevala kaznovanje odgovornih. Okrajno glavarstvo Slovenj Gradec je Hrenu zaradi kršitve javnega reda izreklo denarno kazen 20 kron, medtem ko je deželno namestništvo na učiteljevo pritožbo odgovorilo, da v izobešanju zastave kronovine Kranjske ni moč videti prekrška zoper javni red.⁸⁵ Deželno namestništvo se je trdno držalo načel pravne države, medtem ko se je njemu podrejeno okrajno glavarstvo zaradi ljubega miru postavilo na stran večine.

Značilen za brezobzirno uporabo administrativnih orožij je bil tudi naslednji spor, pri katerem pa so bile vloge zamenjane. Ljudska šola, ki jo je *Deutscher Schulverein*,⁸⁶ nemškonacionalna zaščitna zveza, za maloštevilne Nemce vzdrževala v večinomoma slovenski Sevnici⁸⁷ v spodnještajerskem okraju Brežice, je hotela avgusta 1912 v

81 Pri ljudskem štetju leta 1910 je nemški občevalni jezik navedlo 946 od 1.083 prebivalcev, slovenskega pa 122. *Spezialortsrepertorium von Steiermark. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Wien 1917 (*Spezialrepertorium der österreichischen Länder IV: Steiermark*), str. 148.

82 Dopis župana Mute okrajnemu glavarstvu Slovenj Gradec dne 4. 12. 1908. ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 2689/1914.

83 Cesar Franc Jožef je zasedel prestol 2. decembra 1848.

84 Dopis Antona Hrena deželnemu namestništvu dne 26. 12. 1908. ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 2689/1914.

85 Prav tam. Glej tudi dopis deželnega namestništva okrajnemu glavarstvu Slovenj Gradec dne 22. 2. 1909. Prav tam, prim.: ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 908/1909.

86 Prim.: Werner DROBESCH, *Der Deutsche Schulverein 1880–1914. Ideologie, Binnenstruktur und Tätigkeit einer nationalen Kulturorganisation unter besonderer Berücksichtigung Sloweniens*, v: *Geschichte und Gegenwart* 12 (1993), str. 195–212.

87 Pri ljudskem štetju leta 1910 se je samo 94 od 2.867 prebivalcev izreklo za nemški občevalni jezik, slovenskega je navedlo 2.661 ljudi. *Spezialortsrepertorium*, str. 132.

okviru šolske svečanosti izobesiti črno-rdeče-zlato zastavo, za kar je tudi zaprosila za dovoljenje. Večinsko slovenski občinski svet je dovoljenje zavrnil z utemeljitvijo, da gre za »rajhovsko zastavo«, katere izobešanje bi moralo veljati v Avstriji za »nedomoljubno in protidinastično« (uradne barve Nemškega cesarstva so bile črna, bela in rdeča, kar so v sevniškem občinskem svetu namenoma ali nenamenoma spregledali). Izzivalna črno-rdeče-zlata bi lahko bila povod za motenje svečanosti. Za ohranitev nemškega značaja slovesnosti naj bi zadoščala avstrijska črno-žolta zastava, saj da »ta predstavlja tudi nemško«.

Ta zvita utemeljitev je na nemški strani sprožila vihar ogorčenja, ki ga lahko razumemo edino, če upoštevamo visoko simbolično vrednost črno-rdeče-zlate. *Grazer Tagblatt* je podeželski burki posvetil poročilo na prvi strani (*Das hochverräterische Schwarz-Rot-Gold – veleizdajalska črno-rdeče-zlata*). Na dolgo in široko je napadal župana in natisnil poziv k obisku te svečanosti, ki bo kljub oblastni prepovedi potekala »na črno-rdeče-zlato okrašenem prizorišču«. *Schulverein* da že ne bo dopustil, da bi mu kdorkoli »kradel nacionalne pravice. Heil!«⁸⁸ Deželno namestništvo si to pot ni upalo pritegniti slovenskim argumentom in tvegati razdora z enotnim nemškonacionalnim taborom. Ugodilo je šulferajnski pritožbi zoper odločitev občine in se tako pokazalo kot zaščitnik nemških interesov.⁸⁹ Zaradi okoliščin in javnega interesa, ki je segal daleč nad Sevnico, bi se namestništvo težko odločilo drugače, ne da bi sprožilo vihar protestov, ki bi ob takratnem razmerju moči v deželnem zboru tamkajšnjo večino spremenil v načelno nasprotnico deželnega namestnika. Pronemška odločitev je zanimiva, ker *Schulverein* ni le pozival k nespoštovanju prepovedi, temveč je izrecno dokazoval, da za ohranitev nemških »nacionalnih pravic« avstrijske zastave niso dovolj. S tem so črno-rdeče-zlati dodelili višji uradni pomen zastave z nedvoumno velikonemško vsebino, pri čemer je uresničenje z njo izraženega programa vključevalo tudi razpustitev habsburške monarhije.

Z izbruhom svetovne vojne se je spor glede zastav dramatično zaostрил. Poleti in jeseni 1914 so zaprli številne Slovence, ki so bodisi izobešali tribarvnice ali izobešali obrnjene zastave, tako da

je zaporedje barv ustrezalo srbski državni zastavi. Bodisi zaradi te nevarnosti zamenjave bodisi zaradi politike zatiranja slovenskih simbolov so se Slovenci glasno pritoževali nad štajerskimi oblastmi, češ da preganjajo ali celo prepovedujejo belomodro-rdeče.⁹⁰ Kolikor je moč raziskati, je jasno, da uradne prepovedi ni bilo; samo večinsko nemškonacionalna mestna sveta v Mariboru in Celju sta prepovedala vsakršno izobešanje slovenske tribarvnice.⁹¹ Nasploh so poročali, da so ljudje, odkar je minilo navdušenje ob začetku vojne, zastave vse manj izobešali – če že, potem so izobešali habsburške ali deželne zastave. Deželno namestništvo je to ocenilo za uspeh svoje politike, ki je v jezikovno mešanih občinah preganjala vsakršno nacionalno obarvano simboliko. Ta metoda se je »zelo dobro izkazala«.⁹² Obenem so ugotovili, da so postali Slovenci v drugi polovici vojne samozavestnejši in so vedno pogostejše izobešali doslej kranjsko deželno tribarvnico, pri čemer pa jih štajerske deželne oblasti niso več ovirale.

Z razpadom habsburške monarhije jeseni 1918 je dolgoletni spor postal brezpredmeten. Ilustrira zlasti čustveni značaj boja za simbole in javni prostor. Kot so bili Bošnjaki simbol neprijetne državne oblasti, je bila črno-rdeče-zlata poosebljenje tiste velikonemške ali splošnonemške usmerjenosti, ki si je nemški nacionalizem za nobeno ceno ni pustil vzeti. Ker odkrito propagiranje priključitve ni prišlo v poštev (tovrstno zahtevo so kazenskopravno preganjali kot veleizdajo), so si pomagali s simboličnimi sporočili – s črno-rdeče-zlatimi zastavami. V razpravi predstavljeni primeri izpričujejo občuten razpon uradnih reakcij: deželni namestnik Clary je glede na razmerje moči omahoval med brezkompromisno obrambo obdržane ideje in precejšnje popustljivosti do nemškonacionalnih zahtev. Poskusi zbližanja s Slovenci proti koncu vojne in priznavanje njihovih nacionalnih simbolov so bili prepozni. Z novo razmejitev leta 1919 so se fronte obrnile – poslej

90 Vprašanje poslancev dr. Ravniharja, dr. Rybařja in kolegov notranjemu ministru glede prepovedi uporabe belo-modro-rdeče tribarvnice dne 18. 12. 1917. Priloga stenografskim zapisnikom poslanske zbornice avstrijskega državnega zbora 1917/1918. XXII. Session. V. Band, Wien 1918, str. 4855 in nasl.

91 Prim. predloge spodnještajerskih okrajnih glavarstev za februar 1918. ŠDA, Sth. Präs. A 3 b 1 Zl. 434/1918.

92 Koncept dopisa deželnega namestništva notranjemu ministrstvu dne 10. 3. 1918. Prav tam.

88 GT št. 217, 8. 8. 1912, večerna izdaja, str. 1.

89 Prim.: ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 1436/1912.

razvoja nemško govoreče manjšine v novi jugoslovanski državi niso ovirali le s simboli.⁹³ Predvsem spoznavanju predzgodovine tega razvoja je služil pričujoči prispevek.

*Prevedel:
Aleksander Žižek*

Zusammenfassung

WOHLTÄTIGKEITSFESTE, FAHNENSCHMUCK UND MILITÄRMUSIK

*Konflikte um den öffentlichen Raum in der
Steiermark um 1900*

Um 1900 war die Steiermark ein zweisprachiges Land, bewohnt von einer knappen Million Deutsch-Steirer und 400.000 Slowenen. In den Jahren bis zum Ersten Weltkrieg bestimmten Gegensätze zwischen den beiden Volksgruppen das Klima. Ein Hickhack um Postenbesetzungen im öffentlichen Dienst, um die Gleichberechtigung der slowenischen Sprache vor Ämtern und Gerichten sowie in den Schulen prägte das Geschehen.

Mit der Auflösung der Habsburgermonarchie im Herbst 1918 wurde dieser langjährige Streit gegenstandslos. Er illustriert insbesondere den emotionalen Charakter des Kampfes um Symbole und den öffentlichen Raum. So wie die Bosnier zum Symbol des ungeliebten Gesamtstaates geworden waren, so wurde Schwarz-Rot-Gold zur Verkörperung jener groß- bzw. gesamtdeutschen Orientierung, die sich der Deutschnationalismus von seiner Regierung um keinen Preis nehmen lassen wollte. Da eine offene Propagierung eines Anschluss-Wunsches nicht in Frage kam (eine solche Forderung wäre als Hochverrat strafrechtlich verfolgt worden), behalf man sich mit einer symbolischen Artikulation, eben den Farben Schwarz-Rot-Gold. Die im Beitrag präsentierten Fallbeispiele belegen zugleich eine bemerkenswerte Spannweite in den amtlichen Reaktionen: Statthalter Clary schwankte je nach den Machtverhältnissen zwischen einer kompromisslosen Verfeh-

tung des gesamtstaatlichen Gedankens und einer weitgehenden Nachgiebigkeit gegenüber deutsch-nationalen Forderungen. Die gegen Ende des Krieges erkennbaren Ansätze, den Slowenen entgegen zu kommen und den öffentlichen Gebrauch ihrer nationalen Symbole zu gewähren, kamen zu spät. Mit der neuen Grenzziehung ab 1919 kehrten sich die Fronten um: Nun war es die deutschsprachige Minderheit im neuen jugoslawischen Staat, deren nationale Entfaltung nicht nur über Symbole behindert wurde. Die Kenntnis der Vorgeschichte dieser Entwicklung zu vertiefen ist eines der zentralen Anliegen des vorliegenden Beitrags.

⁹³ Prim.: Reinhard REIMANN, „daß mit den deutschtümelnden Hetzern endlich einmal abgerechnet wird.“ *Die Deutsch-Untersteirer als Minderheit 1918–1921, diplomsko delo*, Universität Graz 2000.

»Purgerji, rešetarji in lončarji ...«

K zgodovini trga Ribnica na Kranjskem

Ribnica leži v jugozahodnem delu Slovenije. Njeno ime so po svetu ponesli potujoči prodajalci lesenih izdelkov, narejenih na Ribniškem. Za lesene izdelke se je kasneje začelo uporabljati ime suha roba, doline pa se je oprijelo ime *dežela suhe robe*. Ime *suha roba* za lesene izdelke domače obrti se je začelo uporabljati iz preprostega razloga. Les, iz katerega so ti izdelki narejeni, mora biti suh, če ne, bo kaj kmalu po začetku uporabe izdelek razpadel. Zato pač so gospodinje spraševale prodajalce lesenih izdelkov: »Pa je suha roba?«

Kljub temu da suhe robe v ribniškem trgu niso nikoli izdelovali, ker se je s to dejavnostjo ukvarjalo predvsem podeželsko prebivalstvo, je zanimivo, da sta se lastni imeni Ribnica in Ribničan uveljavili in vse do danes ostali sinonim, ki ga vedno povežemo s *suho robo*.

Anton Lesar je v svoji knjigi *Ribniška dolina na Kranjskem*, ki je izšla leta 1864, razložil različno uporabo imen Ribničan in Ribnica. Ribnica označuje potok, dolino in trg. Z imenom Ribničani so oddaljeni ljudje Ribničane označevali po podobnem narečju in tako so imenovali ne le vse prebivalce Ribniške doline, pač pa tudi Dobropoljce in Cerkničane. Bližnji sosedje so za Ribničane poimenovali tiste, ki so živeli v Ribniški dolini. Za prebivalce v Ribniški dolini pa so bili Ribničani prebivalci ribniškega trga.¹

Beseda Ribnica sicer pomeni območje, predeno z vodami in močvirjem. To ime je prvotno označevalo večji del doline med gorama, Veliko in Malo. Po mnenju Milka Kosa se je Ribnica raztezala od Žlebiča pa do Dolenje vasi. »Med

najstarejše zaselke je šteti tiste, za katere je bilo že leta 1241 rečeno, da leže v »pokrajini« *Ribnica: oba Zapotoka, Vinica, Sušje, Breg, Gorenja vas, Goriča vas, Dolenja vas in Hrvača*«. ² Šele pozneje, v štirinajstem oziroma petnajstem stoletju, so s tem imenom zaznamovali porajajoče se središče s cerkvijo, grajsko stavbo in bivališči obrtnikov – nastal je trg. Krajevno ime Ribnica se prvič omenja leta 1220 kot *Rewenicz*, konec srednjega veka pa dobi ponemčeno obliko *Reiffnitz*.³

Ribniški trg leži sredi ravnine, na nadmorski višini 489 m. Zanj je značilna obulična karejska pozidava. Na desni strani trga je niz hiš razdeljen v tri kareje, izmed katerih zadnja dva proti trgu ustvarjata manjša vmesna trga, enega pri cerkvi in drugega ob Miklovi hiši. Oba omogočata prehod čez reko Bistrico, ki je spomladi in jeseni velikokrat poplavljala. Pozidana kareja na levi strani pa se proti severu odpreta le pri Struški ulici.⁴

Staro jedro Ribnice leži na levem bregu reke Bistrice. Čeznjo sta zgrajena dva zidana mostova in dve brvi. En most spada h gradu, čez drugega pa se pride na Veliko Mlako. Velika Mlaka je novejši del trga na desnem bregu reke. Mala Mlaka je venec hiš za gradom; tam so nekdanj stanovali graščinski uslužbenci in služinčad.⁵

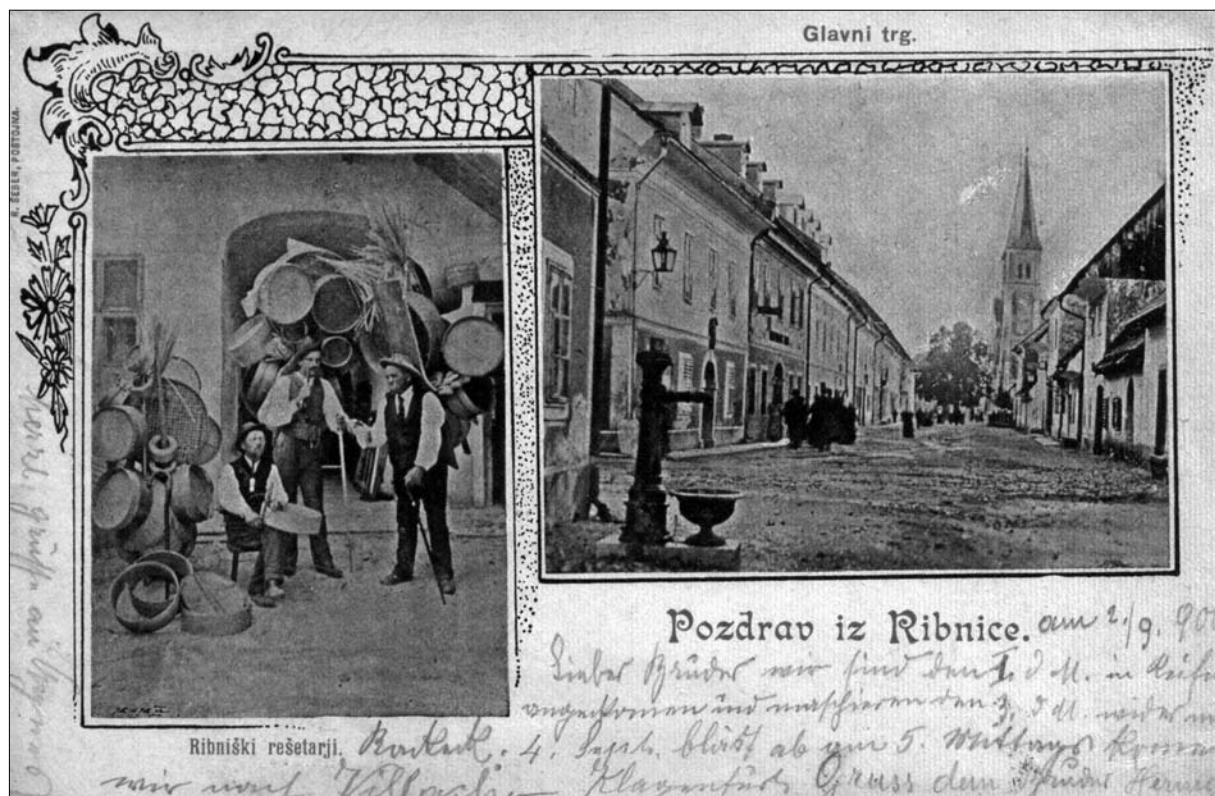
² Prav tam, str. 80.

³ Otorepec, Božo: *Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku*, Kronika, letnik 30, št. 2.

⁴ Arnšek, Rosalia Maria: *Miklovi Ribnica na Dolenjskem*, diplomsko delo, Ljubljana 2003, str. 12.

⁵ Kumer, Zmaga: *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*, Ljubljana 1968, str. 19.

¹ Lesar, Anton: *Ribniška dolina na Kranjskem*, Ljubljana 1864, str. 2.

Razglednica Ribnice, leto 1900.

Vhod mora gledati proti trgu!

Cerkev in njena organizacija je od svojih najzgodnejših začetkov na tem prostoru zelo močno ukoreninjena. Ribnica je bila središče misijonskega okrožja – prafara, ki se je razprostirala od Ljubljanskega barja do Kolpe, od Metlike do Cerknice.⁶ Cerkev v Ribnici je posvečena sv. Štefanu, papežu mučencu. Cerkev je bila prvotno navadna z enim zvonikom. Doživela je vrsto poškodb. Leta 1764 jo je poškodovala strela in so jo popravili, 1778. jo je uničil požar in so jo obnovili. Bila pa je tudi bojda »za farane premajhna pa tud kar zidanja zadene, slaba ...«⁷

Komaj se je 19. stoletje prevesilo v drugo polovico, so se Ribničani lotili gradnje nove cerkve. Ta ideja ni kar padla z neba, saj se je že »skoraj dvajset let na to mislilo, kako bi se nova zidala 28 oktobra 1866 je bila postavitev vogelnega kamna.«⁸

Ignacij Holzapfel, takratni ribniški dekan, ki je vodil gradnjo, se je sporekel s cerkvenimi ključarji. Ribničani pa – svojeglavi, kot so – so vztrajali glede vhoda v cerkev. Dekan Holzapfel je zagovarjal idejo, da mora vhod nove ribniške cerkve gledati v smeri župnišča, proti vzhodu, ključarji pa so vztrajali, da mora cerkveni vhod gledati proti glavnemu trgu. Zmagala je slednja. Dela so potekala hitro. Medtem ko se je zidala ta »veličastna zgradba«, je osrednjo cerkev nadomeščala mala lesena kapelica, v kateri so ob delavnikih opravljali službo božjo. Nova cerkev je bila dograjena novembra 1868. Naslednja štiri desetletja so porabili še za njeno notranjo opremo.

Seveda je res, da je bila nova cerkev lepa in velika, toda pozimi tudi zelo mrzla. Včasih so morali zaradi mraza celo opustiti obvezno mašo.⁹

Nova cerkev je imela dva lepa stožčasta zvonika, katerih zvonova sta ribniške tržane in tudi okoličane opominjala na čas. Da so se ribniški tržani res ravnali po uri na njihovem zvoniku, nam

6 Skubic, Anton: Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires 1976, str. 270.

7 Ribniška župnijska kronika 1868, hrani ribniški župnijski arhiv.

8 Prav tam.

9 Zime v Ribnici, Kočevju in Sodražici so namreč zelo mrzle. V teh koncih je bila izmerjena tudi najnižja zimska temperatura.

govori tudi zapis v župnijski kroniki iz leta 1902: »So se napravile nove kazalne plošče pri uri na zvonikih. Plošče so bile črne barve, številke in kazalci pa pozlačeni. Ljudje so precej godrnjali, češ da ne vidijo na uro – Pripomnim, da Ribničanje sploh radi godrnjajo.«¹⁰

Zidanje nove cerkve je razvnelo tudi gostilniške pogovore in delilo ljudi in njihova mnenja, vendar so bili na koncu vsi bolj ali manj zadovoljni. Verjetno je tudi šegava pripovedka o tem, kako so Ribničani povečali cerkev, plod teh razprav in ribniškega humorja. Tako pripoveduje duhovita ribniška zgodba iz starih časov, da so se Ribničani modro odločili premajhno cerkev razširiti. Okrog nje so zemljišče izdatno pognojili, da bi cerkev lahko bohotno zrasla, pa še sami so zavihali rokave in ji z notranje strani z upiranjem ob stene pomagali pri tem. Suknjiče, ki so jih prej slekli in pustili zunaj, je medtem nekdo pobasal. Ribničani pa so, ko so po truda polnem potiskanju cerkvenih sten stopili iz nje, to izginotje pripisali cerkvi sami, ki da se je s pomočjo gnoja in njihovega truda tako razširila, da je pokrila tudi suknjiče. Ta velika modrost je bila poplačana in od takrat je cerkev v Ribnici menda dovolj velika za vse, ki hočejo vanjo.

Rudeži, zadnji ribniški graščaki

Kot je zapisal Ivan Stopar, je najstarejša zgodovina gradu precej nejasna in ovita v somrak legend. Prvič je grad Ribnica neposredno omenjen v listini iz leta 1263, kjer se gospostvo omenja kot posest Ortenburžanov.¹¹ Leta 1418 so Ribnico kot dediščino Ortenburžanov prevzeli grofje Celjski in za njimi leta 1456 Habsburžani, ki so jo dajali v zakup ali najem različnim upraviteljem. Pozneje so bili lastniki: baron Khissel, grofa Trilleka, grof Cobenzel in družina Rudež.

Zadnji ribniški graščaki, družina Rudež, so v Ribnico prvič prišli konec 18. stoletja kot najemniki gospostva Ribnica. Ko je grof Gvido Cobenzel leta 1797 umrl, je bil Anton Rudež že dobro seznanjen z Ribnico. Leta 1797 je prejel pismo: »Dragi prijatelj! Gospod grof je včeraj zvečer ob 6. uri zaspal z Bogom. Vse se bo spremenilo. Gorica 12.

¹⁰ Ribniška župnijska kronika 1868, hrani ribniški župnijski arhiv.

¹¹ Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji II. Dolenjska, Med Igom, Ribnico in Kočevjem*, str. 119–120.

oktober 1797.«¹² Znanec, ki mu ga je poslal, seveda ni niti slutil, kako preroške so bile njegove besede. Kajti že leta 1810 je Cobenzlov sin Janez Filip za sorazmerno nizko ceno prodal gospostvo Ribnica Antonu Rudežu. Tako je Anton Rudež postal graščak. Kljub temu da ni bil plemiškega rodu, sta mu izobraženost in gospodarska uspešnost pomagali prekriti njegov neplemiški izvor in ga povzdignili med najuglednejše ljudi na Kranjskem.¹³

Poleg ostalih posesti, ki jih je imela v lasti družina Rudež, je bila središče prav Ribnica oz. ribniški grad. V tem času je, po mnenju Staneta Grande, ribniški grad postal eno najpomembnejših shajališč uglednih literarnih in kulturnih delavcev zunaj Ljubljane.¹⁴ V gradu so živeli vse do leta 1937, ko so grad prodali jugoslovanski državi, sami pa so se preselili v svojo vilo na Ugarju. Člane družine Rudež mnogokrat najdemo med narodnimi prebuditelji. Anton Rudež je bil velik prijatelj z Valentinom Vodnikom. Verjetno sta se spoznala leta 1793, ko je bil Vodnik kaplan v Ribnici, Anton pa novi oskrbnik gradu. Prijateljstvo se je nadaljevalo tudi potem, ko je bil Vodnik prestavljen v Bohinj. O Rudežu piše tudi Stanko Vraz, ki ga omenja kot poznavalca slovanskih narodov.¹⁵

Jožef I. Rudež, sin Antona Rudeža, je študiral na Dunaju, kjer je bil njegov mentor Jernej Kopitar. S Kopitarjem je 19-letni Jožef med letoma 1812 in 1814 potoval preko Dunaja, Prage, Dresna do Weimarja, kjer je obiskal slovitega poeta Goetheja. Obiskal je tudi Karlove Vari ter se preko Nürnberga, Münchna in Innsbrucka vrnil v Ribnico. Imel je bogato knjižnico. Zbiral je tudi slovenske narodne pesmi ter sodeloval z Emilom Korytkom pri izdaji prve zbirke slovenskih narodnih pesmi.

Tudi ostali Rudeževi potomci so se udeleževali v političnem in kulturnem življenju dežele Kranjske. Teodor Rudež je bil poslanec Kranjskega deželnega zbora, prav tako njegov sin Anton, ki je kar nekajkrat kandidiral pri liberalni stranki in bil izvoljen. Ravno ta Anton Rudež je opustil nemški zapis priimka Rudesch.

¹² *Dnevnik Olge Rudež Kozler, Utrinki iz slovenske zgodovine*, str. 7.

¹³ Granda, Stane: *Rudež, Enciklopedija Slovenije* (10), str. 309.

¹⁴ *Prav tam*.

¹⁵ *Dnevnik Olge Rudež Kozler, Utrinki iz slovenske zgodovine*, str. 8.

Ribniški grad.

Rudeže je v Ribnici zadržalo prav gotovo to, kar je bil tudi njihov glavni vir preživetja – obsežni gozdovi. Po nastanku Kraljevine SHS je Anton Rudež, ki je že prej sodeloval v mnogih nacionalnih in poslovnih organizacijah, postal predsednik Zveze lesnih proizvajalcev Jugoslavije. Sredi svojih gozdov na Veliki gori je leta 1900 postavil moderno parno žago – Jelenov žleb, ki je bila prva v teh krajih. V repertorijih za Kranjsko iz leta 1900 je Jelenov žleb tudi že zaveden kot zaselek, v katerem da živijo štiri ženske in trije moški. Verjetno so bili to oskrbniki posestva – gozdarji in lovski čuvaji z družinami. Ta naselbina je po vsej verjetnosti nastala okoli leta 1860, ko so prvič začeli sekati v Veliki gori. Leta 1897 so v bližini naselbine Rudeži zgradili lovsko hišo. V to hišo so radi zahajali, tam so sprejemali tudi številne goste, ki so svoje vtise zapisovali v knjigo gostov; še vedno jo hranijo potomci.

A vrnimo se k lesu, ki je ribniškim graščakom predstavljal zelo pomemben delež njihovega gospodarstva. Dragica Čeč je zapisala, da je »'profesionalni' odnos do gozdne lastnine v rodbini Rudež postal dragocena dediščina, ki se je skrbno prenašala iz roda v rod«. ¹⁶ To je razvidno tudi iz tega, da je

¹⁶ Čeč, Dragica: »Nisem kradel lesa, samo veje sem pobiral!«, Kronika, časopis za krajevno zgodovino, št. 52, leto 2004, str. 23.

Anton svojega prvorojenega sina, ki je nosil isto ime kot on, poslal študirat gozdarstvo na Dunaj in v Zagreb. Anton, izšolani gozdar, je kasneje skupaj z bratom Markom ustanovil lesno podjetje, ki je trgovalo s Severno Afriko, Italijo in Anglijo. Lesno žago iz Jelenovega žleba pa sta kasneje prestavila v Ribnico, v neposredno bližino železniške postaje.

Po prašni cesti v beli svet

Trg ni bil tlakovan, tako da je bilo po njem ob deževju nemalo luž in blata, medtem ko je bilo ob prehudi suši vse prašno. Tlakovanje trga je Ribničane zaposlovalo dolga desetletja. Ta nadloga se odraža tudi v stari ribniški pesmi, ki je v tem primeru nekoliko spremenjena: ¹⁷

*U Ribneca brez blata naj,
al b'uo ž'e konc t'e sramote kdaj.
Bomo krampe prjela
pa s krampe zač'ela
po ribanška šega: uarsk uarsk. ...* ¹⁸

¹⁷ Gre za pesem »Ribniška: Od Ribnice do Rakitnice«. Pesem je bila prvič zapisana konec 18. stoletja. Kitice o blatu in tlakovanju trga pa so verjetno nastale v času med obema vojnoma, ko je tema flajštranja oz. tlakovanja trga polno zaposlovala prebivalce Ribnice.

¹⁸ Kumer, Zmaga: Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini, Ljubljana 1968, str. 108.

Še danes je znana zgodba o tem, kako so po Ribnici položili rdečo preprogo vse do cerkve, ko se je možila Bukovčeva hči. Bukovčan je bil namreč eden izmed premožnejših tržanov in ta dogodek so ostali spremljali z navdušenjem ter še danes o njem pripovedujejo z istim žarom.

Iz ribniškega trga je, razen več poljskih potov, v 19. stoletju peljalo sedem cest v smeri: Ljubljana, Kočevje, Struge,¹⁹ Hrovača, Bukovica, Zadolje, Sajevec.

Potovanje je bilo nekdanj prava pustolovščina. Problem so bile ceste, ki so bile slabo oskrbovane, slabe pa so bile tudi prometne zveze. Ljudje so veliko hodili peš ali pa so bili sopotniki furmanov. Potovalo se je tudi s pošto kočijo, ki ni služila le za prevažanje pošte, pač pa tudi potnikov.

Kako je bilo potovati po stari cesti s kočijo v Ljubljano, nam opiše Anton Lesar:

*»Ko sem, deček še, leta 1834 jeseni o sv. Mihaelu, prvič in potem do l. 1839 v šolo vozil v Ljubljano, jela se je ta cesta kmali od Žlebiča spenjati na Poljanske bregove, ondi je vsakega klanca poiskala, po vsacem navzdol zbežljala, in mislil sem da sem že daleč daleč po svetu, ko sem truden z voza stopil v Laščah, kjer je bilo treba, ako je bil voz količkej naložen in cesta količkej blatna, napajati upehano živinco.«*²⁰

19. stoletje slovi kot stoletje železnic. Seveda so se razmere s prihodom vlaka bistveno spremenile tudi, kar zadeva potovanja, vendar so ljudje kljub temu še vedno uporabljali tudi druga prevozna sredstva. V začetku 20. stoletja se začenjajo v Ribnici pojavljati tudi avtomobili. Ker so bili redki, so vedno znova povzročili val navdušenja enih in seveda kritik drugih. Olga Rudež, žena Antona Rudeža, ribniškega graščaka, je šofirala enega prvih avtomobilov v Sloveniji.²¹

Ko že omenjamo prevozna sredstva, seveda ne smemo izpustiti kolesa. V Ribnici so na prelomu 19. v 20. stoletje želeli vpeljati zakon, ki je bil

izdan leta 1896 in je zadeval kolesarje. S tem zakonom so uvedli posebne kolesarske izkaznice. S tako izkaznico se je moral izkazati vsak kolesar, ki se je vozil po javnih cestah in poteh. Izkaznico si je lahko pridobil le v primeru, če je prej dokazal, *»da zna varno in spretno s kolesom voziti ...«*²² Pridobljeno izkaznico je moral kolesar *»vedno na koles pripeto imeti, kedar se vozi ...«*²³ Izkaznica je stala 6 kron. Potrdilo so dobili kolesarji pri županstvu, vendar šele, ko so opravili že omenjeni preizkus *»varne vožnje«* pri Antonu Schifferju, okrožnem zdravniku v Ribnici. K varni vožnji so sodili ne le znanje in spretnost kolesarjev, pač pa tudi pravila, *»da morajo po seliščih tudi kolesarji polagoma voziti, se praviloma ogibati, in vožnjo vstaviti kadar vidijo, da se živina plaši, ponoči morajo imeti tudi svetilnice ...«*²⁴

Končno vlak!

Konec 19. in na začetku 20. stoletja se skorajda nihče več ni mogel upreti številnim novostim, ki so z bliskovito naglico stopale v vsakdanje življenje posameznika. Z izseljeništvom, največ v Ameriko, je dotekal nov vir informacij o deželah onstran Atlantika in navadah ljudi v svetu sploh. Obzorja znanega sveta so se močno razširila. K temu so prispevala ne le pisma izseljencev in njihove pripovedi, pač pa predvsem časopisi, ki so konec 19. stoletja začeli postajati sestavni del vsakdanjika, *»sekundni kazalec zgodovine«*.²⁵ Informacije so krožile vedno hitreje. Izobrazbena struktura prebivalcev se je bliskovito dvigala tudi s širjenjem starih in uvajanjem novih šol. V Ribnici je bila po šolskem zakonu iz leta 1869 ustanovljena ljudska (osnovna) šola. Slabih deset let kasneje se je razdelila v deško in dekliško ljudsko šolo. Zaradi vedno slabših pogojev so zgradili novo stavbo, v kateri je bila od leta 1907 nastanjena deška ljudska šola. Od leta 1919 je v Ribnici delovala tudi meščanska šola. Obrtno-nadaljevalna šola je bila ustanovljena konec 19. stoletja in je delovala s krajšimi prekinitvami med prvo svetovno vojno ves čas. Prav tako tudi ponavljalna šola, ki je potekala vzporedno z

19 Cesta v Struge je bila speljana z Ribniškega trga, čez Malo goro v Struge. Še danes se ulica, ki poteka ob nekdanji poti, imenuje Struška.

20 Lesar, Anton: Ribniška dolina na Kranjskem, Ljubljana 1864, str. 24.

21 Dnevnik Olge Rudež Kozler, Utrinki iz slovenske zgodovine, Ribnica 2001, str. 34.

22 ZAL, Občina Ribnica, a. š. 21, fol. 1962.

23 Prav tam.

24 Prav tam.

25 Cvirn, Janez in Studen, Andrej: »Ko vihar dirjajo hlaponi« K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju, Tiri in čas 2001, str. 57.

Železniška postaja v Ribnici. Fotografirano po letu 1920.

redno ljudsko šolo. Marsikdo je svoje šolanje nadaljeval tudi v Ljubljani, ki je bila dokaj blizu.

Ljubljana se je Ribnici še bolj približala, ko je bila dokončana železniška proga Ljubljana – Kočevje. Železnica je v Ribnico pripeljala leta 1893 in z njenim prihodom so se razmere bistveno spremenile: »27. septembra je bila otvoritev dolenjske železniške proge Ljubljana – Kočevje. Z vlakom je krenil na to pot tudi minister za poljedelstvo. Vlak je v Ribnici pričakalo ogromno ljudi in tudi šola je želela pokazati svojo navdušenost nad tem dogodkom. Vsa šolska mladina je šla na postajo pričakat vlak. Tu je napravila špalir, učenka Roza Lukman pa je nagovorila ministra.«²⁶ Prihod vlaka je zagotovo pomenil veliko novost. Ribnica je bila že vseskozi pomembno obrtno in trgovsko središče, ob vzpostavitvi redne proge Ljubljana – Kočevje pa se je še bolj gospodarsko razvila. Odprtje proge je za Ribnico pomenilo lažjo in hitrejšo povezavo s svetom. Z ribniške postaje so izvažali les, seno, drva, govejo živino in svinje ter fižol v Italijo in Avstrijo. Krošnjarjem, ribniškim prodajalcem lesenih izdelkov, pa je olajšala pot in tovorjenje *suhe robe* po svetu.

26 ZAL, Kronika Ljudske šole l. 1893.

Svet se je Ribničanom po eni strani res približal, a žal je tudi mnoge zvalil stran, iskat »boljše« življenje. Predvsem v času izseljeniške mrzlice, ko so ljudje verjeli, da je v Ameriki vse drugače in predvsem boljše.

Poleg železnice sta bili pomembni novosti tudi vodovod, ki je v hiše počasi pripeljal tudi kopalnice in angleška stranišča, ter elektrika, ki je kmalu za seboj pripeljala kino, radio in nasploh bolj »svetlo« življenje.

»Junija 1894 je bilo odprtje vodovoda. Ob 9. uri je bila najprej slovesna maša ...«,²⁷ potem pa je sledila »blagoslovitev vode studenčnice potem vodovoda in vodotoča ...«²⁸ Popoldne se je pod »staro lipo« plesalo.²⁹ Takrat so vodovod speljali v hiše po Ribnici in tudi v župnišče. Vodo za ta vodovod so zajeli pod gričem Petelinjek pri sv. Frančišku in jo napeljali v Ribnico.

27 ZAL, Kronika Ljudske šole l. 1894.

28 Ribniška župnijska kronika 1894, hrani ribniški župnijski arhiv.

29 Predvidevam, da gre za lipo, ki so jo včasih imenovali tudi Miklova lipa in je stala v središču trga pri cerkvi. Podrli so jo leta 1910.

Ribniški trg.

Leta 1909 je Ribnica dobila električno razsvetljavo po zasebnih hišah, cestno omrežje pa je napajal tok iz elektrarne Jakoba Oražma. Veliko ljudi je bilo zaradi praznoverja in neznanja proti elektriki. Jože Mihelič, ki je v Ribnici živel v letih 1908–1915, se je spominjal: »Ena najbolj privlačnih pridobitev, ki so prišle z elektriko, so bile 'gibajoče se slike', kino, ki ga je v naš kraj prinesel potujoči cirkus. Gledanje filma na velikem platnu zunaj na prostem je iz gledalcev izvabljal glasove začudenja in nejevere. Tudi tukaj je bilo nekaj ljudi, ki so izjavljali, da je bil ta čudež sodobne znanosti delo hudiča in peklenskih sil.«³⁰

Na placu

Prebivalstvo v Ribniškem trgu, sodeč po pričujočih podatkih, sicer raste, a ne v takem obsegu, kot bi za osrednji del Ribniške doline morda pričakovali. To, da tu ni bilo velikega pretoka ljudi, nam nakazuje raziskava Renate Lesar, ki je po pregledu poročnih knjig za obdobje 1848–1878 ugotovila, da je bilo v trgu »78 parov, kjer sta bila tako ženin kot nevesta iz trga Ribnica; 41 je bilo parov, kjer je

bil samo ženin iz trga Ribnica (35 ženinov je imelo neveste iz župnije Ribnica, 6 ženinov pa je imelo neveste iz drugih župnij); 34 parov, kjer je bila samo nevesta iz trga Ribnica (16 nevest je imelo ženine iz vasi župnije Ribnica, 18 nevest pa ženine iz drugih župnij).³¹

Poleg tega se je iz trga tudi precej izseljevalo, predvsem v drugi polovici 19. stoletja, v letih 1861–1900.

Izseljenci po vpisih v status animarum – trg Ribnica³²

Rojeni v obdobju	Izseljeni	Povratniki	Ostali v Ameriki
Do 1840	3	1	2
1841–1860	14	1	13
1861–1880	54	3	51
1881–1900	58	3	55
1901–1910	14		14
Skupaj	143	8	135

³¹ Lesar, Renata: *Družina v Ribnici 1848–1878*, diplomsko delo, Ljubljana 1997, str. 58.

³² Kante, Viktorija: *V Ameriko!*, diplomsko delo, Ljubljana 2002, str. 80.

³⁰ Küzmič, Mihael: *Odras Skubičevega časa v spominih ameriškega rojaka prof. dr. Jožeta L. Miheliča*.

Podatki o prebivalstvu Ribnice po repertorijih za deželo Kranjsko

LETO	ŠTEVILO HIŠ	ŠTEVILO PREBIVALSTVA	VERA		JEZIK			
			katol.	protes.	slovenski	nemški	tujci	drugo
1860	141	936						
1880	146	1003	1002	1	972	29		
1890	150	1014	1013	1	998	7		
1900	144	1055	1055		1035	16		
1910	163	1062	1061	1	1037	5	10	10
1931		1111						

Poleg izseljevanja, ki je bilo glede na razporednico veliko, novega priseljevanja v Ribnico ni bilo. V Ribnici tudi ni bilo nikakršnih velikih tovarniških obratov, ki bi potrebovali novo delovno silo, ker domača ne bi več zadoščala. V primerjavi s Kočevjem, kjer so po prihodu železnice povečali izkop v rudniku in se je mesto začelo bistveno širiti, je Ribnica ostajala v svojih okvirih.

Suha roba, ki je spremljala ribniškega človeka skozi stoletja, je gotovo zaznamovala tudi življenje v trgu. Vedno je bilo prijetno srečati krošnjarja, ki se je ravno vrnil s poti, polne prigrad, ali pa se je nanjo ravno odpravljal. Poleg tega pa se je *suha roba* prodajala tudi v trgu, ob semanjih dneh. Na leto so v Ribnici pripravili štiri sejme. Prvi znani sejem v Ribnici je bil leta 1539, z dovoljenjem cesarja Ferdinanda I.

Na rednih sejmih so se poleg že omenjenih izdelovalcev in prodajalcev *suhe robe* pojavljali tudi drugi obrtniki, ki so prišli od drugod, domače barve pa so poleg suhorobarjev zastopali še ribniški krznarji, strojarji, čevljarji in krojači.³³ Prodajali so tudi živali. Ob semanjih dneh so ljudje sklepali razne pogodbe ter jih potrjevali pri notarju, tudi predporočne. Uspešne kupčije in pogodbe je bilo nujno potrebno tudi primerno »zapečatiti«, kar se je ponavadi zgodilo ob »firklu« vina v gostilnah, ki jih v Ribnici ni manjkalo.

Po podatkih cenilnega operata je leta 1830 živelo v trgu Ribnica 126 kmetov, 20 obrtnikov, 26 tržanov pa se je ukvarjalo z obrtjo in kmetijstvom. Obrtniki, ki so takrat živeli v ribniškem trgu, so bili krznarji (8), usnjarji (2), irhar (1), krojači (6),

čevljarji (3), klopučar (1), tesarji (3), mizar (1), mlinar (1) in gostilničar (1).³⁴ V trgu so prebivali domačini, katerih družine so že dolgo prebivale tu, delavci (dninarji, dekle, hlapci, služkinje) in uradniki, ki so v Ribnico prišli opravljat službo od drugod. Nekateri od teh so tu tudi ostali.

Ribniški veljaki pred Cenetovo gostilno.

»Okrajno glavarstvo Kočevje pravi, da župnija Ribnica ni v vseh desetih letih nikogar sprejela v svojo Domovinsko zvezo razen uradnikov, duhovnikov in učiteljev kolikor jih je tukaj. Dokler ostanejo pri nas ...«³⁵

Katere uradnike je potreboval trg, kakršen je bila Ribnica na začetku 20. stoletja? Vodjo sodišča, sodniškega kuratorja, davkarja, davkarskega preglednika, sodniškega pripravnika, sodniškega pisarja, davkarskega praktikanta, notarja. Kar zadeva službo božjo, jo je v Ribnici opravljal dekan, ki je imel dva pomočnika. V večini trških hiš so imeli najemnike, večina med njimi so bili dninarji, med najemniki pa so bili tudi učitelji, delavci, sodni ofi-

33 To so bili štirje cehi, za katere je znano, da so delovali v trgu Ribnica. Ceh krznarjev je imel za patrona sv. Kozma in Damijana, strojarji sv. Janeza Evangelista, čevljarji sv. Krišpina in Krišpiniana, krojači pa sv. Janeza Krstnika.

34 Šifrer, Mojca: Katastrska občina Ribnica v luči franciscjskega katastra, seminarska naloga FF, Ljubljana 1988, str. 10–12.

35 ZAL, Občina Ribnica, a. š. 39, fol. 3787.

Trške gospe ob čaju.

cial, babica, dimnikar, žagar, župnik v pokoju, občinski tajnik, pismonoša, šivilja, trgovec z vinom, krojač, urar idr. V Ribnici je bilo 97 najemnikov, neupoštevajoč njihove družinske člane.

Število obrtnikov in obrti se je spreminjalo glede na potrebe, ki jih je narekovalo prebivalstvo ribniškega trga in njegovega zaledja. Tako lahko v drugi polovici 19. stoletja opazimo, da v trgu ni več krznarjev, zmanjšalo pa se je tudi število krojačev. Po drugi strani pa lahko opazimo velik porast gostilniške dejavnosti. Anton Lesar se v svoji knjigi *Ribniška dolina na Kranjskem* pritožuje, da se prebivalci te doline vse preveč ukvarjajo z gostilniško obrtjo in premalo na primer z obrtmi, kot je zidarska. Število gostiln v trgu je ves čas raslo, po evidenci iz leta 1935 vidimo, da je bilo v samem trgu kar 21 gostiln in trgovin z vinom.

Verjetno je tudi zaradi številnih objektov, kjer so se točile alkoholne pijače, pogosto prihajalo do neredov. Od 80. let 19. stoletja v Zgodovinskem arhivu Ljubljana najdemo različne podatke o kršitvah javnega reda in miru v trgu. Še danes se ve, da je bila nekoč v trgu vsaka druga hiša gostilna. Ob spremembah in novostih, kot je bil prihod železnice, se je morala tudi gostinska dejavnost pri-

lagajati. Gostilne so bile pogosto kraj srečevanja ter družbenega in kulturnega dogajanja. V nekaterih so v času narodnega prebujanja delovale čitalnice. Prva čitalnica je bila v Cenetovi gostilni, kasneje so jo organizirali tudi pri Miklovih.

Gostilne so nosile hišna imena, tako že omenjena Cenetova, Miklova ter Slemenčeva, Pakiževa, Prajerjeva, Miheličeva, Škrabčeva, Oničeva. Ker je bilo toliko gostiln v trgu, so se Ribničani večkrat šalili, češ, če ne bi hodili gostilničarji eden k drugemu v goste, bi gostilne že zdavnaj propadle.

Pa pogledjmo v notranjost ene od gostiln. Miklova vnukinja je takole poskusila napraviti rekonstrukcijo prostora v Miklovi gostilni: »*Gostilniški prostor je bil razdeljen v dve sobi. Pod je bil lesen, prostor je grela velika kmečka peč, ki je bila zgrajena v steni med obema prostoroma. Gostje so se posedli na klopi in stole okoli velikih hrastovih miz. /.../ V vsaki sobi je na mizi stal gostilniški zvonec. Gostilniške mize so bile pogrnjene z lanenimi prti s tkanimi vzorci, za praznike so na mize dali ta boljše prte. Krožniki so bili iz težkega porcelana, ohranjen je tudi jedilni pribor. Jedilni pribor /.../ so redno polirali s finim brusilnim papirjem, da se je svetil. Za kruh so uporabljali poleg kovinskih skodelic tudi*

posode, narejene iz papirnate mase. Gostilna je bila odprta cel dan do odhoda zadnjega gosta. Največji obisk je bil v nedeljo po maši, v času sejmov in shodov. Miklova mama je obiskovala zgodnjo mašo že ob šesti uri, kmetje so povečini hodili k osmi maši. Žene so šle po maši domov pripravljat kosilo, moški pa so se ustavili v gostilni.³⁶

Pri Miklovih so menda imeli zelo dobro pivo, verjetno zato, ker so imeli svojo ledenico.³⁷ Okoli sodčka piva je bil vedno naložen zdrobljen led. Ko se je pivo natočilo v kozarec, je morala na vrhu nastati kapica – 5 cm pene. Prirejali so tudi pivska tekmovanja. V desetletjih pred drugo svetovno vojno so prosvetna društva in katoliške organizacije v svojem aktivnem boju proti alkoholizmu od svojih članov zahtevale popolno abstinenco. A nobena gonja proti alkoholizmu ni mogla preprečiti, da se ljudje ne bi še naprej zbirali v gostilnah in se jim ne bi po par kozarčkah, ko so se ga že lahko »nacukali«, razvezal jezik in izostril um za kakšne neumnosti. No, ko je prišlo do tega, pa je nemalo krat moral posredovati nočni paznik.

Trški čuvaj in njegove naloge

Za varnost v trgu je skrbel trški paznik ali nočni čuvaj. Ponoči se je sprehajal po kraju, varoval tržane pred ognjem in tatovi ter vsako uro obveščal ljudi o uri ali pa jih opozarjal:

*»Poslušajte, vi pürgarji,
rešetarji in lončarji.
Var`te ogenj, var`te luč –
Bog nam da svojo pomüč!«³⁸*

Trškemu čuvaju so Ribničani velikokrat povzročali preglavice, kadar so se preveč »razvneli«. Leta 1884 je županstvo občine Ribnica dobilo prijavo nočnega čuvaja zoper ponočnjake, ki da

»razsajajo po trgu zlasti pri lipi pred cerkvijo in kričijo še bolj nego pred. Do polnoči in še čez, ker motijo in dramijo trudne počivalce ...«³⁹ V naslednjih letih je ribniški občinski odbor sprejel več odlokov, s katerimi je hotel preprečiti ali vsaj omejiti popivanje in razgrajanje v nočnih urah, predvsem v središču kraja. Toda kljub vsem tem ukrepom se je nočno veselje nadaljevalo.

Leta 1886 so se tako Ribničani pritožili na c.kr. okrajno glavarstvo v Kočevje in zaprosili za podaljšanje policijske ure: *»Fantje so smeli do desete ure zvečer po tergu hoditi ali sploh zunaj biti.«⁴⁰* Zahtevali so pogostejše patrulje po trgu, posebej ob nedeljskih večerih. Razlog za tako radikalne zahteve je bil predvsem *»ponočevanje domačih fantov, ki že nekoliko časa sem cele noči pokonci, ter vedno ukajo, kričijo in uro čez polnoč kričijo. Klopi ali stole pred hišami jemljejo proč i jih v vodo ali nekatere celo na sredo ceste postavljajo. Truge, ki stoje pred kerčmarskimi hišami jih postavljajo na vežna vrata, tako, da bi hišni gospodar, kateri zjutraj vrata odpira, naglo odprl, bi mu truga na glavo padla. Dal so tudi celo žert ali hlod čez cesto, ki pelje iz Kočevja v Ljubljano. Od vozov pobirajo lunke. Zvalili so tudi še celo debelo kamenje na glavno cesto in tako prevoz jako nevarno storili.«⁴¹*

V naslednjih letih je ribniški občinski odbor sprejel več odlokov, s katerimi je hotel omejiti popivanje in razgrajanje v nočnih urah, predvsem na trgu. Tako so na primer sprejeli odlok, da je prepovedano točiti žgane pijače v nedeljo med dopoldansko in popoldansko mašo.

Ena od zelo pomembnih vlog nočnega paznika je seveda bila varovanje pred ognjem. Ribničani so se bali ognja, saj je njihov trg v zgodovini večkrat pogorel do tal.

Valvazor pripoveduje, da je dne 2. oktobra 1415 požar opustošil ves trg, leta 1445 pa polovico. Tudi leta 1775 so grozni ognjeni zublji zajeli Rib-

³⁶ Arnšek, Rosalia Maria: Miklovi Ribnica na Dolenjskem, diplomsko delo, Ljubljana 2003, str. 82.

³⁷ Debele ledene plasti reke Bistrice so sekali za potrebe ledenice. Mesarji in gostilničarji so si morali priskrbeti zalogo do naslednje zime. Ledarji so si čevlje oblekli v žaklovino, da ni drselo, pomagali so si s »kaulom«, drogom, ki je imel na eni strani dve špici, eno obrnjeno gor, drugo pa dol. Z enim so led vlekli, z drugim pa sekali. Ledenice so bile posebni prostori za hranjenje ledu. Bile so brez oken, vrata so bila ok. 15 cm debela. Led se je v ledenici ohranil skozi celo poletje.

³⁸ Suha roba, uredil Franc Milčinski, Ljubljana 1919, str. 31. Ta zapis ni pravičen zapis izgovorjave ribniškega dialekta, vendar ga zaradi verodostojnosti citata nisem spreminjala.

³⁹ Kozina, Brane: Nekaj utrinkov iz življenja Ribničanov in Ribniške doline v obdobju življenja in dela gospoda Antona Skubica, Ribniški zbornik, Ribnica 2000, str. 55.

⁴⁰ Radulovič, Branko: Občina Ribnica v prvi polovici 20. stoletja, Ribniški zbornik, Ribnica 2000, str. 48.

⁴¹ Prav tam.

nico in ob tej priliki je zgorela tudi farna cerkev ter so se stopili cerkveni zvonovi.⁴²

Požari niso Ribnici prizanesli niti v 19. stoletju. Osmega junija 1886 nam zapis v župnijski knjigi poroča: »Zvečer ob 8. uri velik požar v Ribnici. /.../ Pogorele so vse hiše proti Pildarju na desni in levi strani zunej Notarjeve, Potem od Pauzarja proti tergu nazaj do Debelakove hiše. /.../ 229 hiš je pogorelo in od št. 52 proti Gorenji vasi vsa poslopja.«⁴³

Varovanje pred ognjem in skrb za red sta bili osnovni nalogi paznika, vendar ne edini. Njegove dolžnosti so razvidne iz sledečega reda za trškega paznika:

- »Opravila terškega paznika so sledeča:
- a. ponočna straža kakor zakon veleva.
- b. vžiganje svetilnic ob navadnem času, pa tudi ob izvanrednih slučajih po naročilu gospodarskega odbora, ter njih snaženje.
- c. paziti na vse trške nasade, mostove, škarpe, vodovod, ter na vse javne naprave, ter natanko poročati županstvu in gospodarskemu odboru, kje da je kaka nevarnost, ali kakega popravila potrebna.
- d. paziti na oskrbnika vodovoda, če on izvršuje svojo dolžnost.
- f. pobiranje tržnine.
- g. vzdrževanje reda na sejmišču in pa sejmu.
- h. dolžnost terškega paznika je tudi, da naznani storilce neredov, kateri bi se znali po noči ob času njegove službe pripetiti županu.
- i. dolžnost paznika je tudi, da županu ob njegovih »patrolah« po Ribnici v času njegovih službenih ur pomaga.

Terški paznik je podložen v točkah a do g gospodarskemu odboru, v točkah h in i pa županu.«⁴⁴

»Raufenki« morajo biti vedno v dobrem stanju

Govorila sem že o požarih in kako so ti večkrat pustošili po Ribnici. Za varstvo pred to nevarnostjo so Ribničani organizirali požarno obrambo. Leta 1869 je Ribnica dobila prvo brizgalno na vozu. Občane je županstvo opozarjalo in poučevalo o protipožarnih ukrepih, na primer o tem, da se »ne sme nihče v štali, skednju ali kozolcu z golo svečo

znajti; da morajo biti vodne posode napolnjene vsak večer, da morajo biti raufenki in velbje zmeraj v dobrem in čistem stanju.«⁴⁵

Leta 1887 je ribniško županstvo izdalo razglas: »Da se bolje izurijo naši občani redno in pravilno ali uspešno braniti naše življenje in premoženje proti požarni nevarnosti in da se sploh vpelje na gorišču en red pod večjim in strogim poveljnikom, so sklenili naši prvaki ustanoviti ognjeglasno društvo ali prostovoljno požarno obrambo v Ribnici, katera bode, ako ravno jej ne bode mogoče vsacega požara zadušiti se vsaji poganjala, da se bodo pripravljale gasilne priprave. K temu društvu, katero bode gotovo nam vsem na korist, pristopite toraj vsi za dobro stvar vneti možaki in mladeniči kot, delujoči ali podporni udje. /.../ Delajoči udje bodo poleg drugih koristi tudi obleko brezplačno dobivali.«⁴⁶

Jeseni tega leta je županstvo prepustilo društvu za prostovoljno požarno obrambo v rabo občinsko orodje za gašenje.

Obstaja pa tudi pripoved o požarih, ki jo je že leta 1864 v svoji knjigi zapisal Anton Lesar:

»O Ribniškem ognji

Taku preteu velik ogenj je bil, de so samo cveki ostali, pa najsem mogel še lüle zažgat'. Pri zadnji šiši so bili gaspud »ercprester« ogenj panali, pa bi bil še plot kmalu zgorel, ko bi ga ne ubranili. Drugi dan so prišli Dlanjci cveke pobirat', pa najsmo Ribničane pustili; djali smo: 'Cveke bomo že sami pobrali.' Dlanjci so bili pa ranku hudi, jezili so se na Ribničane, in so djali: 'Bug daj in mati božja, da bi pri nas ankrat gorajlu, tüdi mi vam ne bomo pustili!'«⁴⁷

Bistrica teče skozi Ribnico

Bistrica ni velika reka, je pa najdaljša rečica v Ribniški dolini. Kljub temu, da ni velika, je imela v življenju Ribničanov pomembno mesto. Mlinarjem je služila za mletje moke, pericam za pranje

45 Arnšek, Rosalia Maria: Miklovi Ribnica na Dolenjskem, diplomsko delo, Ljubljana 2003, str. 200.

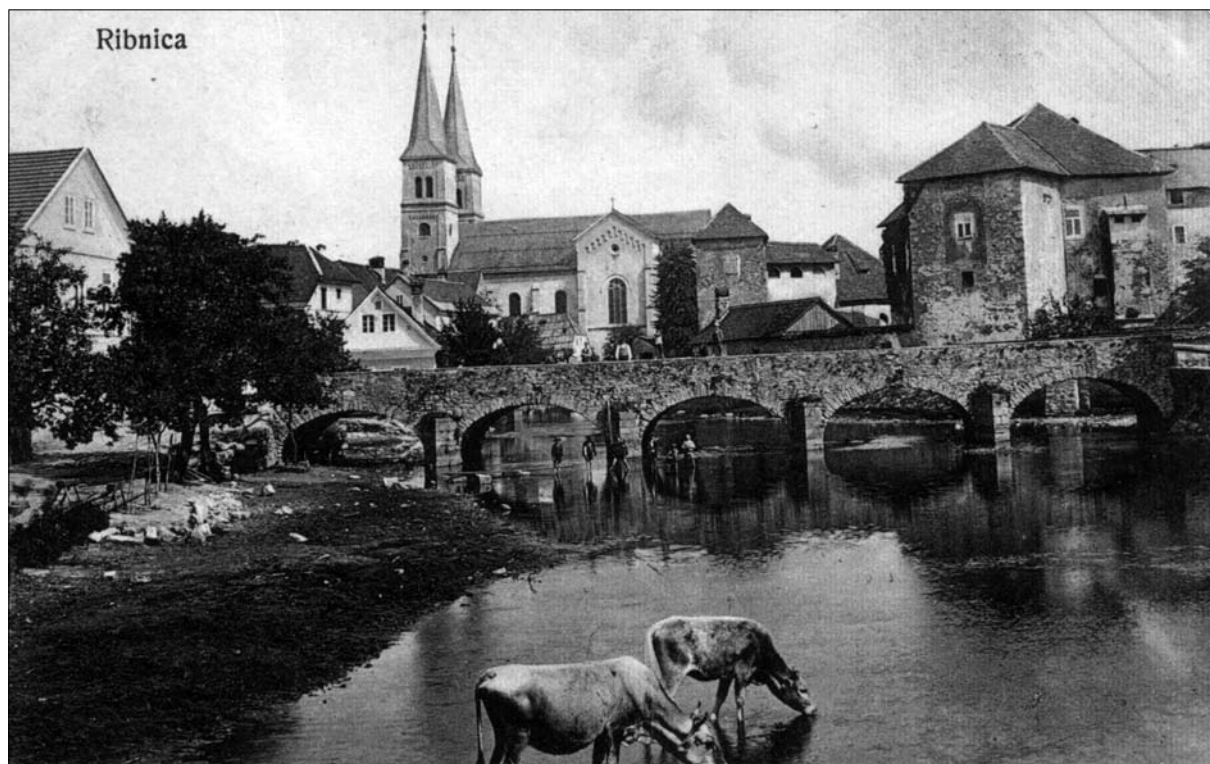
46 Prav tam.

47 Lesar, Anton: Ribniška dolina na Kranjskem, Ljubljana 1864, str. 23. Tudi ta zapis ne ustreza pravilnemu zapisu ribniškega dialekta, vendar sem se zaradi verodostojnosti držala citata in zapisa nisem spreminjala. Na to temo je bilo napisanih ali pa še vedno ostaja v ustnem izročilu več različic, to pa je le ena izmed njih. Izbrala sem jo zato, ker je najstarejša zapisana.

42 Arnšek, Rosalia Maria: Miklovi Ribnica na Dolenjskem, diplomsko delo, Ljubljana 2003, str. 199.

43 Prav tam.

44 ZAL, Občina Ribnica, a. š. 38, fol. 3544.

Ribniška Bistrica.

perila, kmetje so v njej napajali živino, otroci pa so v Bistrici in ob njej našli več kot dovolj zabave in veselja. Predvsem pozimi, ko je poledenela.

Tone Petek se je tako spominjal: *»Bistrica je bila dostikrat zmrznjena, otroci smo se podili s sanmi. Podplate pa sanke so nam služile za drsanje. Grajski so imeli stolček na drsalke, in prave, lepe drsalke. Ena je zadaj drsala, kakšna gospa pa se je peljala spredaj, sedela je na stolčki z drsalko, ki je imel zadaj ročaj. Naredili smo si lesene drsalke, deščico z jermenom za čevlje, ki je imela spodaj zarezo v katero smo vtaknili kos žagnega lista od žage venečianke. Pripetilo se je tudi, da smo se udrli. Pod noč smo se počasi pritihotapili domov, in smo se sušili na peči.«*⁴⁸

Ne smemo pozabiti na mesarje in gostilničarje, ki so jim debele plasti ledu na Bistrici bile več kot potrebne za njihove ledenice.

Na levem bregu Bistrice, v smeri Mlake, je bilo že pred prvo svetovno vojno urejeno kopališče na prostem z *»leseno barako z osmimi kabinami, kasneje pa so uredili na istem mestu novo, takrat*

*moderno kopališče na prostem z 22 kabinami, ležišči za sončenje in igrišči«.*⁴⁹

Z lesene ploščadi za sončenje so po lesenih stopnicah sestopali do vode. Ker je bila struga Bistrice plitka, so jo poglobili tako, da je nastal tolmun, breg reke pa so utrdili s škarpno. Kabine, ki so bile na kopališču, so ponavadi najemale trške družine.

Po Bistrici pa so pluli tudi s čolni. Ob povodnji, Bistrica je namreč pogosto poplavljala, so včasih z njimi pluli celo po trgu. Ravno zato se je Ribnice verjetno prijel ime *ribniške Benetke*.

Sokoli so opice, ki imajo rdeče jopice

Poleg Rudeževe žage, ki sem jo že omenila, in je bila znana preko meja svoje ožje domovine, je bilo v Ribnici še eno tako podjetje, namreč Tovarna gimnastičnih in športnih rekvizitov JOR (Jakob Oražem Ribnica). Leta 1881 je podjetni Jakob Oražem odprl svojo delavnico, ki je bila sprva le kovačija. Leta 1908 se je Jakob s svojimi tremi sinovi udeležil vsesokolskega zleta v Pragi in po vrnitvi, okoli leta 1910, razširil svojo delavnico in začel iz-

⁴⁸ Arnšek, Rosalia Maria: Miklovi Ribnica na Dolenjskem, diplomsko delo, Ljubljana 2003, str. 135.

⁴⁹ Prav tam, str. 137.

delovati telovadno orodje. Jakob in njegovi sinovi so bili navdušeni sokoli in očitno so spoznali, da bi se s tem lahko tudi kaj zaslužilo. Praga je bila očitno prelomna. Vse do leta 1941 je tovarna JOR izdelovala zelo kvalitetno telovadno orodje, medicinske pripomočke in tudi kmetijsko orodje.

Po repertorijih za Kranjsko lahko zasledujemo v Ribnici le eno osebo, ki ni bila rimskokatoliške, pač pa protestantske veroizpovedi. V letu 1900 ta oseba sicer ni zavedena, mogoče je za nekaj časa zapustila Ribnico in se kasneje vrnila. A danes zagotovo lahko trdim, da je bila ta oseba Franz Ilgner, doma iz mesta Labesva v Prusiji, zato se ga je v Ribnici oprijelo tudi ime *Prajs*. Z Jakobom Oražmom sta se spoznala v času Jakobovega uka pri kovaškem mojstru Kersniču v Hrovači. Spoprijateljila sta se in kasneje (leta 1881) skupaj ustanovila kovačnico, ki je prerasla v podjetje JOR. Jakobu je njegov prijatelj Franz zelo pomagal, po pripovedovanju Jakobove vnukinje Vide ga je Franz »gor vzdignil in držal pokonci«. ⁵⁰

Očitno sta bila res dobra prijatelja. Starejši Ribničani še danes vedo povedati zgodbo, kako je Jakob zameril ribniškemu dekanu Skubicu, ker Franza ni hotel pokopati v sveto zemljo, zato ker je bil protestant, pač pa ga je pokopal za zidom pokopališča. Ko sta se po pogrebu dekan in Jakob nekega večera srečala na Mlaki, je Jakob pač pozdravil nasproti hodečega človeka: »*Dober večer.*« Dekan je odzdravil in takrat je Jakob spoznal, komu je zaželel dober večer. »*Ne velja!*« je zabrusil dekanu čez cesto, ko je spoznal svojo pomoto. ⁵¹

Ta konflikt med Jakobom in dekanom lahko razen osebni zameri pripišemo tudi političnemu nasprotovanju. Jakob Oražem je bil namreč med glavnimi ustanovitelji ribniških sokolov in njihov zvesti pristaš, tako kot vsi njegovi sinovi, medtem ko je bil Skubic v katoliškem taboru in je podpiral orle ter vodil svojo hranilnico in posojilnico.

V Ribnici je poleg dekanove delovala tudi liberalna posojilnica. Pomagala je pri izgradnji dveh šol, zgradila je sokolski dom in stavbo za svojo dejavnost. Ribniški trgovci in veleposestniki so

bili v glavnem sokoli, politično torej v liberalnem taboru. Za ribniški trg so se včasih pošalili, da so hiše razdeljene glede na politično prepričanje njihovih lastnikov: desna stran trga so desničarji, leva pa levičarji. To se je govorilo verjetno zato, ker so na desni strani trga stali Slemenčeva gostilna, Skubičeva hranilnica in posojilnica, dvorana, kjer so vadili orli, cerkev in župnišče.

Domačini so tudi gostilne delili v liberalne in klerikalne. Na desni strani trga je bila, kot sem že omenila Slemenčeva gostilna, kamor so zahajali duhovniki, izrazito liberalna pa je bila na primer Pakiževa, katere se je prijel ime »*parlament*«. Če se je pojavil kak važen sklep za Ribnico, so ljudje rekli: »*Tako so sklenili v parlamentu.*« ⁵²

Ta politična nasprotja so bila v 30-ih letih vedno bolj izrazita. Sokoli in orli so svojo »moč« manifestirali s svojimi telovadnimi nastopi na prostem, v paradah, kjer so strumno korakali v izbornih uniformah, fantovskih in deklških. Za sokole so bile posebej značilne rdeče srajce. V Ribnici so orli nastopali na Farovških mlakah, sokoli pa so imeli svoje stalno mesto na Živinskem placu na Mlaki. Vendar je tako kot povsod drugod ta tekmovalnost spodbudila tudi različne načine zbadanja »*nasprotnika*«. Tako sokoli kot orli so imeli vsak svojo himno, ki so jo peli na svojih manifestacijah z največjim zanosom. Kaj hitro so se našli mojstri, ki so nekoliko spremenili rimo in s tem zbadali nasprotni tabor.

Orli so takole zbadali sokole:

»*Sokol vsak je bedak,
Če ga pihneš, pade v znak!
Sokoli so opice,
Ki imajo rdeče jopice ...*« ⁵³

Sokoli pa so jim vračali:

»*Dvignite, orli,
Oslovska ušesa,
Da vas svet 'Peter
Potegne v nebesa ...*« ⁵⁴

50 Petelin, Miloš: *Od kovačije do Tovarne telovadnega orodja JOR, diplomsko delo, Ljubljana 2003, str. 9.*

51 Debeljak, Janez: *Dekan Skubic med Ribničani, Ribniški zbornik, Ribnica 2000, str. 15.*

52 Debeljak, Janez: *Dekan Skubic med Ribničani, Ribniški zbornik, Ribnica 2000, str. 17.*

53 Prav tam, str. 18.

54 Prav tam.

Ribniški sokoli na izletu v Velikih Laščah leta 1908.

Zusammenfassung

„KLEINBÜRGER, SIEBMACHER UND GESCHIRRHÄNDLER...“

Zur Geschichte des Marktes Ribnica in Krain

Ribnica liegt im südwestlichen Teil Sloweniens. Seinen Namen bekam es aufgrund der zahlreichen Flüsschen in seiner Umgebung, die reich an Fisch sind [riba = Fisch]. Der Name des Ortes wurde durch Wanderhändler mit Holzwaren in alle Welt getragen. Die Holzwaren prägten das gesamte Tal von Ribnica. Für die Menschen am Land bedeutete die Herstellung der Holzwaren im Hausgewerbe eine wichtige zusätzliche Einkommensquelle. Durch die Händler mit den Holzwaren wurde das in Krain gelegene Tal und auch der kleine Markt Ribnica in der Welt bekannt. Ribnica war seit jeher das Verwaltungs-, Kultur- und Kirchenzentrum des Tales. Das Leben im Markt war dynamisch und energiegeladen. Bevor die Verkäufer in die Ferne reisten machten sie gerne in Ribnica halt. Ebenso bei ihrer Rückkehr, wo sie dann in den zahlreichen Gasthäusern von Ribnica das in der Fremde verdiente Geld verprassten und den Anwesenden von ihren Abenteuern erzählten.

Im Markort Ribnica gab es Geschäfte, Verwaltungsinstitutionen, Notare, Gewerbetreibende und Gasthäuser. Die Mehrheit der Hausbesitzer waren Bauern, die auch Vieh, Land und Wälder besaßen. Viele nahmen Untermieter auf – neben Knechten, Mägden, Dienstboten und Tagelöhnern auch Lehrer, Briefträger, Nachtwächter, Schneiderinnen, Gemeindebedienstete, Arbeiter und andere.

Von besonderer Bedeutung für die Einwohner des Marktes war die Kirche. Sie war das Zentrum, um das sich alles drehte – große Staatsfeiertage, persönliche und örtliche Feiern sowie die Sakramente.

Neben dem Dekan, der einen großen Einfluss auf die lokale Gemeinschaft hatte, war auch der Schlossherr eine wichtige Persönlichkeit. Die letzten Schlossherren in Ribnica waren die Familie Rudež, die im Schloss von Ribnica wohnten, bis sie es 1937 verkauften und auf ihr Gut in der Nähe von Ugar zogen, wo sie noch heute leben. Mit der Ankunft der Eisenbahn im Jahr 1893 kam die Modernisierung auch nach Ribnica. Im Jahr darauf wurde die Wasserleitung verlegt und im Jahr 1909 gab es das erste Mal eine elektrische Beleuchtung in den

Privathäusern. Mit der Elektrizität kam auch das erste Freilichtkino.

Der Markt- oder Nachtwächter schützte den Markt vor Bränden oder vor Unruhen, die junge, durch ein Gläschen Wein angeregte Heißsporne verursachten. Auch in Ribnica waren die Turnvorführungen der Turnvereine Orli und Sokoli – die sich in ausgewählten Uniformen für Burschen und Mädchen präsentierten – sehr gut besucht. Die Bewohner von Ribnica waren aber nicht nur für ihre Holzwaren berühmt, sondern auch für ihren Geist und Witz. Daher ist es nicht verwunderlich, wenn anlässlich von jedem wichtigen Ereignis auch die eine oder andere lustige Geschichte entstand – zum Beispiel, wie die Kirche von Ribnica ausgebaut wurde, wie man die Brücke vermaß, wie es war, als ein Feuer ausbrach und ähnliches mehr.

»Enbot je bilo težko, ma lepo«

Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo na primeru vasi Rakitovec v 1. polovici 20. stoletja

Uvod

Predmet obravnave je ekonomija istrskega podeželja na primeru vasi Rakitovec v prvi polovici 20. stoletja. Vas leži na severu slovenske Istre pod Kraškim robom, ki predstavlja mejo med istrskim mediteranskim svetom in kraško Čičarijo. Gre za kraško območje na meji fliša s skromnimi obdelovalnimi površinami, ki v obravnavanem času komajda zadoščajo za preživetje, in je zato zanimivo predvsem z vidika proučevanja iznajdljivih strategij preživetja. Prispevek se osredotoča predvsem na kmetovanje, ki ima v tem času še vedno značilnosti dolgega trajanja, hkrati pa se že kažejo novejša poteza, ki jih tudi v te odročne kraje prinaša vpliv novozgrajene železnice in bližnjih mest, predvsem Trsta, ki je privabljal in ponujal možnosti za delo, prodajo kmetijskih proizvodov in druge neagrarne vire dohodkov. V zaprto vaško skupnost so po zaslugi povečane mobilnosti začeli prihajati vplivi od zunaj in počasi začinjali spreminjati tradicionalne vaške strukture in načine preživetja.

Prispevek temelji na ustnih pričevanjih in tako sodi na področje ustne zgodovine, ki se je pokazala kot zelo primerna metoda tudi za zgodovino kmečke družbe in podeželja. Še posebej je metoda primerna za okolja, kjer prevladuje majhna posest, saj za razliko od veleposesti ne pušča za seboj veliko pisnih virov. Ko pripovedujejo svoje življenjske zgodbe, nam kmetje približajo takratno ekonomijo, ki bi bila v nasprotnem primeru za zgodovinopisje izgubljena.¹

¹ Thompson, Paul, *The Voices of the Past*, Oxford University Press, Oxford, 2000, str. 101-103. Ruralna socialna zgodovina je področje, ki se je uveljavilo kot pomembno področje

Terensko delo je potekalo v času od oktobra do decembra 2004, vprašanih pa je bilo 15 prebivalcev, starejših od 65 let. Vsi so se rodili in celo življenje živijo v vasi, moški so bili večinoma t. i. »polproletarci«, zaposleni na železnici kot nekvalificirani ali kvalificirani delavci, v prostem času pa so obdelovali zemljo, medtem ko so bile njihove žene gospodinje.² Intervjuji na temo vaške ekonomije so potekali med drugim tudi v skupini, ki je v veliki meri pripomogla k boljšemu spominjanju na delovne procese in postopke.

Z metodološkim pristopom, ki nam ga omogoča ustna zgodovina, lahko razkrijemo drobne specifičnosti v vaški ekonomiji, kot so na primer, kdaj, kje, kako in kaj so sejali in sadili, kakšni so bili donosi posameznih kultur, na katerih zemljiščih je posamezna kultura uspevala najbolje, njihov odnos do zemlje, dela in vaške skupnosti nasploh. Zvemo tudi, kako so si organizirali in delili delo, katera dela so bila v vaški skupnosti bolj in katera manj cenjena, kako so potekali posamezni tradicionalni delovni postopki in kakšne načine so ubirali, da bi iz zemlje iztisnili čimveč.

Ker imamo opravka z živim virom, lahko ugotavljamo tudi subjektivni odnos, ki ga imajo

ustne zgodovine. Med tovrstne referenčne študije sodijo: George Evart Evans, *Ask the Felows Who Cut the Hay*, London, 1956. Ronald Blythe Akenfield, *Portrait of an English Village*, London, 1969.

² Anton Ludvik Rožac (2004), Marija Rožac – Čočka (2004), Marija Rožac – Baronka (2004), Jože Rožac – Baron (2004), Marjan Rožac – Macić (2004), Ondina Rožac (2004), Emilija Miklavčič (2004), Anton Emil Žigante (2004), Marija Žigante (2004), Jolanda Žigante (2004), Marjan Miklavčič – Grilj (2004), Marjan Miklavčič (2004).

vprašani do obravnavane problematike. Danes je v njihovih pripovedih v zvezi z obdelovanjem zemlje čutiti grenkobo, saj je vsa njihova požrtvovalna prizadevanja za ohranjanje, negovanje in skrb za posest povozil čas; njihovi potomci so se bodisi preselili v mesto bodisi delajo v mestu in se jim delo na kmetiji ne izplača.

Ko Rakitljani pripovedujejo o načinu preživetja v času Italije in Avstrije, nam pripovedujejo o lastnih izkušnjah, delno pa tudi o izkušnjah svojih staršev (*»moj oče/mati mi je povedal/a«*). Govorijo o zelo težavnem življenju in preživljanju, o revščini in o načinih premagovanja vsakdanjih tegob. Hkrati pa se izgubljenih »starih časov« spominjajo z nostalgijo, ki se nanaša na živahen družabni utrip vasi in na medsebojno solidarnost in povezanost, ki so jo občutili znotraj vaše skupnosti. Z nostalgijo govorijo tudi o tem, kako so skrbno obdelovali danes zanemarjene posesti, kosili travnike, pasli ovce, skratka, do konca izkoristili vse možnosti, ki jim jih je ponujalo okolje.

Preživetvene strategije Rakitljanov

Istra je bila v prvi polovici 20. stoletja zaostala periferna regija, sprva v političnem okviru Avstro-Ogrske, po letu 1918 pa Italije. Medtem ko so v svetu v tem obdobju intenzivno potekali procesi modernizacije in industrializacije, so v Istri komajda čutili ta svetovni utrip. Gospodarstvo je temeljilo predvsem na ekstenzivnem kmetijstvu. Pri tem gre poudariti, da je bil večji del zemlje v lasti ozkega kroga veleposestnikov, večina prebivalstva pa je posedovala male kmetije, ki so komajda zadoščale za preživetje. Tudi zato se je bil boj za vsako brazdo zemlje.³

Po popisu prebivalstva iz l. 1931 se je v Istri daleč največ, tj. 178.575 prebivalcev, ukvarjalo s poljedelstvom, 49.479 prebivalcev je bilo zaposlenih v industriji, 10.334 prebivalcev v trgovini, 8254 prebivalcev v javnih službah, 31.044 prebivalcev pa se je ukvarjalo z drugimi dejavnostmi.⁴

Obdelava polj je tudi na področju med Slavnikom in Trstom krila le del življenjskih potreb prebivalstva, kar je značilno tako za Istro kakor tudi za Kras. A. Panjek npr. kot dolgotrajne značilnosti agrarnega gospodarstva navaja *»vsaj dva elementa strukturnega značaja, ki sta značilna za gospodarstvo na Krasu vsaj od 16. stoletja dalje. Prva dolgotrajna značilnost je že omenjena prevladujoča majhnost kmetij, ki predstavlja skupni rezultat součinkovanja različnih dejavnikov, kot so morfološke in klimatske značilnosti območja, razmerje med številom prebivalstva in razpoložljivimi naravnimi viri za kmetijstvo, delitev posesti iz različnih družinskih in gospodarskih razlogov ter prisotnost trgovskih tokov in mestnih središč, ki so prebivalstvu podeželja nudili dodatne vire dohodka. Drugo dolgotrajno značilnost kraškega gospodarstva pa moramo videti ravno v strukturnem integriranju dohodkov od poljedelstva in živinoreje z dohodki od neagrarnih dejavnosti. S časom se je tipologija neagrarnih dejavnosti prebivalcev Krasa spremenila in prehajala od drobne trgovine, tovorjenja in tihotapstva v zgodnjem novem veku, prek prevoznništva, dela v kamnolomih in opravljanja raznih poklicev v tržaškem emporiju 18. in 19. stoletja vse do najrazličnejših vrst zaposlitev, ki so značilne za novejšo stvarnost.«*⁵

Kraško krajino G. Valussi prišteva *»h 'krajinam napora', oziroma k tistim vrstam okolja, ki [...] zahtevajo stalen napor zato, da je v njih mogoče živeti: naporno prilagajanje, izboljševanje in spreminjanje stalno stimulira in vadi umske sposobnosti človeka, zaradi česar kraška ljudstva izstopajo po svoji vztrajnosti in podjetnosti, kakor sicer vsa hribovska prebivalstva.«*⁶

Zaradi majhnih kmetij so se tudi Rakitljani, poleg ekstenzivnega poljedelstva in živinoreje, morali ukvarjati še z drugimi dopolnilnimi dejavnostmi, kot so npr. kmečka trgovina, sezonsko delo v bližnjih mestih in v čezmorskih deželah, pogosto pa so bili prisiljeni tudi v ilegalne dejavnosti, kot so tihotapljenje in razbojništvo.

V obravnavanem obdobju so sicer že vstopali v mezдне odnose, vendar zelo premišljeno in previdno. Družine so vedno poskrbele, da so se

3 Buršič, H., *Gospodarske prilike istarskog sela izmedu dva svetska rata i asimilacija »inorodaca«*, Pazinski memorijal, IX, Pazin, 1979.

4 Dukovski, Darko, *Svi svetovi istarski*, C.A.S.H., Pula, 1997, str. 9-13.

5 Panjek, Aleksander, *Človek, zemlja, kamen in burja. Zgodovina kulturne krajine Krasa*. V tisku.

6 Giorgio Valussi, v: Panjek, A., nav. d.

Istranka

(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 157)

sezonski delavci vračali domov in tako zagotovili nemoteno kmetovanje in reprodukcijo skupnosti. Resda jih je veliko ostalo v Ameriki ali Argentini, vendar se jih je še več vrnilo, ko so zbrali dovolj denarja, da so povečali posest, zgradili hišo ali gospodarsko poslopje. Skupnost se je zavedala nevarnosti opuščanja kmetijske dejavnosti v primeru redne zaposlitve gospodarja in to z različnimi neformalnimi normami in pričakovanji preprečevala. Šele komunistični režim je s pomočjo ustrahovanja prisilil kmete, da so se redno zaposlili v tovarnah. Dejstvo, da jih je režim ustrahoval, da so se redno zaposlili, nam pove, kako močno so bili navezani na zemljo in tradicionalno kmečko družbo. Govori pa tudi o tem, da so se kmetje težko prilagajali industrijskemu načinu proizvodnje, ki je bil značilen tudi za druga okolja (npr. ludizem).

Za preživetje v tem revnem in odročnem kraju je bil najpomembnejši dogodek vsekakor izgradnja železnice leta 1876, ki je vas povezala s svetom in tudi v kasnejših obdobjih ključno vplivala na njeno zgodovino. S prihodom železnice se je povečala stopnja mobilnosti in komunikacije z mestom, nudila pa je tudi možnosti za zaposlitev, tako na železnici kot v bližnjih mestih, kot sta Koper in (predvsem) Trst, ter tako preprečila depulacijo vasi.

Železnica je pospešila tudi kmečko trgovino. Rakitljani niso le prodajali svojih presežkov, tem-

več so tudi preprodajali presežke sosednjih čičkih vasi. Prodajali pa so predvsem pridelke in izdelke, kot so sir, volna, volneni izdelki, mleko, jajca, seno ter jagnjetina, in sicer na sejmu v bližnjem Buzetu, na trgu v Trstu, pa tudi od vrat do vrat po bližnjih istrskih vaseh.

V vasi je bilo tudi nekaj obrtnikov, od tega največ zidarjev in zidarskih pomočnikov, ki so se sezonsko zaposlovali v Trstu, za potrebe vasi in okolice pa sta delovala tudi kovač in čevljar, o čemer pričajo tudi družinska imena, kot sta Kovač in Šuštar. V tem času sta bili v vasi kar dve gostilni, in sicer Pr' Nemcev in Pr' Rijanov.

Vaška skupnost in kmečka družina

Vaške ekonomije ne moremo obravnavati mimo pomembne vloge vaške skupnosti in kmečke družine, ki je pomembno zaznamovala socialne odnose znotraj skupnosti. Gospodarjenje na skupnem vaškem svetu, posebno paša na njem, je iz gospodarske nuje navajalo vaščane k temu, da so se čutili močno povezane v vaški skupnosti in da so sodelovali pri upravljanju skupnih zadev.⁷ Vaška skupnost si je prizadevala tudi za ohranjanje družbene enakosti, saj je bila, kot meni M. Verginella, »pravična porazdelitev zemlje [...], ki je bila vir zadovoljevanja temeljnih materialnih potreb, poglavitna preokupacija tradicionalnih vaških struktur, ki so skrbele za to, da bi izoblikovale učinkovite izravnalne mehanizme in zagotovile enakopravno porazdelitev življenjsko potrebnega, raznovrstnih zemljišč, pašnikov, mlinov ipd. Obnavljanje produkcijskih dejavnikov se je znotraj tradicionalne agrarne skupnosti dogajalo v imenu tradicije: vse spremembe so bile prizadevanje za njeno ohranitev.«⁸ Najpomembnejše in najbolj splošne naloge vaške avtonomije so bile upravljanje gmajne, vzdrževanje poti in kalov, vodstvo natriletnega kolobarjenja ter tudi popravilo poti ali pa skupno napravljanje drv in žrebanje partov. Skupnost je svoje sklepe sprejemala na sestankih, ki so bili praviloma pod milim nebom, sredi vasi ali ob cerkvi, večkrat tudi pod krošnj

⁷ Vilfan, Sergij, *Komun v Črnotičah, Traditiones I*, Ljubljana, 1972, str. 155.

⁸ Verginella, Marta, *Ekonomija odrešenja in preživetja, Založba Annales, Koper, 1996, str. 26.*

kakega drevesa. Skupnost je postavljala tudi poljskega čuvaja (*vardjana*).⁹

Pomembno vlogo v vaški skupnosti je imela patriarhalna kmečka družina, znotraj katere so se reproducirali tradicionalni družbeni odnosi, ki so urejali delovanje in ohranjanje skupnosti. Močna neformalna socialna kontrola je zagotavljala minimalne odklone in skrbno nadzorovala uvajanje kakršnihkoli sprememb in razlik. Nespoštovanje neformalnih norm pa je bilo sankcionirano z neformalnimi kaznimi kot so npr. obrekovanje, zasmeševanje (*špotanje*) in izguba družbenega ugleda. V Rakitovcu so prevladovala razširjene družine, leta 1945 je bilo v vasi 71 družin in 323 prebivalcev, od tega se je 33 družin pisalo Miklavčič, 20 Rožac, 3 Tripar in 15 Žigante.¹⁰

Način preživetja v vaški skupnosti v obravnavanem obdobju nam ponazarja pripoved šestinsedemdesetletne E., ki je živela v razširjeni družini, po opredelitvi vaščanov, eni bogatejših v vasi. Iz pričevanja lahko razberemo delitev dela in vlog, ki so bile za vsakega posameznika natančno določene:¹¹

»V naši družini so živeli skup štiri brati in nono in nona. Vsak brat je imel svojo delo: Nane je prodajal, Tonić je kopal njive, Dreja je imel čez vole i vuz in hodu v Istro po vole ino jih preprodajal in ljudem vozu stvari. Taku recimo Nemcon i Rijanom, ki so imeli štarijo, je vozu vino, polje je anka voral unin, ki niso imeli volov. Muj voća, ki so mu djali Šuder, pa je jmu čez vuce. A moja nona, ona je bila glavna švercerka, je hodila u Čičarijo po jejca in jih prodala u Trste. Moja mama i teta so se menjavale, en cejt je ena delala u hiši, ena na pulju, pole so zamenjale, ma teta je bila bulja za šverc. Mi otroci smo marali vse delat sz njimi, od šestega, sedmega leta smo pasli blago i vse kuj veli.«

Tudi v rakitovski družini so prevladovali patriarhalni družinski odnosi:

»... i vse so komandirali nono i nona, oni so imeli vse šoljde ino so jih polje delili po potrebi, ma so se dosti boti sini kregali sz njimi, ki jin niso teli

dat tolko šoljdov, kuj so teli. En bot se je stric Dreja skregal sz nonotm, ki mu ni tel dat šoljdov, i nono se je razjezu i mu je razseku voz, ki on je hodu vozit nakuli ... I kadra smo jeli so narprej jeli moži, pole otroci i kar je ostalo se pojele ženske.«

Po drugi svetovni vojni se je zaradi zaposlovanja zmanjšala odvisnost od zemlje in zato je tudi vloga vaške skupnosti začela postopoma upadati. Uvajanje komunističnega režima je na vas prineslo tudi hude konflikte med »pravovernimi« in »reakcijo«, ki so se še dodatno okrepili ob uvajanju združništva. Stanje je slikovito opisal L.:

»To je bilo slabo, prej je bil sveti mir u vasi ino anka med vojno je bil mir u vasi ino smo zmeraj držali skupaj, samo po vojni so naši nekateri, po drugih vaseh ni bilo take mržnje, so začeli uganjat po soje, na primer, da mara bit diferenciacija, ino poljer je bil greh ... I une proklete zadruge, so silili ljudi u zadruge, ma muj voća je reku: 'Jaz bin šeu u zadrugo, ma ne sz unimi, ki se jin ne da delat'. A ene družine eni so šle u zadrugo, ma se je slabo končalo.«

Prav tako se je v povojnem obdobju razširjena družina počasi začela preobrazati v jedrno, kar se je po mnenju E. tudi zgodilo zaradi zaposlovanja:

»Po vojne so šli vsi mladi delat i so imeli svoje šoljde. I tu je prneslo razdor u družine i mladi so šli na svoje. Eni so šli u mesto, eni so si nardili soje hiše, eni so si nardili samo svoje kuhinje u isti hiši, a eni so imeli iste kuhinje, samo so si kuhali vsaki svojo kosilo. Ja, ni bilo več une sloge kur en bot.«

Poljedelstvo

Kmetije so bile majhne, navezanost na zemljo in odvisnost od nje pa velika. Največji kmetje so bili Baroni in Kršanti, ki so imeli okrog 10 ha zemlje. Tudi Nemci, Vuki, Šušтари, Hirci, Kaćuni in Rijani so po mnenju informatorjev dobro živeli. Povprečno pa so bile kmetije majhne, to pa predvsem zaradi istrskega dednega prava, po katerem so kmetijo delili med vse brate, kar po mnenju pričevalcev ni bilo najbolje. Razdrobljena kmečka posest, ki je bila posledica demografske rasti, je tako narekovala tudi ukvarjanje s sekundarnimi dejavnostmi. Kmetije so bile običajno sestavljene iz raznolikih površin (obdelovalne površine, travniki, pašniki, gozd), ki so zagotavljale zadovoljevanje vseh potreb:

⁹ Vilfan, S., *Soseske in druge podeželske skupnosti. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1980, str. 44-45.*

¹⁰ *Cadastre National de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Edition de l'Institut Adriatique. Sušak, 1946, str. 487.*

¹¹ *Prim.: Verginella, M., nav. d., str. 247.*

»Kadar se je delilo kmetijo so gledali da vsa-ki sin dobi vsega malo: malo njiv, malo vrtov, malo gorjišč (teras), malo senožeti in malo partov. Taku da so imeli za polimenje (pridelke), za seno, i za drva.«

Obdelovalne površine so bile precej raznovrstne in so segale od ravninskega Pulja (polja) do teras (karone) v pobočju pa do kraških vrtač oz. delanih dolin.¹²

Pridelke so v Rakitovcu pridelovali predvsem za lastne potrebe, saj so bile obdelovalne površine preskromne in kmetije premajhne, da bi na njih proizvajali presežke. Da je kaj ostalo za prodajo, so se morali odrekat, saj so nujno potrebovali določeno vsoto denarja za plačilo davkov:

»Ku smo teli kej prodat, smo marali vančat, recimo da smo lahko prodali kej mleka, smo mi mešali za naše potrebe mleko sz vodo. Od prasca smo zmeron prodali najmanj pu ...«

Kmetija, velika okrog 10 ha, je omogočala dostojno preživetje, zato so v vaški socialni strukturi vaščani s takim premoženjem sodili med bogate, kar pa je relativno, saj iz pričevanj lahko razberemo, da so tisti z velikimi kmetijami običajno živeli v velikih družinah, tj. stari starši in sinovi z družinami, in zato kmetije niso delili, kar po drugi strani pomeni, da so bile družine številčnejše in so bili potemtakem tudi oni na robu življenjskega minimuma.

Ena od informatork, ki je živela v eni izmed »bogatih« družin, se spominja, da so živeli zelo skromno in so si privoščili dobrote, kot so štruklji ali sir, le ob večjih praznikih, saj sta bila voča (stari

oče) in nona (stara mati), ki sta gospodarila, izjemno varčna:

»Se spunin, da so narprej jeli moži, kar je ostalo, smo dobili otroci, a ženske so jedle, kar je ostalo, vse kar je bilo kej, smo prodali, i vse šoljde je imel voča.«

V obravnavanem obdobju v tem delu Istre kmetijstvo še ni bilo mehanizirano, zemljo so obdelovali ročno (motično poljedelstvo ali kopaštvo), kajti le večji kmetje so imeli volovsko vprego, da so lahko zemljo najprej preorali.¹³ Veliko malih kmetov je zemljo zgolj prekopalo z motiko (*saponom*), nato so sadili in sejali. Zaradi majhnih parcel pa marsikje niti ni bilo mogoče orati, ker se ni dalo obračati volovske vprege. Večji kmetje so občasno orali manjšim v zameno za plačilo ali za povračilo v obliki žrnade,¹⁴ to je neke vrste merska enota za delo, opravljeno v enem dnevu. V žrnadah so vaščani napovedovali svojo orno zemljo že leta 1627. Žrnada ni površinsko povsod enako določena mera, temveč se razlikuje od kraja do kraja.¹⁵ Tako so npr. kmetje, ki so imeli volovsko vprego, vozili tistim, ki je niso imeli; za en prevoz sena s hriba Kavčiče do »Gure«, hriba nad vasjo, ali za dan oranja so bile za povračilo predvidene štiri žrnade, kar pomeni, da so morali na njihovi kmetiji delati štiri dni, in to cel dan. Ko so delali po drugih vaseh, je bilo za žrnado predvideno plačilo 10 lir, če so delale ženske, pa pol manj. Velikokrat so dobili plačilo kar v naturi, npr. v pšenici ali koruzi. Na dnino so odhajali v okolico Trsta, na Koprsko, v Istro v okolico Buzeta in Pazina, pa tudi v samo vas k večjim kmetom in okoliške kraje. Za tovrstno delo so rekli, da gredo delat na *mandrijo*;¹⁶ šlo pa je za priložnostno delo pri velikih kmetih, kot je denimo obiranje oljk, paradižnika, graha in češenj, žetev, košnja, nabiranje drv itd. Več vaščanov skupaj je dobilo delo pri večjih kmetih, ko je bilo na kmetiji potrebno opraviti največja dela. Pri kmetih so ostali ves teden, ti so jim nudili tudi hrano in

12 Poseben način urejanja tal je bil potreben v primeru spreminjanja vrtače v obdelovalno površino, njeno prilagajanje kmetovanju pa je oblikovalo še eno značilno prvino kulturne krajine Krasa, to je »delano dolino«. Na naravnem dnu vrtače se navadno že sama po sebi nabira večja količina prsti, ki postane osnova za bodočo njivo ali bolj pogostoma njivico. Vrtače so urejali z odstranjevanjem kamenja in odbijanjem štrlečih skal, s čimer so strmino njenih pobočij preoblikovali v enakomernejši naklon. Kamne so odlagali v skopano jamo na dnu doline, dno pa so potem zasuli z zemljo, ki se je prej zadrževala med skalami. S tem so povečali debelino plasti zemlje in zvišali dno vrtače, površino pa so izravnali, tako da je njiva dobila okroglasto obliko. Ob njenem robu je ostro prehajala v strmino pobočja. Zakopani kamni pod dolinskim dnom so uravnavali temperaturo prsti. V: Panjek, A., nav. d.

13 Prim.: Grafenauer, Bogo, Poljedelski obdelovalni načini. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv I, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, str. 226; Vilfan, nav. d., 1957, str. 66.

14 Prim.: Brumen, Borut, Sv. Peter in njegovi časi. V: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Založba /Cf, Ljubljana, 2000, str. 154.

15 Vilfan, S., K obdelavi polja v Slovenski Istri, Slovenski etnograf, X, Ljubljana 1957, str. 66.

16 Izraz izhaja iz besede mezzandria, ki je bila nekoč teritorialna oznaka za določeno fevdalno posest, praviloma cerkveno.

prenočišče, konec tedna pa so se vračali domov. Plačilo za tovrstna dela je bilo bodisi v naturi, npr. za dan žetve so dobili pet kilogramov pšenice ali koruze, bodisi v denarju:

»Son šla na žrnado anka doli u Heke u Istro ino son šla pomagat žet h enin hmeton. Za plačo so mi dali pet kilo žita ino son nesla damu, pa son šla doli na Dvore h enemi Sekulići ino son pobirala drva i za tu so mi dali en lonc frmentona (koruze), ki son ga zmlela in nesla damu.«

Fantje iz Rakitovca, ki so šli za časa Italije večkrat kosit v sosednji Brest, so za dan košnje dobili deset lir, za kar so takrat lahko kupili deset kilogramov moke. Ženske pa so bile slabše plačane in so za dan žetve dobile pet lir.

Kulture

Sadili so fižol, oves, ječmen, pšenico (jara in ozimna), koruzo, krompir, korenje, zelje, ohrovt in broskve (posebna vrsta ohrovta) ter repo. Pridelke so sadili vedno ob določenih datumih, vezanih na razne svetnike, in glede na različne lune mene. Kar je raslo pod zemljo (gomoljevke), so sadili ob stari luni, kar je raslo nad zemljo, pa ob mladi. Na rodovitnost so poskušali vplivati tudi z magičnimi obredi, ki so tudi sicer prežemali njihov mentalni svet. Tako so npr. semena žegnali z žegnano vodo ali pa na posevkih puščali simbole, kot je npr. križ:

»Fažu smo sadili za sv. Križ, tu je 3. maja, frmenton smo sadili za sv. Jurija, tu je 24. aprila, vovos za sv. Jožefa, zelje, broskve ino varzote so sjali u Gonjišča na viljo sv. Jožefa, tu je 18. februara ali pa na viljo Matere božje, a kumpir so marali prve s'pe sadit prvi petok marca, i ku je bil sneg, somo sadili magari samo tri s'pe, a žito so sjali septembra za sv. Mičela. Ja, tu so bile proverbije, kadar smo sjali kapuz, smo zmeron sredi gonjišča nardili križič, da je bolj raslo.«

Veliko so sadili zelja in repe, ki sta bila poleg krompirja in fižola najpomembnejša prehrambna artikla in so ju kisali v velikih količinah, tudi do štiri sode (bdnje) po petsto litrov na družino:

»O, smo imeli č'da kapuza ino repe in poljer na jesen smo tu vse ribali in dajali kisat u vele bdnje (sode) sz lesa ino otroki smo peštali kapus, stari pa so ga ribali anka dva dan ... ino polje smo celo zimo jeli samo kapus, repo, fažu ino kompir, o ma še buh, da je bilo, i zmeren se je na dno bdnja dalo križič i glavo frmentona (koruze op. a.), taku da je ratalo.«

Kmetica iz okolice Kopra

(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 217)

Področje Rakitovca je primerno za gojenje pšenice in drugih žit. Največ so sejali pšenice in koruze, kar je italijanska fašistična oblast tudi spodbujala s t. i. žitnimi zakoni. V tem predelu Istre je pšenica dobro uspevala, za razliko od drugih območij, kjer se fašistične direktive niso obnesle, saj so ostali predeli Istre primernejši za gojenje oljk in razvoj vinogradništva.¹⁷ L. se spominja, da so se tudi v šoli učili, kako se obdeluje pšenica: *»Za časa Italije smo Rakitljani začeli sjat anka novo žito, ki je bila nižja od stare in se zatu ni poglela, stara je bila visoka kuj človek in vre manjši veter je je pogue.«* Njegovo pričevanje je dopolnil M., ki se spominja, da je poskus uvajanja italijanskega žita propadel, ker sorta ni bila odporna na nizke temperature: *»Baroni so sadili to taljansko žito, ma je pršla zima, i jin je vse pomrznilo, i uno leto so bili lačne kruha. Taku da se je stara sorta obdržala vse du komunizma, ki so nan dali rusko žito i to je bilo prav za naš krej.«*

¹⁷ Dukovski, nav. d., str. 68.

Pšenica je po izkušnjah kmetov najbolje uspevala na višjih sončnih terasah, kot so Zased, Zalohe, Rebor, Rebrica, krompir pa v nižjih legah, kot je Rešje, kjer je zemlja lahka in globoka.

Žetev je bila, podobno kot košnja ali koline, zelo pomemben vaški dogodek. Začela se je sredi julija in se je vse do sedemdesetih let prejšnjega stoletja izvajala ročno, za tem pa so žito kosili s kosilnico, ki so jo nekako priredili za žetev. Žito je nato omlatil *mlatič*, ki je prišel v vas s kombajnom, ko se je žito posušilo. Najprej so poželi zimsko žito in ječmen, kasneje, na dan sv. Roka (16. 8.) pa še oves. Žetev s srpom je bila žensko delo, medtem ko so moški žito vezali v snope s *pasini* (pasovi iz pšenice). Snope s klasjem navzgor so zlagali v *lonice* (kope), te pa so povezali s srobotom ali vrvo, ki je snope držala skupaj. Tako se je žito sušilo, da se je kasneje lažje omlatilo. Tudi mlačva je sprva potekala ročno; ljudje so vsak snop posebej omlatili in nato zrnje ločili od plev z *vejanjem*. V šestdesetih letih pa je v vas prišla mlatilnica z *mlatiči*, ki so žito strojno omlatili. Pšenico so nato vozili ali nosili mlet v bližnje mline v Slopah in Buzetu.

Najbolj rodovitne so bile kraške terase v Gonjiščih, ki so izpostavljene južnemu soncu in ležijo v zavetju. Ker ima tu strmina več kot 40 stopinj naklona, so velike le nekaj kvadratnih metrov in podprte z zidovi. Tu so sadili predvsem zgodnji krompir in sadike za kapusnice. V *vrtilih* (ograjene kraške vrtače), ki so jih vaščani naredili na gmajni, je bila zemlja tudi rahla in dobra ter najbolj primerna za krompir.

Vse njive od Pod pulja do Cera so bile skrbno obdelane:

»Smo sadili nrveč žita ino frmentona, da smo imeli za kruh ino za živali ... ma je bilo vse obdelano u livel, vse od Pod pulja do Cera in vsi vrte po Krase, vse ino ne kur danes, ki bijo nan teli plačevat, samo da delamo zemlju, pa še ni nobenega, ki bi tu delat.«

Donosnost zemlje je bila majhna, saj ni bilo dovolj gnoja, da bi lahko vse pognojili, primanjkovalo pa je tudi semen. Da bi povečali rodovitnost, so kolobarili; kjer je bil prvo leto krompir, so zemljo pognojili, naslednje leto pa so jo običajno posejali s pšenico ali koruzo in nato še z repo za krmo živine. Za ovsom so sejali pšenico, za ječmenom pa

pšenica ni uspevala. Tretje leto so ponovno pognojili za krompir. Ko se je zemlja izčrpala, so jo pustili v *baredu* (prahi) in na njem za nekaj let posejali deteljo, vendar se je kolobar pogosto obrnil tudi brez prahe.¹⁸ L. nam pojasni, da redne prahe ni bilo zaradi pomanjkanja zemlje.

Poljedelska opravila so opravljali tako moški kot ženske in otroci. Ženske so nemalokrat poprijele tudi za t. i. moška dela, kot so oranje, brananje, kopanje, medtem ko je bilo za moške sramotno, če so delali ženska dela, kot so žetev, sejanje, pletev plevela ...

Košnja

Poleti je bilo najzahtevnejše, hkrati pa tudi najbolj cenjeno delo na kmetiji košnja sena. Prednostni status so si kosci pridobili zaradi težavnosti dela, zato so bili privilegirani tudi pri delitvi hrane. Vino, panceta in sir so bile delikatese, ki so jih gospodinje hranile predvsem za kosce. Otvoritev košnje na senožetih je bila pravi vaški praznik:

»Kadar se je šlo na Plaso (senožeti na hribu Kavčič, op. a.) kosit, smo zeli iz žita panceto, tabot smo je hranili u žitu, ki je več cejta trajalo, ino ženske smo zamesile štrcade, tu je domača pašta, ino jih obelile sz panceto, ma je bilo dobro.«

Košnja se je začela v času svetega Ivana, to je sredi junija, in trajala vse do septembra. M. se spominja izreka: *»En bot se je reklo: 'Sveti Ivan hiti kose van', ja, ino smo šli narprej gori u Srjevice ino polje use višje ... ino smo kosili vse du oktobra gori na Guri.«*

Najprej so pokosili nižje ležeče predele, tj. *karone* (neobdelani deli teras) in deteljo na polju, večino sena pa so nakosili na senožetih, na hribu Kavčič, kjer so bile najprej na vrsti nižje ležeče senožeti (Srjevice, Plasa ...), po svetem Jakobu, to je 27. julija, pa še višje na Guri. Na polju so kosili tudi otavo, na senožetih pa so kosili le enkrat; potem ko so pokosili, so se senožeti spremenile v pašnike.

Največje senožeti so bile v Srjevicah, Na Plasi, Pod Jezerom, Pod Kavčiči in na vrhu hriba Gura. Kosili so ročno s kosami, ženske pa so okrog grmovja požele travo s srpi. Pokosili so vse do za-

¹⁸ Prim.: Vilfan, S., *K obdelavi polja v Slovenski Istri, Slovenski etnograf*, X, Ljubljana, 1957, str. 67.

dnje travice, tudi na najtežje dostopnih terenih, saj je takrat krme primanjkovalo, ker je bila skoraj vsa zemlja obdelana.

M. se tako spominja vloge žensk pri košnji:

»Moški so kosili sz kosami i tam ki se ni dalo prić sz koso, smo šle me ženske sz srpom vse okuli kamenov, da ni ostala nnka bilka sena. Je bilo treba taku, ki je bila večina zemlje obdelane i ni bilo zado-sti sena za živino.«

En moški je lahko, odvisno od konfiguracije terena, dnevno pokosil za voz sena. M. s ponosom pripoveduje o svojem največjem podvigu, ko je v enem poletju pokosil kar dve toni sena:

»Kadar son pršu sz vojske, son sam pokosu na Guri dvestu kvintalu sena ... son kosu gori en mesoc, damu son pršu samo za kak dan ... Ja, je bilo fadižno, mi je zmanjkevalo še vode in son bil več lačon kuj sit. I poljer kadar smo zidali lupo, smo prodali to seno, i smo sz temi šoljdi plačali zidare.«

Ko so moški kosili, so jim žene prinašale kosilo v *plenjerjih* (košarah, ki so jih ženske nosile na glavi). Ko so kosili na Guri, ki je bolj oddaljena, so moške ostali gori tudi po ves teden. Osemdesetletni L. se spominja, da se je košnja začela že zgodaj zjutraj, še ob temi, in je trajala do mraka: *»Kadar je bila zadnja zvezda na nebi, smo ustali ino začeli kosit, še pr tame; je bil večí hlad ino anka trava se je bolj rezala ... ma je bilo fadižno, ma anka lepo, ki je bila kompanija in veselje ...«*

Kosci so kosili vzporedno, vendar tako, da so drug za drugim zaostajali, ker bi se sicer zadevali s kosami. Za njimi so travo z vilami in grabljami *raztrosili*, da se je hitreje sušila. Pri spravilu sena je sodelovala vsa družina. Najprej so vsi skupaj seno obrnili, nato so ženske in otroci grabili, moški pa so z vilami seno premetavali in nosili na *lonice* (kope). Če so bile senožeti velike, so ženske na glavah znosile seno, povezano v *ruho* (rjuho iz žaklovine). Nošenje česarkoli na glavah je bilo izključno žensko opravilo. Moški so bremena običajno prenašali na hrbtu:

»Ženske so nosile na glavah plenjer in ruhe sz senon in steljo, a moški so nosili na hrbte. Buh ne dej, da bi moški nosu na glavi, bi se me vsi smejali.«

Iz omenjene izjave je dobro razvidno, kako do potankosti so bila izdelana pravila skupnosti, ki

jih je moral posameznik spoštovati, da ne bi bil izločen ali zasmehovan.

Seno so spravili (*zdeli*) na kope (*lonice*), kasneje pa so ga z vozovi pripeljali v dolino. Seno so na vozu povezali z vrvjo, po vrhu pa z *žrdjo*. Ko so šli po seno na hrib, so odrinili od doma že ob enih ponoči, ker so podnevi muhe napadale vole, ki bi tako lahko zaradi slabih poti zvrnili voz, kar se je nemalokrat zgodilo, enkrat tudi M.:

»Kadar se je seno posušilo, so narprej pograbili in poljer so ga žene znesle u r'hi na glavi na kup in može smo ga shitali na vele lonice, utroci pa so peštali seno na lonicah. Ino polje je čakalo, da ga zvozimo damu, ino anka tu smo šli sredi nući, da niso mškoni pikali blago ... o, kolko boti smo anka zvrnili seno ... ma je bilo nevarno ... na enih mestih je bila slaba pot ino somo marali držat vuz, da se ne zvrne. En bot je moja žena držala vuz ino se je zvrnu in jo je poklopu, son je kumaj rešo ...«

Doma so seno spravili na senik (*oder*), ki je bil običajno nad hlevom, lahko pa so ga spravili tudi na velike lonice okrog droga.¹⁹

Viške sena so prodajali v Trstu, saj je bilo seno iz teh krajev tam zelo cenjeno. Prodajali so ga velikim kmetom v okolici Trsta, pa v konjušnici v mestu in seveda na senenem sejmu, ki je bil običajno trikrat tedensko. V Trst so prodali tudi do sto vozov sena letno. Večina je prodala dva do tri voze, bolj podjetni pa so ga tudi odkupovali v bližnjih krajih v Čičariji in ga nato preprodajali. Še danes se v skali na kolovozni poti, ki je vodila v Trst, poznajo kolesnice vozov.

Vožnja sena v Trst je bila dolga, naporna in nevarna, saj so bile poti v zelo slabem stanju. Pot je potekala preko Zazida do Ospa, kjer je bilo postajališče pri gostilni Slavec. Včasih so se ustavili tudi v Črnem Kalu. Kasneje, ko je bila ta pot še slabša, so šli raje skozi Rižano in od tam na Škofije, kjer so običajno prespali. Na vmesnih postajah so se okrepčali in prespali ter se naslednji dan zgodaj zjutraj, okrog treh, podali v mesto, kamor so prispeli okrog osmih zjutraj. L. je še kot otrok vozil seno z očetom:

¹⁹ Prim.: Valenčič, Vlado, Kulturne rastline. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, str. 362-363.

»... se je šlo čez Gabrje, ki gre ta cesta na Zazid, in je bila tako grda pot, dunjer nismo mi po vojni splužili s traktorjem, z buldožerjem. Smo šli u podan s punim vuzom sena, jest in moj oče in še drugi Rakitljani, in dol u Gabrje, je moral oče držat z ramo vuz, da se ne zvrne. Jest sem počasi gonu vole, ki sem bil otrok, tako da se je dol z vrha Gabrja vozilo pol ure ... Ja smo u podan šli od tukej proč ino smo se ustavili u Ospi, ki je imel neki Slavic tam oštarijo sz veliko korto. Nutri se je zapeljalo vse te voze. Tam je lahko stalo petnajst vozov. U uni korti je imel štal, vole se je dalo nutri, seno smo vzeli s sabo tolko za vole, pol smo jih pol ure futrali. Potem se je gnalo tam gor na uno vodo pit vole. In zjutraj, kadar so bile tri ure, smo naprej šli pruti Trste. Ponoči, zjutraj u treh urah smo šli proč in tam u zori smo pršli u Žavlje in potem tam na Piaci Foraggi, blizi Via del Veltro, kamar je bival Škokolin. Tja smo pršli u 8 uri in tam smo čakali, dokler je pršu kupec, da je seno kupu.«

Pašna živinoreja

Istra je bila že od nekdaj pomembno pašniško območje. Pašniki so zemljišča, na katerih je vegetacija že po naravi ali zaradi človekovega posega primerna za pašo živine. Po legi se pašniki ločujejo zlasti na nižinske, višinske in obmorske pašnike, zato so različni pašniki primerni za pašo v različnih letnih časih. Z gledišča posameznega naselja se ta delitev deloma ujema z razločevanjem vaških pašnikov in pašnikov, oddaljenih od vasi. Vaški pašniki so primerni za dnevno pašo, ki jo je živina dosegla in se vrnila v enem dnevu. Taki pašniki so bili last skupnosti in jim pravimo gmajna, na Tržaškem in v Istri pa *komunela*. Tako ji pravijo tudi Rakitljani. Paša se je začela skoraj povsod po Sloveniji na Jurjevo (24. april) in se končala na vse svete (1. november).²⁰

Gospodarjenje na skupnem vaškem svetu, posebno paša na njem, je iz gospodarske nuje navajalo vaščane k temu, da so se čutili močno povezane v vaški skupnosti in da so sodelovali pri upravljanju skupnih zadev.²¹ Najpomembnejše in najbolj splošne naloge vaške avtonomije so bile prav upravljanje gmajne, vzdrževanje poti in napajališč

za živino (kalov in korit), paša je narekovala tudi skrb za pašnike, kot je ograjevanje pašnikov, da živina na pašnikih ne povzroči škode, in gradnjo *staj* (senčni prostori, v katere se je živina zatekla pred pripeko).²²

Vaška skupnost je morala poskrbeti tudi za vodenje natriletnega kolobarjenja in za popravilo poti ali pa skupno napravljanje drv in žrebanje partov.²³ Če so z gmajne pridobivali steljo, seno in drva, pa so strogo pazili na to, da se je delitev izvršila čim bolj pravično.²⁴

Če so imele vaške skupnosti veliko pašnega sveta, so ga dajale v najem pastirjem iz drugih predelov. Med Čičarijo in Istro je bila uveljavljena paša na daljavo oz. selitvena transhumantna paša. To je polnomadska oblika pašne živinoreje. Za to področje je bila značilna t. i. reducirana transhumanca, to pomeni, da se je izvajala v času polne paše na planinskih pašnikih bolj ali manj blizu stalnega bivališča, v zimskem času pa so pasli v obmorskih krajih.²⁵ Iz Čičarije so se pozimi selili v Istro in Furlanijo, kjer je bila zaradi toplejše klime paša mogoča, kar so počeli tudi Rakitljani. Navzkrižne selitve živine so se ohranile vse do petdesetih let dvajsetega stoletja, le da v manjšem obsegu.²⁶ Gmajno so zlasti vasi na beneškem ozemlju oddajale v zakup pastirjem iz drugih krajev, kot so npr. Čičarija, Kras, Pivško in Brkini. Pri selitveni paši ločimo zimsko in letno vrsto paše. Pozimi so gnali iz Pivke, s Krasa, iz Brkinov in Čičarije del ovac na pašo k morju na istrsko obalo in ob Tržaški zaliv, kjer je mila zima dopuščala pašo na prostem. Na zimsko pašo so gnali ovce od sv. Mihaela (29. september) do božiča, tam pa so ostale do sv. Jurija. Po sv. Juriju pa so Istrani prignali ovce v Čičarijo, Brkine in na območje Nanosa na poletno pašo.²⁷

22 Prim.: Novak, Vilko, *Živinoreja*. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I*, Ljubljana, 1970, Državna založba Slovenije, str. 344-386.

23 Parti so bili deli gmajne, na kateri so pridobivali steljo, drva ..., ki so jih razdelili med vaške družine, ki so za njih skrbele. Da bi zagotovili pravično razdelitev so jih žrebali, tako, da so v klobuk dali lesene deščice z vrezanimi številkami.

24 Vilfan, S., *K obdelavi polja v Slovenski Istri*, Slovenski etnograf, X, Ljubljana, 1957, str. 73.

25 Smrdel, Inja, *Trije 'ovčarji'*, *Traditiones*, 18, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1989, str. 138.

26 Prav tam, str. 83.

27 Umek, Ema, *Prispevek k zgodovini ovčereje na Krasu in v slovenski Istri*, Slovenski etnograf, X, Etnografski muzej Ljubljana, Ljubljana, 1957, str. 71-72.

20 Vilfan, S., *K obdelavi polja v Slovenski Istri*, Slovenski etnograf, X, Ljubljana, 1957, str. 73.

21 Vilfan, S., *Komun v Črnotičah*, *Traditiones I*, Ljubljana, 1972, str. 155.

Rakitljani naj bi po pripovedovanju prednikov oddajali pašnike v najem Morlakom iz Istre. Za najemnike naj bi bila zanimiva predvsem poletna paša na Guri. Na Guri naj bi bilo še danes nekaj kamnitih ograd za ovce, ki naj bi jih naredili gostujoči pastirji. Na zimsko pašo pa so gnali ovce v Istro in Furlanijo.

Ovčereja

Ovčereja je bila od nekdaj ena izmed glavnih gospodarskih panog v slovenski Istri in je veljala za najvažnejše moško opravilo. Vilfan to razlaga z dejstvom, da so si ga moški prisvojili, ker je bilo to v preteklosti glavno in najbolj donosno kmečko opravilo.²⁸

Tudi v Rakitovcu je bila to ena pomembnejših panog, saj je področje z obsežnimi nižinskimi kraškimi pašniki in višinskimi travniki za tovrstno dejavnost zelo primerno.

Vseh ovc v vasi naj bi bilo v času Italije okrog 1.000 (osem čred – *čapov*); premožnejši so imeli sami *čap*, ki je štel do 100 ovac, največ pa je bilo manjših lastnikov. Največ ovc so imeli Kršanti, Tonči Lukotov, Baroni in Špici. Ostali so združevali od deset do dvajset ovc v skupno čredo in so potem tudi skupaj organizirali pašo, sirjenje in druge dejavnosti, povezane z ovčerejo. Združevanje ovc v *čape* je bilo v veliki meri povezano s sirjenjem, saj dajo ovce razmeroma malo mleka in bi bilo sirjenje zaradi tega oteženo. Razlog, da je imela večina manjše število ovc, je bil v tem, da so imeli premajhne kmetije, da bi ovce prehranili čez zimo.

Paša je običajno potekala po ustaljenih pravilih skupnosti. V Rakitovcu v obdobju, ki se ga ljudje še spominjajo, paša ni bila skupna, kot je bilo to značilno za nekatere druge vasi (npr. Črnotiče) na tem območju.²⁹

V času, ko so bili naši informatorji »ovčarji«, so bile ovce čez zimo doma. Šele aprila, ko so skotile, so jih gnali na pašo. Nekaj mladičev so prodali, nekaj pa so jih pasli blizu vasi na posebnih pašnikih, saj so jih morali ločiti od mater, ker bi bili sicer ob mleko. Zato so ovce pasli na bolj oddalje-

nih pašnikih na *komuneli* (gmajni), ki je obsegala: Raven kras, Stražnico, Pod batice, Pod cerom, Pod velim hribom, Kaljužo, Pod puljom, Vinčiče, Strnico, Plasičin krog, Za grižo, Breg, Leskuce, Vajnice, Za gabrekom, Zatreb'čke ...

Spomladi in poleti so pasli po pašnikih okrog vasi, jeseni, točneje oktobra, ko so pokosili senožeti, pa so pasli tudi na Guri. Pri tem je zanimivo, da so, potem ko so pokosili senožeti, ki so bile v zasebni lasti, pasli vsevprek, ne glede na lastništvo.³⁰ Transhumanca je bila torej omejena zgolj v vaških mejah, medtem ko so še v času Italije njihovi predniki z večjimi čredami pozimi pasli v toplejših krajih v okolici Kopra, okrog Gračišča, Šmarij, Pomjana in Poreča ter celo v Furlaniji:

»Muj čača je bil u družini glavni za vuce past ino zatu je anka zgubil življenje, ki je šel u Istro iskat, kan bi gnal vuce čez zimo. Doli je bilo več toplo i taku si pršparal seno za govedo. Ino na poti ga je ujelo slabo vreme ino zatu, ki se je ruba posušila na njeme, je ujel polmenite, tu bi bila danes pljučnica, ino ni preživu. Je zapstu štiri mikine otroke.«

V Istri so po pripovedovanju L. imeli večinoma trajnejše dogovore s tamkajšnjimi kmeti (*štancijami*), ki so jim dajali v najem hleve in skromne prostore za bivanje. Najemnino so večinoma plačali v naturalijah, to je z določeno količino sira, skute in jagnjeti, ostal pa jim je tudi gnoj. Transhumanca v »nižjo Istro« se je torej ohranila vse v 20. stoletje, čeprav so jo že v 18. in 19. stoletju oblasti z raznimi dekreti prepovedovale.³¹ Zamrla je šele, ko je med vaščani zaradi zaposlitvenih možnosti v bližnjih mestih, pa tudi v tujini, usahnila potreba po ovčereji.

Nekateri kmetje so imeli tudi ovce v zakupu oz. na *spolovino* od drugih večjih kmetov, tako da so si ovčarske proizvode delili na polovico.³²

Paša ovc je bila zelo zahtevna; ena od informatork se je slikovito izrazila: »*Ki ni proval vuce past, ne zna, kaj je slabo.*« Paša se je namreč začela ob jutranji zarji in je trajala do okrog devete zjutraj, čez dan pa so ovce počivale v senčnih *stajah*: »*Kadar se je pokazalo sonce, se vuce niso tele več past, se je reklo, da so se začele 'gnojit', tu pomeni,*

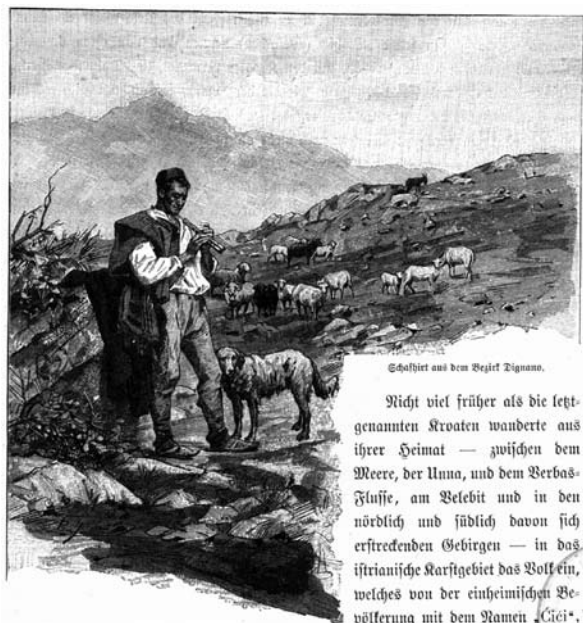
28 Prav tam, str. 84.

29 Prim.: Vilfan, S., *K obdelavi polja v Slovenski Istri*, Slovenski etnograf, X, Ljubljana, 1957, str. 83.

30 Prav tam, str. 74.

31 Prav tam, str. 75.

32 Prav tam, str. 80.

Ovčar

(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 211)

da so vse šle skup in nisi vidla več nobene glave gori, kadar je bilo sonce visoko, ne bi se več prmaknile, pa da jih ubiješ.«

Takrat so si odpočili tudi pastirji. Ob devetnajstih pa so šli spet na pašo in pasli vse do dveh zjutraj.

Na Kaljuži so imeli osem *staj* (za vsako čredo svojo), v katerih so poleti, ko je nastopila vročina, ovce počivale. Poleg *staj* je bil velik kal (*kaljuža*), kjer so se ovce tudi napajale.

Ovce so enkrat tedensko krmili s soljo v *so-linah*, to je na sklesanih ravnih kamnih, na katere so natrosili sol. *Soline* so bile Pod stazinami in v Srjevicah.

Paša ni bila prosta; z ovcami je bil vedno tudi pastir. Za pašo je bila običajno zadolžena ena oseba v družini, saj je bilo to zelo odgovorno in zahtevno delo, pastir s svojo čredo pa je bil skozi vse leto izpostavljen različnim preizkušnjam, ki se jih spominja tudi sedemdesetletni M.:

»Zmeron je maral bit en pastir, da so ga vuce poznale. Pr nas Kršanto, še kadar smo bivali sk'p na Plačare, je zmeron pasu vuce stric Šuder, a narbulji pastir u vasi je bil Tonči Luketov. Se ga spunin, ki je

bil zmeron ubučen u eno koržato i naslonjen na sojo krebeljico, ma on je živo samo za vuce.«

Marsikdaj so se ovce izgubile, kot se je to zgodilo tudi M.:

»En bot son pasu vuce i sem samo dal glavo malo na tla (zaspal, op. a.) in kadar son se zbudil, teh prokletih vuc ni bilo več. Teci gori, teci doli in nič ... in znaš, kje jih je pokojna mati našla? Gori u mla-ki na Guri so se mirno pasle. Ma, ki je pršlo sonce, so se zagnojile (so se tesno stisnile z glavami skupaj v krog in se niso premaknile, op. a.) in son moral bit še cel dan gori ž njimi.«

Zgodilo se je tudi, da so zbežale v vrtače in pojedle pridelek:

»Ma so šle anka u kak vrt, je ena vuca tekla napred ino vse za njo, jih nisi ustavu nanka da si buh ino en bot son pasla vuce, ino so mi šle u en vovos, so ga vsega pojele, mama mija, ma son jih dobila.«

Posebno je moral pastir paziti, da ovce ne bi zbežale v *lamo*, to je mladi gozd, ker bi s tem uničile ves gozdni podmladek. To je bilo skorajda huje, kot če bi ovce pojedle pridelek v kaki vrtači, saj je bilo takrat gozda malo in so morali zanj še posebej skrbeti. Na *lamo* so morali budno paziti sedem let, za kar je bil zadolžen *vardjan*,³³ ki je tudi sicer v vasi skrbel za varnost polja pred vdorom živine, tatvinami in drugimi nevarnostmi.

Najbolj nevarna je bila paša ob slabem vremenu, saj so ovce iskale zavetje in se razkropile ter se tako zlahka tudi izgubile, vedno pa je pretila nevarnost tudi pred tatovi živine, se spominja E.: *»Nikdar nisi znal, kdaj se bo iz kakega grma stegnila roka kakega iz Bresta (sosednja vas, op. a.)«*.

Najpomembnejši proizvodi ovčereje so bili sir, volna, meso (jagnjetina in meso starih ovc – *stark*). Jagnjetino so odkupovali mesarji iz Klenovščaka, potem ko so kmetje jagnjeta zaklali doma in jih očistili. Ovce, ki so kotile okrog božiča, so prezimile v hlevu, medtem ko so jalove ovce in ovne, kolikor je bilo mogoče, pasli tudi pozimi. Vsako leto so pustili za podmladek 10–12 ovc, prav toliko starih pa so prodali.

³³ Prim.: Vilfan, S., Soseske in druge podeželske skupnosti. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Ljubljana 1980, Državna založba Slovenije, str. 44–45.

Dva do trije kmetje so mleko združili in sirili vsak dan. Ovca je dnevno dala od pol do enega litra mleka. Najboljše mleko je bilo od maja do julija, ko ga je bilo tudi največ. Tudi v Rakitovcu je molža ovc veljala bolj za moško kot za žensko delo, v nekaterih okoljih, npr. v Franciji, pa velja za izključno žensko opravilo in je za moškega sramotno, če ga drugi zalotijo pri molži.³⁴ Najbrž je to povezano z dejstvom, da moški o tem delu govorijo s posebnim zanosom in, kot kaže, jim je najbolj žal predvsem zaradi izumrtja prav te panoge.³⁵

Ko se je nabralo dovolj mleka, so iz njega naredili sir in skuto. Sirili so tako moški kot ženske, in sicer v velikem ovčarskem kotlu, ki je držal okrog štirideset litrov. En čap ovc je dal po mnenju V. Novaka okrog 15 kg sira, po mnenju Rakitljanov pa je bila količina sira znatno nižja, okrog 3–5 kg. Vilfan meni, da so morali za kilogram sira dati 6–7 kg mleka; slabšemu ovčarju je dajala ena ovca 4 kg sira letno, dobremu pa tudi do 8 kg. Ko se je mleko ogrelo na telesno temperaturo (30 stopinj), so mu dodali *sirišče* (sirilo); tega so pridobili iz posušene sluznice prašičjih želodcev, ki so ga predhodno čez noč namočili in ga nato dodali mleku. Potem ko so iz mleka naredili sir (*užemok* – mladi sir), so preostalo tekočino (*žr*) zavreli, nato pa vanjo dolili še mleka in tako naredili skuto. Ker sirilo ni bilo vedno dobro, se je marsikdaj zgodilo, da sirjenje ni uspelo. Sirotko so običajno pojedli s polento, dajali pa so jo tudi prašičem, ki so v tistih časih tehtali tudi do dvesto kilogramov.³⁶

Sir je moral biti lep, gladek in rahel, sicer ga niso mogli prodati. Najboljši je bil majski, ker je bila paša takrat najboljša, ovce pa so imele mlado mleko. Konzervirali so ga z dimom in shranjevali v skrinjah (*benkah*) v pšenici. Zraven so dajali še orehovo listje proti moljem (*pampanelam*).

Medtem ko Vilfan meni, da prodaja sira v vaseh, ki jih je obravnaval, ni prihajala v posebni meri v poštev, pa je sir za Rakitljane predstavljal pomemben prodajni artikel, prodajali pa so ga na sejmu v Buzetu in po gostilnah. Eden najpomemb-

nejših odjemalcev je bila gostilna Pri Džovaninu v Buzetu, ki so ji pravili tudi Na mostu. M. se spominja, da je njihova družina odpeljala prodaj v Buzet tudi poln voz sira.

Če ni šlo drugače, so sir prodajali tudi od vrat do vrat. E. je še kot otrok hodila s stricem naokrog in prodajala sir:

»Se spunin kuj danes, ki je muj barba Nane Macić, ki smo bivali še skup u veli družini na Plačare, hodu prodajat sir doli u Movraž, Šočergo u štarijo i u Štrped i u Buzet i vse po teh krajih. On je bil u familji določen za prodajat. I smo šli jaz i moja sestra i on. On je nosu sir u rucake, i me pupe na glave u mikinih plenjerčičih. I smo pršli u Sočergo i je bila sreća i so nan vse kupili. Ma poljer je maral vse šoljde nes voći i noni in nan ni kupu nič. Vse, kar se je zaslužilo, je bilo treba dat njen.«

Donosen produkt ovčereje je bila tudi volna; od vsake ovce so je pridobili okoli tri četrt kilograma. Ovce so strigli dvakrat letno, maja in septembra, in sicer ob lepem vremenu; če so jih ostrigli ob slabem vremenu in jih je zmočil dež, so lahko poginile. Kvalitetnejša je bila septembrska volna, ker je bila čistejša, saj so bile ovce čez poletje zunaj. Rakitovske ovce so imele dlake, dolge okrog deset centimetrov. Spomladanska volna (*grintavca*) je bila zaradi tega, ker so bile ovce v štali, umazana in se je težko čistila.

Ko so moški ovce ostrigli, so ženske volno, ki je bila zelo umazana, prale v kalih v Gilovcah, v katerih je bila zaradi glinene podlage voda bolj čista. Nato so delno oprano volno zvečer namočile v vedra s sodo; vodo so zamenjale tudi do desetkrat. Najbolj trdovratno umazanijo pa so odstranile šele s skubljenjem. Potem ko so volno oskubile, so začele s prejo in volna je bila nared za izdelovanje najrazličnejših volnenih proizvodov, ki so jih ženske v zimskih dneh izdelovale zase in za prodajo.

E. se spominja, da je pletenine nosila prodajati celo solinarjem v Sečovlje.

»Se spunim ki sen nesela seklene hlače (volnene nogavice, op. a.) prodaj u Sečovlje i poljer so me une žene pršale, kaku jest skuben vuno in son jin pokazala. Ma so bile začudena, i oni so tu delali drgačnje i poljer son jih navadila.«

34 Prim.: Zonabend, F., *Dolgi spomin, Časi in zgodovine v vasi, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1993, str. 139.*

35 Prim.: Smrdel, nav. d., str. 145.

36 Prim.: Novak, V., *Živinoreja. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Ljubljana 1970, Državna založba Slovenije, str. 366 in Vilfan, S., K obdelavi polja v Slovenski Istri, str. 84.*

Kolovrata v teh krajih niso poznali. Kode-lo volne so pritrdili na preslico in volno med prsti sukali z vretenom. Čiči so nosili valjat volno v Čr-nico.³⁷

Ženske so iz volne izdelovale žimnice (*štrama-ce*), vzglavnike (*kušine*), nogavice (*hlače*), pulo-verje (*maje*), brezrokavnike, dolge volnene plašče (*koržate*) in *ponjave*. *Koržate* so bili kak centime-ter debeli volneni plašči s kapucami, ki so jih tkali v Lanišću v Čičariji; bili so zelo topli in priročni predvsem za zimsko pašo. Volnene izdelke so prav tako prodajali v bližnjih krajih.

Volna je bila tudi pomemben sestavni del dote, ki jo je nevesta prejela ob poroki. Iz nje so si mladoporočenke izdelale žimnice, in takrat je še kako veljal izrek: »*Tako kot si bo postlala, tako bo spala.*«

»*Ku se je le moglo, so marali vsaki pupi dat vuno, da si je lahko nardila štramac za spat na meh-ken ... tu je bila glavna dota. Anka meni so mi dali vuno za štramac ino še sej spim na njemi. Anka mi smo prpravili naši hčeri, ma ona je neče, je rekla, da je bulji jogi ino je gori na šofite ta vuna.*«

Še v petdesetih letih je Vilfan, ki je razisko-val živinorejo tega območja, poročal, da se opušča-nje drobnice okrog Slavnika šele pričinja. Vzrokov za to je bilo gotovo več. Vilfanu so takratni kmetje navajali kot vzrok železnico in nezainteresiranost takratne mladine. Vendar pa Vilfan kot pglavitni razlog izpostavlja avtarkično naravo takratne živi-noreje, poleg tega pa je tudi mali mestni trg začel nuditi možnosti za nakup boljšega blaga. Drugi razlog pa pripisuje temu, da istrska volna ni bila konkurenčna tisti iz prekomorskih dežel.³⁸ Tudi v Rakitovcu je ovčereja v šestdesetih letih povsem zamrla. Rakitljani iščejo vzroke za njen propad v zaposlovanju mladih druge in nezmožnosti starih za to precej naporno delo:

»*Ja, so šli vsi u šljužbe, so rekli: 'Mladi vsi de-lat, kaj boste delali na kmetiji?' Pr nas je vuce pasu stric Tončić, ni bil poročen ino je samo ovce pasu, ni pršu nanka na kosilo, je imel eno skorjo suhega kru-ha u žepe ino to je glodal cel dan. Ino kadar je umrl, so mu menjkali samo dva zobi. Ino nikdar se ni usel, je imel eno velo krebajico, se je naslonu nanjo in dre-*

mal, on je skuzi stal; je šu napred ino ovce, ena po ena za njim ino vse je poznal po zvoncih. Ma, kadar je on umrl, pr nas ni več noben pasu vuc.«

Kmetje so še naprej gojili govedo, predvsem krave, kajti niti voli niso bili več potrebni, ker se je kmetijstvo mehaniziralo. Zadnjega *boškarina* je imel Marjan Miklavčič – Grilj, prodal ga je konec osemdesetih let. Vsaka družina je imela dve do štiri krave. Mleko so prodajali v mlekarno v Dekane, kar se je po mnenju vaščanov takrat izplačalo, saj naj bi od dveh krav dobili približno toliko, kot je zaslužila ena čistilka.

Govedoreja

Rakitljani so gojili tudi govedo. Večji kmetje so imeli v prvi polovici 20. st. v hlevu eno do dve kravi in okrog štiri vole, ki so služili za vprego in tovarništvo. Manjši pa so imeli le eno do dve kravi in nič volov, ker niso imeli dovolj krme. Govedo je bilo v tem času pomemben prodajni artikel. Tako si je na primer ded informatorja M. s preproda-jo živine znatno izboljšal gmotni položaj in postal eden najbogatejših kmetov v vasi:

»*Ma, muj voča Kršanto se je rodu brižon, še za časa Avstrije, je bil sirota brez matere ino poljer se je znašo, je bil kšeftar, je hodu sz Finceton u Istro, valje u Žejane i u Pazin ino vse doli ino je kupeval vole ino poljer jih je prpeljau damu, jih je dobro fu-trau i prodal u Sežane Furlanom za duplo ceno. Ino vse kar je zaslužu, je vložu u zemlju ino zazidal par hiš i kupu vuce, ja, ja, je bil dober gospodar ... Je jmu eno večih hmetij u vasi.*«

Čeprav so imeli malo krav, so v Trstu prodajali tudi mleko, kar je bilo izključno žensko opravi-lo in je predstavljalo pomemben prispevek k dru-žinskemu proračunu.

Mlekarice so bile po pripovedovanju pred-vsem mlajše krepke ženske, ki so v Trst dnevno znosile od 20 do 30 litrov mleka, se spominja L.: »*Pod Italijo so bile tukaj mlekarce. Ja, pod Italijo ena krava, na primer, je dala 10 litrov mleka; mleko so prodale po eno liro, eno liro in dvajset u Trstu, tukej so plačale po 90 centov, doma, po eno liro ... Na pri-mer, ko je imel kmet eno kravo, da je dala 10 litrov mleka, je bilo 10 lir na dan ... U trgovini je bilo 1 kg moke eno liro ... Ino polje so kupila sz šoljdi tabak in konce in kar je rabilo. Je bilo enih deset mlekar.*

37 Prim.: Vilfan, S., K obdelavi polja v Slovenski Istri, str. 84.

38 Vilfan, S., K obdelavi polja v Slovenski Istri, str. 79, 85.

Tukaj so si napravile mesečno karto, bonament, in zjutraj je šel vlak ob 8. uri iz postaje. Je pršu u Trst tam h sv. Ani, tam so pustile une vrče težke. In so vzele vsaka en vrč, tako kar je nesla u roke, in enega majhnega so imele, so imele mero od litra in so tam po stanovanjih prodajale mleko. In ko so prodale, so kupile, kar jim je rabilo.»

Poleg vaške pridelave so mleko pobirali tudi po Čičariji. V navadi je bilo, da so iz bližnjih vasi prinesli mleko v odkup Rakitljankam, one pa so ga preprodale v Trst. Mleko so najprej v vrčih na glavi odnesle do železniške postaje v Rakitovcu in se nato z vlakom odpeljale do Trsta. Na železniški postaji v Trstu so pustile težke vrče in z manjšimi kanglicami raznašale mleko odjemalcem. Dejavnost je predstavljala pomemben in kontinuiran vir zaslužka, hkrati pa so »trgovke« vas in tudi sosednje vasi v Čičariji zalagale z mestnimi artikli, kot so sukanec, tobak, obleka, sol, petrolej itd.

Informatorka E. se je poskušala spomniti, katere ženske v vasi so bile mlekarice:

»U Trste so mlekrkam rekli Juce in so strasili svoje otroke, da ku ne bojo pridni, so rekli, da jih bojo vzele Juce ... O, jih je bilo dosti, u glavnem mlade ženske, je bila Turta Šuštarva, pa Bizica Kekotva, Rozalka i Zorka Nemčova, Bičikletica, Tonca Štrcova, Brenta Picakova, Albina Čakolva, Vanca in Tonkica Rjanova, Marija Škičeva, Kata, Marija in Rominja Trntinova, Zorka in Roža sz Miklavske korte.«

Kraja živine

V povezavi z živinorejo je v vasi veliko spominov tudi na krajo živine, ki jo locirajo pretežno v čas Avstrije in manj Italije, nanjo pa spominjajo tudi rešetke v pritličju starih vaških hiš, ki so jih vaščani postavljali, da bi se zavarovali pred vlomi razbojnikov.

Iz literature vemo, da gre pri istrskem razbojništvu za fenomen dolgega trajanja, saj sta po eni strani revščina, po drugi pa beneško-avstrijska meja vseskozi ponujala idealne pogoje za razvoj banditizma na tem področju.³⁹

Dukovski pojav imenuje celo *»cosa nostra istriana«*, saj je bilo razbojništvo v prvi polovici 20. stoletja zelo dobro organizirano, tako da razbojnikom niti oblasti niso prišle do živega. Med kmeti so sejali strah in trepet, ker so bili oboroženi.

Vzroke za tak razmah razbojništva Dukovski vidi v velikem pomanjkanju in v velikem številu priseljencev z Balkana (Hrvati, Morlaki, Črnogorci, Hercegovci, Albanci ...), ki so v Istro množično prišli v 17. stoletju. Po mnenju Dukovskega segajo korenine tovrstnega razbojništva prav v ta čas. Po prvi svetovni vojni pa je bilo med razbojniki tudi veliko *zelenega kadra*, ki je predstavljal resen socialni problem.⁴⁰ Večinoma so kradli živino, pa tudi živež, vino idr., blago pa je na črnem trgu dosegalo visoke cene.

Zaradi velike nevarnosti pred razbojniki so v 19. stoletju po istrskih vaseh uvedli straže in sistem obveščanja, s katerim naj bi ljudi opozarjali na bližajočo se nevarnost.⁴¹ Ker razbojniki niso prizanesli niti Rakitljanom, so, po pripovedovanju osemdesetletnega L., morali za svojo varnost poskrbeti z organizacijo vaške straže, ki je vas varovala pred tatovi iz Čičarije in Istre. Najbolj pa so se bali, da tatovi ne bi podtaknili požara, saj je bila takrat večina streh slamnatih. Vsak večer sta bila na obhodu dva moška – vaščani so temu pravili *ronda*. *Rondo* so ohranjali še nekaj časa pod Italijo, vendar naj bi bilo po njihovem spominu, ki temelji na pripovedovanju generacije staršev informatorjev, več tatvin v času Avstrije, ko še niso hodili na delo v Ameriko. Tudi Dukovski ugotavlja, da je fašistični režim dokončno stopil na prst tatovom.⁴² V času fašizma naj bi se tovrstna oblika banditizma z zaposlovanjem in dodatnim zaslužkom v veliki meri zmanjšala.

Pričevalci se spominjajo, da so bili s sosednjo vasjo Brest v sporu, predvsem zato, ker naj bi jim Bršljani pogosto kradli živino, predvsem ovce.

Ko nam je E. opisoval vaški praznik v Brestu, je posebej poudaril prav navado, da so pekli ovčeti-no, seveda tisto, ki naj bi jo ukradli Rakitljanom:

³⁹ Prim.: Darovec, Darko, *Davki nam pijejo kri*, Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike, Založba Annales, Koper, 2004, str. 194-200.

⁴⁰ Dukovski, nav. d., str. 134-135.
⁴¹ Prim.: Bertoša, Miroslav, *Zlikovci i prognanici*, Istarska književna kolonija »Grozđ«, Pula, 1989, str. 218.

⁴² Dukovski, nav. d., str. 136.

Kozji pastir

(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 207)

»Uni iz Bresta so imeli navado, da so za belo nedeljo zmeron jeli ovčetino, ma č'da boti uno, ki so je nam ukrali. Ponoči, kadar so pasli Rakitljani po snožetih, so Bršljani čakali u grmlje in jin pokrali dosti vuc. I en bot je živu en Toma Tuta sz Bresta, ki je kral vse, kar je pršlo. I pršute i moko doli u malnih i seno i ovce, vse.«

Legendarni živinski tat in razbojnik iz prve polovice 20. st. je bil tako imenovani Toma Tuta, doma iz sosednjega Bresta, ki je bil še dolgo časa tudi priročen lik za strašenje otrok. Govorili so: »Te bo zel Toma Tuta.« O Tomi Tuti je krožilo med ljudmi veliko zgodb, ki so pričale o njegovi zloglasni dejavnosti. Zanimiva je legenda, od kod ime temu strašnemu tolovaju:

»En bot nej bi tati, ki jih je vodu Toma, pršli u eno šatalo doli u Lupoglave. Ino kadar so ga prašali, kolku vuc naj zemejo, je Toma reku: 'tuto, tuto', tu pomeni vse. I taku je dobu ime Toma Tuta, zatu ki je pokral vse, kar je vidu.«

Še vedno živo pripovedujejo o razbojniških podvigih, ki naj bi jih Toma Tuta opravil:

»Ku bi postavili vuce eno ob drugo, bi pršli do murja, tolko jih je pokrau ... so pravili naši stari. En bot, doli pr Roča u Istri, je šu u eno štaló in gospodar je čul en štramur in on je šu pogledat, kaj je. Toma Tuta, ki je bil miken, se je skril u listje ino se je zavleko pod en plug, in gospodar je zbadal po kupe, ino ni nč najdu. Zatu je šu spat in Toma jin je poljer pobrau vse vuce.«

Tudi sicer naj bi Bršljani Rakitljanom pokradli veliko ovc, ki so jih odpeljali v Gorski kotar in Brkine, kar pa so nakradli tam, so pripeljali in preprodali v Čičariji in Istri. V prvih pogovorih so vaščani zanikali, da bi bili tudi Rakitljani vpleteni v razbojniške mreže, po večkratnih navzkrižnih spraševanjih pa so vendarle priznali, da se je tudi nekaj sovaščanov ukvarjalo s krajo živine. Zgodba, ki se prenaša iz generacije v generacijo in naj bi se dogajala v času Avstrije, nam priča o vpletenosti nekaterih vaščanov v tatinsko navezo. Avstrijski žandarji naj bi namreč prišli na sled ukradeni čredi, ki so jo Rakitljani imeli skrito v vrtači Za Gabrekom:

»So pravili, da so bili eni naši gori iz Miklavske korte, žlahta od Tome Tute, ki naj bi anka krali vuce. En bot so jih prpeljali gori sz Pivškega ino so jih imeli skrite doli Za Gabrekom, ki je ena jama. I ki so jih vižali, da grejo žandarme, so šli ino hitli eno vucu u jamo i poljer so skočile use za njo u jamo. Vuca kuj vuca.«

Vaščanom pa niso kradli le ovc, temveč tudi govedo:

»Naši družini so enbot ukrali enega vola in naši so ga iskali naokuli, ma kaj ga niso našli skritega u kapeli pr Sv. Antona. Kadar so šli mimo jih je vol začutu in je začel tulit. I taku so ga najdli.«

Zaključek

Iz prispevka je razvidno, da je bilo kmeto vanje v prvi polovici 20. st. na robu slovenske Istre poglavitna gospodarska panoga, da pa je imelo ekstenzivno naravo. Zemljo so obdelovali ročno s preprosto tehnologijo. Prevladovala je mala družinska posest s povprečno 3 ha. Bila je v lasti družine, ki jo je obdelovala. Delitev dela je bila splošna, to je na ženska in moška dela, kar pa ni izključevalo tudi sodelovanja žensk pri delu na polju in pri

kmečkem trgovanju ter celo tihotapljenju. Proizvodnja je bila usmerjena predvsem v preživetje, zaradi male posesti pa so bili kljub vsemu usmerjeni tudi v trgovanje, vendar v zelo omejenem obsegu. Trgovali so s senom, jajci, mlekom, volno, ovčjim sirom, jagnjeti idr., in sicer na sejmiših v bližnjih mestih, predvsem pa v Trstu. Drugi neagrarni viri dohodkov so izvirali predvsem iz sezonskega dela v Trstu, kjer so delali predvsem v gradbeništvu, v kamnolomih, na železnici in velikih kmetijah. Iz navedenega lahko sklepamo, da je imela ekonomija Rakitovca še veliko značilnosti predindustrijske kmečke ekonomije, ki jo imenujemo tudi ekonomija preživetja. To pomeni, da so se v Istri kljub bližini emporialnega Trsta, obdržali tradicionalni družbeni in ekonomski vzorci preživetja še dolgo v 20. stoletje, ki pa jih komunikacija z mestom začne polagoma spreminjati. O modernizaciji pa lahko govorimo šele po drugi svetovni vojni, ko komunistična oblast nasilno poseže v tradicionalne družbene strukture Istranov.

V pripovedih Rakitljanov, ki se nanašajo na posest, je zaznati čustven in nostalgičen odnos do zemlje. Prav doživljajska komponenta, ki je v pozitivistično naravnanim zgodovinopisju pogosto označena za subjektivno in zato neznanstveno, pa predstavlja pomemben prispevek ustne zgodovine k boljšemu razumevanju preteklosti, saj ne izključuje prispevka t. i. »malega človeka«. Iz pripovedi lahko razberemo, koliko odrekovanja in požrtvovalnosti je zahtevalo življenje na kmetiji in kako težka so se prebijali skozi življenje, ki je narekovalo preudarno izkoriščanje sleherne možnosti, da so iz zemlje iztisnili, kar se je le dalo. Kmetovali so v skladu z naravnimi cikli in po ustaljenih navadah skupnosti, ki je za kmečka opravila natančno določala pravila in načine kmetovanja. Tudi do hrane, ki so jo pridelali, so se vedli na podoben način. Še tako skromne pridelke so pridne gospodinje tako razporedile, da so lahko še kaj prodale na trgu v Trstu, Buzetu ali v Kopru. Pogosto so celo prestopile meje zakona in izkoristile obmejno lego za to, da so zaslužile kako liro. Iz pripovedi lahko razberemo tudi njihov odnos do predanosti delu na kmetiji, ki je bilo ena najpomembnejših vrednot vaščanov in je potekalo od zore do mraka. Kljub vsemu iz pripovedi veje nostalgija po tedanjih časih, ki jo lahko razumemo kot reakcijo na razkroj tradicionalne vaške družbe, ki je posameznika varovala pred zunanjim svetom in mu zagotavljala obču-

tek varnosti in povezanosti v vaški skupnosti, kar nam ponazarja tudi misel enega od informatorjev: »Imamo puno rit usega, ma vas izumira, smo sami starci i vsaki dan nas je menj. Na njivah rasejo trnji, štale so prazne, naša zemlja ni vredna nič ... Enbot je bilo težko, ma lepo.«

Zusammenfassung

„FRÜHER WAR'S SCHWER, ABER SCHÖN.“

Die Ökonomie der ländlichen Gebiete Istriens zwischen Tradition und Modernisierung am Beispiel des Dorfes Rakitovec in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts

Wie der Beitrag zeigt war die Landwirtschaft in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in den Randgebieten des slowenischen Istrien der wichtigste Wirtschaftszweig, hatte aber einen extensiven Charakter. Das Land wurde händisch und mit einfacher Technologie bewirtschaftet. Vorherrschend waren kleine Bauerngüter mit einer durchschnittlichen Größe von drei Hektar. Sie waren Eigentum der Familie, die sie bewirtschaftete. Es gab eine allgemeine Arbeitsteilung in männliche und weibliche Tätigkeiten, was aber nicht ausschloss, dass Frauen am Feld, im bäuerlichen Handel oder sogar beim Schmuggeln mithalfen. Die Produktion war vor allem auf das Überleben ausgerichtet, aufgrund der kleinen Besitzgrößen aber auch auf den Handel, wenn auch in sehr beschränktem Ausmaß. Man handelte mit Stroh, Eiern, Milch, Wolle, Schafskäse, Lämmern usw., und zwar auf Märkten in nahe gelegenen Städten und vor allem in Triest. Andere nichtagrарische Einkommensquellen waren insbesondere saisonale Arbeiten in Triest, hauptsächlich im Bauwesen, in Steinbrüchen, bei der Eisenbahn oder auf großen Ländereien. Aus dem Gesagten wird ersichtlich, dass die Wirtschaft in Rakitovec noch viele Charakteristika einer vorindustriellen bäuerlichen Ökonomie hatte, die auch als Ökonomie des Überlebens bezeichnet wird. Das bedeutet, dass sich in Istrien trotz der Nähe des Emporiums Triest traditionelle gesellschaftliche und wirtschaftliche Muster weit ins 20. Jahrhundert hinein erhalten haben. Allmählich wurden diese Muster durch die Kommunikation

mit der Stadt verändert. Von einer Modernisierung können wir aber erst nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs sprechen, als die kommunistischen Machthaber gewaltsam in die traditionellen Gesellschaftsstrukturen in Istrien eingriffen.

In den Erzählungen der Einwohner von Rakitovec, die sich auf den Landbesitz beziehen, ist ein emotionales und nostalgisches Verhältnis zum Boden spürbar. Gerade diese Komponente des Erlebten, die in einer positivistisch orientierten Geschichtsschreibung häufig als subjektiv und daher unwissenschaftlich bezeichnet wird, ist ein wichtiger Beitrag der Oral History zum besseren Verständnis der Vergangenheit, da sie den Beitrag des so genannten „kleinen Mannes“ nicht ausschließt. Aus den Erzählungen erfahren wir, wie viel Entsagung und Opferbereitschaft das Leben am Bauerngut verlangte und wie schwer man sich durchschlug, indem jegliche Möglichkeit, dem Land etwas abzurufen, überlegt genutzt werden musste. Man wirtschaftete in Übereinstimmung mit den natürlichen Zyklen und gemäß der etablierten Gewohnheiten, die die Normen und Arten der landwirtschaftlichen Verrichtungen genau festlegten. Auch das Verhältnis zur Nahrung, die man anbaute, war ähnlich. Die tüchtigen Hausfrauen wirtschafteten so gut mit den bescheidenen Erträgen der Ernte, dass sie einen Teil noch auf den Märkten in Triest, Buzet oder Koper verkaufen konnten. Häufig überschritten sie sogar die Grenzen des Gesetzes und nützten die Lage an der Staatsgrenze, um einige Lira zu verdienen. Die Erzählungen zeigen auch die Hingabe an die Arbeit auf dem Bauerngut, die einer der wichtigsten Werte der Dorfbewohner war und von frühmorgens bis abends verrichtet wurde. Trotz allen Schwierigkeiten weht aus den Erzählungen auch die Nostalgie nach den alten Zeiten, was als Reaktion auf die Auflösung der traditionellen dörflichen Gesellschaft verstanden werden kann. Diese Gesellschaft schützte den Einzelnen vor der großen weiten Welt und gab ihm ein Gefühl von Sicherheit und Verbundenheit in der Dorfgemeinschaft. Dies wird auch durch die Aussage eines der Befragten illustriert: *„Wir hab’n den Arsch voll mit all’m, aber das Dorf stirbt aus, wir sind lauter Alte und jed’n Tag sind wir weniger. Auf’m Feld wachsen die Dornen, die Viehställe sind leer, unser Bodes is’ nix wert... Früher war’s schwer, aber schön.“*

Mario Strecha

»To knjigo sem pisal z ljubeznijo, kakor velevajo zakoni historične umetnosti za narodno zgodovino«

O nastanku in razvoju moderne hrvaške historiografije v 19. stoletju

Potem ko je bila leta 1806 v Budimu pod naslovom *Otiorum Croatiae liber unus* posthumno natisnjena knjiga Josipa Mikoczija (1734–1800), v kateri je avtor pisal o posameznih vprašanjih iz zgodnjeredneveške hrvaške zgodovine, ni v okviru hrvaške historiografije vse do konca petdesetih let 19. stoletja nastalo delo, v metodološkem pogledu primerljivo z rezultati, ki so jih v prvih desetletjih 19. stoletja pod vplivom tedaj vodilne nemške historiografije začele dosegati posamezne zahodno- in srednjeevropske historiografije. Razlog za to leži v dejstvu, da se je na Hrvaškem zaradi sovpada okoliščin začel proces stapljanja erudicije in novega, genetsko razumljenega zgodovinskega gibanja, tj. proces oblikovanja historiografije kot moderne znanstvene discipline, šele po letu 1850.

Toda kljub vsemu je obči interes za zgodovino, še posebej za hrvaško zgodovino, v prvi polovici 19. stoletja rasel iz desetletja v desetletje. Z ene strani ga je generiralo politično življenje, ki je od konca 18. stoletja potekalo v znamenju boja za ohranitev municipalne avtonomije z značilnostmi državnosti. Od leta 1790 si je namreč madžarski nacionalizem sistematično prizadeval za preobrazbo Ogrske v enotno, veliko madžarsko državo, kar je pomenilo postopno ukinjanje avtonomije, ki so jo v njenem okviru uživale civilna Hrvaška in Slavonija. Pomembno mobilizacijsko vlogo v madžarskem nacionalnem gibanju je v prvi polovici 19. stoletja imela madžarska državnopravna ideologija, ki je zamisel o oblikovanju enotne madžarske države upravičevala prav s historično argumentacijo. V težnji, da bi se učinkovito zoperstavilo prizadevanjem madžarskega nacionalnega gibanja, je bilo hrvaško plemstvo preprosto prisiljeno ravnati na enak način – obrniti se k hrvaški zgodovini in

poskusiti v njej najti verodostojna dejstva, s katerimi bi lahko pobijalo trditve madžarskega nacionalizma. V zvezi s tem je Hrvaški sabor dvakrat, leta 1832 in 1836, sprejel odločitev o začetku sistematičnega zbiranja virov, ki bi pričali o tem, da je Hrvaška tudi po vstopu v zvezo z Ogrsko leta 1102 v obliki municipalne avtonomije ohranila svojo državnost. Ker omenjena prizadevanja niso rodila sadov, je sabor leta 1847 znova razpravljal o potrebi sistematičnega zbiranja zgodovinskih pričevanj o značaju in zgodovinski kontinuiteti hrvaške municipalne avtonomije. To nalogo je tedaj prevzel v tistem času že afirmirani književnik Ivan Kukuljević, ki se je od leta 1842 poskušal tudi kot zgodovinar. Toda vsled okoliščin je Kukuljević prevzeto obvezo izpolnil šele na začetku šestdesetih let. Do tedaj se je hrvaško plemstvo moralo zadovoljiti s knjižico, ki jo je leta 1830 pod naslovom *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* objavil Josip Kušević. Poleg prikaza kontinuitete hrvaške državnosti je Kuševićevo delo vsebovalo tudi številne javnopravne listine, s katerimi si je avtor prizadeval podkrepiti svoje razlage. Kušević je s svojo knjižico postavil temelje za oblikovanje hrvaške državnopravne ideologije, ki je v 19. stoletju – razen da je funkcionirala kot mobilizacijsko sredstvo v političnem življenju – na specifičen način tudi izrazito vplivala na razvoj hrvaške historiografije.

Potrebe po poznavanju hrvaške zgodovine pa ni pogojevala zgolj politična praksa. Ščasoma jo je začel porivati v ospredje tudi proces nacionalne integracije oz. ideologija ilirizma, ki se je oblikovala v začetku tridesetih let 19. stoletja in ki je svoje tolmačenje družbene stvarnosti oz. svoje cilje skušala podkrepiti tudi z obvestili o hrvaški preteklo-

sti. Poleg plemiške predstave o zgodovini, ki jo je v že omenjeni knjižici prvi celovito izrazil Josip Kušević in ki jo je nato prevzel ilirizem – s tem da jo je prilagodil potrebam oblikovanja moderne hrvaške nacije –, so bili bistveni elementi prve hrvaške nacionalno-integracijske ideologije med drugim še ideja o kontinuiteti zgodovine »slavenskega« oz. »ilirskega« naroda in razumevanja, da tedanja generacija ne more delovati v javnem življenju v interesu lastnega naroda, če ne pozna dobro tega, kar so počeli njeni predhodniki. V tem kontekstu preporoditelji niso več razumeli historije samo kot vir veljavnih pokazateljev upravičenosti političnih ciljev, temveč tudi kot »učiteljico življenja«. Za njih je bila »zrcalo«, iz katerega se človek »...vuchi, gde y koje szu one propazti, kojim se ugibati imamo«. Ilirci so poudarjali, da posameznik, ki »... od dogodovschine nista nezna«, ni le »... tudyna na zemlyi y vu drustvu chlovechanzkom ...«, temveč je tudi »... szamomu szebi stranyzki ...«. Brez poznavanja zgodovine ni sposoben delati na tem, da se ustvarijo »... visheshe potrebcchine, za koje chlovechantzvo od szvoga pochetka harczuje y bori sze«. Skratka, poznavanje preteklosti je z ilirizmom postalo pogoj uspešnega angažmaja posameznika v vseh tistih dejavnostih, ki pripomorejo k obstanku in afirmaciji hrvaštva. Toda preporoditelji so še poudarjali, da mora historija, da bi sploh lahko funkcionirala kot nauk in zgled akterjem političnega, kulturnega in obče družbenega življenja, poleg opisov dogodkov tudi pojasnjevati, zakaj se je zgodilo ravno tako, kot se je zgodilo, in ne drugače. Razen tega so še opozarjali, da mora biti historija »... iz dobrih izvorah izvajena ...«, se pravi, da mora temeljiti na verodostojnih virih.

Trdimo lahko, da med preporoditelji sploh ni bilo spora o tem, kaj je zgodovina. Vsi so jo videli kot sled posamičnih, med seboj povezanih dogodkov, ki jih mora historija odkriti, opisati in razložiti, da bi lahko služili kot primer sedanjim in prihodnjim generacijam. Toda njihova gledišča so se razhajala ob vprašanju ustvarjalcev zgodovine. Plemič Ivan Kukuljević je namreč menil, da so to predvsem izstopajoči posamezniki. Ti so tisti, ki, kot je zapisal, »... svetle se kao jasne zvezde u tamnoj noći dogodovštine naše ...«, zavoljo česar je torej logično, da zgodovinar kot glavni predmet raziskovanja izbere prav njihovo dejavnost. Poleg ključne vloge posameznika pri ustvarjanju zgodovine pa je Kukuljević opozarjal tudi na vlogo, ki so jo pri tem

imele plemiške družine. V zvezi s tem je poudarjal, da je raziskovanje »... dogodovštine pojedinih plemenah ...« ravno tako pomembno za spoznanje »... dogodovštine celoga naroda našega ...«. Kukuljević je svoje razumevanje, da je zgodovinski proces v osnovi rezultat delovanja posameznikov iz vrst plemstva kot »političnega naroda« oz. izstopajočih plemiških družin, gotovo zgradil pod vplivom zgodovinske predstave hrvaškega plemstva. Dimitrija Demetar je bil za razliko od Kukuljevića iz vrste tistih preporoditeljev, za katere tako ekskluzivno razumevanje zgodovinske stvarnosti ni bilo sprejemljivo. Zato se je zoperstavil Kukuljevićevemu izrecnemu negiranju vloge »... celoga naroda ...« oz. »... njegovih pukah ...« pri ustvarjanju zgodovine. Za Demetra je namreč bil prav narod tisti, ki kot celota ustvarja svojo zgodovino. Demetrovo razumevanje, da zgodovino ustvarjajo narodi, je značilno za generacijo preporoditeljev, ki si je zaradi potreb nacionalne integracije prizadevala modificirati plemiško videnje zgodovinske stvarnosti in njenega gibanja in v zgodovino vključevala hrvaški narod kot celoto.

Kljub dejstvu, da so preporoditelji v obdobju med leti 1835 in 1848 pogosto poudarjali ključno, zares odločilno vlogo historije pri individualizaciji in afirmaciji hrvaštva v njegovem južnoslovanskem in slovanskem okviru, je bila historiografska produkcija v času preporoditeljskega gibanja, torej med leti 1835 in 1848, v kvantitativnem smislu izrazito skromna, v metodološkem smislu pa napredka sploh ni bilo. V *Danici ilirski* so objavljeni samo krajši prispevki, podrejeni potrebi upravičevanja ideoloških načel, obsežnejša dela enakega pomena pa so praviloma ostajala v rokopisih. *Dogodovština Ilirie velike*, na kateri je Ljudevit Gaj (1809–1872) dolgo delal, je sicer bila končana leta 1842, leta 1846 pa je tudi bil odobren njen tisk, vendar ni bila nikoli objavljena. Ista usoda je doletela tudi dela upokojenega polkovnika Gedeona Maretića (1776–1839), napisana v nemškem jeziku. Edino večje tiskano delo v obdobju do leta 1848 je bilo *Ogledalo Iliriuma*, izdano v treh zvezkih (1839–1842) izpod peresa vaškega župnika Ivana Šveara (1775–1839), v katerem je poskušal opisati preteklost južnih Slovanov.

Čeprav preporoditeljsko gibanje ni uspelo ustvariti takšne historiografije, h kakršni je težilo njegovo vodstvo, pa je uspelo definirati njeno druž-

beno vlogo na način, ki se v osnovi ni spremenil vse do konca stoletja. V celotni drugi polovici 19. stoletja je primarna naloga historije namreč bila v tem, da s svojimi rezultati na eni strani pripomore k naporom hrvaške politike v boju za ohranitev politične avtonomije, na drugi pa vzpodbuja posameznike k dejavnosti, ki afirmira hrvaštvo kot moderno nacijo. Tako stališče se je utrdilo v času neoabsolutizma. Po zlomu revolucije 1848/49 je namreč skušal Dunaj iz habsburške monarhije, ki je do tedaj v osnovi bila organizirana kot monarhistična skupnost, ustvariti moderno, strogo centralizirano in z enotnimi pravnimi normami čvrsto povezano državo z nemškim obeležjem. Centralistična in germanizacijska prizadevanja dunajskega dvora je morala podpreti tudi historiografija. V zvezi s tem je bila pri Avstrijski akademiji znanosti že leta 1848 utemeljena »historična komisija«, ki je začela sistematično zbirati vire, na podlagi katerih bi bilo moč napisati »nacionalno« avstrijsko historijo. V njej bi se historije posameznih narodov monarhije preprosto izgubile oz. bi bile zgodovine posameznih narodov tretirane kot zgodovina prebivalstva določenega dela enotnega cesarstva. Omenjeni poskus, da se s pomočjo historiografije najde zgodovinska utemeljitev za prizadevanja neoabsolutističnega režima, je gotovo pospešil realizacijo zamisli Ivana Kukuljevića (1816–1889) o čim prejšnji ustanovitvi hrvaškega zgodovinskega društva. V zvezi s tem je bilo že jeseni 1850 pod pokroviteljstvom bana Josipa Jelačića ustanovljeno *Društvo za jugoslavensku povestnico i starine*, katerega predsednik je postal Kukuljević, ki se je odtlej posvetil ustvarjanju moderne hrvaške historiografije. V načrtu svojih pravil je Društvo poudarilo, da teži h »... kritičkom obradivanju historije našega naroda ...«. Hrvatska historiografija, razumljena kot sredstvo nacionalne legitimacije in dokaz o obstoju hrvaštva, si namreč ni več mogla dopuščati amaterizma. Da bi prepričljivo in argumentirano prikazala Hrvate kot posebno nacionalno individualnost, se je morala čim prej poskušati povzdigniti na nivo razvitih evropskih historiografij. V zvezi s tem si je Društvo – sicer neuspešno – prizadevalo, da se na Pravoslavni akademiji v Zagrebu ustanovi katedra za pomožne zgodovinske znanosti.

Društvo je svojo glavno nalogo videlo v sistematičnem zbiranju različnih tipov virov s hrvaškega, pa tudi širšega južnoslovenskega prostora, s čimer bi ustvarilo podlago za celovit prikaz

zgodovine »našega naroda«. Toda to je potekalo ob številnih težavah. Kljub temu pa je *Društvo za jugoslavensku povestnico i starine* v svojem glasilu, ki je pod Kukuljevićevim uredništvom izhajalo od leta 1851 z imenom *Arkiv*, v petdesetih letih 19. stoletja objavilo številne važne vire tako za hrvaško zgodovino kot tudi za zgodovino južnih Slovanov. Poleg gradiva je *Arkiv*, ki je sicer zelo neredno izhajal vse do leta 1875, v navedenem obdobju samo občasno objavljaj tudi razprave, ki pa sta jih tedaj obeleževala utemeljenost na izvirnem gradivu in prizadevanje za kritično branje virov. Razprave so se prav po tem temeljito razlikovale od vsega, kar je bilo v hrvaški historiografiji ustvarjeno pred letom 1850. V sodelovanju z *Matico ilirsko* je Društvo leta 1851 objavilo tudi natečaj za celovit pregled hrvaške zgodovine. V propozicijah natečaja je med drugim pisalo, da mora biti delo napisano na takšen način, da bo hrvaškemu narodu in še posebej njegovim širšim slojem »*vođa i učitelj*«, od bodočega avtorja pa se je zahtevalo, da zaobjame ves »*duševni i matrijalni život*« in ne le politično življenje. Pričakovalo se je, da bo delo napisal Ivan Kukuljević, toda on, ki se je gotovo zavedal, da za tak projekt hrvaška historiografija še vedno nima moči, tega ni storil. Natečaj je propadel, saj se nanj ni nihče prijavil, ko pa je bil leta 1861 ponovljen, se je nanj s svojo *Hrvatsko povjestnico* prijavil samo mladi Ivan Krstitelj Tkalcic (1840–1905), bodoči zgodovinar Zagreba in marljivi izdajatelj virov za hrvaško zgodovino. Toda Tkalciceva knjižica je bila na takem nivoju, da je mogla služiti zgolj pri pouku zgodovine.

Neuspeh natečaja za celoviti pregled hrvaške zgodovine je upravičil mnenje tedaj mladega Franja Račkega (1828–1894), ki je leta 1857 podal stališče, da je zaenkrat tako delo preprosto nemogoče napisati, saj je količina zbranih virov še vedno skromna, prav tako pa ne obstajajo razprave o posameznih ključnih vprašanjih. Rački je hkrati s tem še izrazil svoje prepričanje, da lahko celovito hrvaško zgodovino napiše samo nacionalno osveščen posameznik, v nobenem primeru tujec. »*Narodna svijest, kritika i znanost imaju se vjenacati u narodnom povjestniku*,« je v zvezi s tem poudarjal Rački, ki je malo za tem javno oznanil svojo koncepcijo, da morata hrvaška znanost in umetnost s ciljem obstanka in prihodnjega razvoja hrvaškega naroda sistematično delati na tem, da se povzdigneta na tisti nivo, na katerem se nahajata kultura

in znanost najbolj razvitih narodov Evrope, pri čemer morata varovati tista svoja obeležja, ki so izraz »duše« naroda. V nasprotnem primeru bo hrvaški narod, trenutno soočen s hegemonističnimi aspiracijami Nemcev in Italijanov, ki imajo razvito kulturo, sčasoma preprosto izginil z odra zgodovine. V okviru omenjene koncepcije je Rački namenil historiografiji glavno, središčno vlogo.

Okoli Društva in njegovega glasila *Arkiv* se je zbirala prva generacija hrvaških profesionalnih zgodovinarjev, iz katere velja – poleg Kukuljevića – vsekakor izpostaviti Matijo Mesića (1826–1878) in Šimeta Ljubića (1822–1896). Matija Mesić je zadovolžil hrvaško historiografijo najprej s tem, ker je prvi kritično, v nekaj obsežnejših razpravah, objavljenih med leti 1864 in 1873, obdelal eno širšo celoto hrvaške zgodovine – obdobje vladavine Jagelovčev od 1491 do 1526, Šime Ljubić pa s svojo zbirko virov v desetih zvezkih *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike* (1868–1891), v kateri je objavil preko štiri tisoč listin, pomembnih za kulturno in politično zgodovino Hrvaške in jugovzhodne Evrope. Ogromen pomen je imela tudi njegova zbirka *Commisiones et relationes Venetae* (1876–1880), kjer so v treh zvezkih publicirana poročila beneških poslanikov v Dalmaciji, namenjena beneški vladi, in se nanašajo na obdobje med leti 1433 in 1571. Med njegovimi historiografskimi deli velja vsekakor omeniti *Ogledalo književne povijesti jugoslavenske na podučavanju mladeži* (1864–1869), v kateri je sicer avtor postavil težišče na prikaz zgodovine književnosti, toda delo vsebuje tudi pregled politične zgodovine hrvaškega in ostalih južnoslovanskih narodov. Leta 1867 se je Ljubić odločil napisati *Pregled hrvatske poviesti*, v katerem je poskušal obdelati obdobje od naselitve Hrvatov do leta 1835, pri čemer je obilno koristil material iz beneških arhivov. Zanimivo je omeniti, da se je navedeno delo Ljubić odločil posvetiti »... slavnom Theodoru Mommsenu i Franji Račkemu.«

Kar zadeva Kukuljevića, velja iz njegovega bogatega opusa izpostaviti izdaje virov. Leta 1861 in leta 1862 je Kukuljević objavil tri knjige *Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, veliko zbirko virov za hrvaško zgodovino od sredine 9. stoletja do leta 1848, ki je imela pomembno vlogo v razvoju historiografije. Poleg tega je imelo delo – kot zgodovinsko utemeljevanje državnosti Troedine

kraljevine – zelo močan vpliv na nacionalno in politično samozavest hrvaškega meščanstva neposredno po zlomu neoabsolutizma. V tem smislu je bila enako pomembna tudi zbirka virov, ki jo je leta 1863 objavil pod naslovom *Acta Croatiae*. V sredini sedemdesetih let 19. stoletja je objavil zbirko gradiva pod naslovom *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (1874–1875). Poslednja velika Kukuljevićeva zbirka virov je bila objavljena posthumno, izšla pa je v letu 1896 v *Starinah JAZU* pod naslovom *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII*. Urejanje *Arkiva*, ki je izhajal do leta 1875, kot tudi delo okrog izdajanja virov Kukuljeviću niso puščali zadosti časa, da bi se posvetil pisanju. Toda kljub temu je v obdobju med leti 1858 in 1860 uspel objaviti štiri zvezke *Slovnika umjetnika jugoslavenskih*, ki vsebuje številne biografije umetnikov, pesnikov in književnikov. Nekaj let kasneje je publiciral *Borbu Hrvatah s Mongoli i Tatari* (1863) in *Književnike u Hrvatah s ove strane Velebita* (1868–1869). Leta 1886 je objavil *Glasovite Hrvate prošlih vjekova*, svoje zadnje obsežnejše delo.

Konec petdesetih oz. v začetku šestdesetih let 19. stoletja je v hrvaško historiografijo skozi velika vrata vstopil Franjo Rački, zgodovinar, ki je najbolj zaslužen za to, da se je slednja navkljub vsem težavam, ki so spremljale njen razvoj v sedemdesetih in osemdesetih letih, uspela povzdigniti na nivo razvitih evropskih historiografij. Za razliko od Kukuljevića, ki je znanstveno historiografijo očitno prvenstveno razumel kot historiografijo, ki se strogo drži z vseh strani zbranih virov in ki ničesar ne zamolčuje, zaradi česar ga zgodovinarji po pravici imenujejo »ocem moderne hrvatske historiografije«, je Rački menil, da je nujno storiti korak naprej – ker da jamči historiografiji znanstvenost v prvi vrsti nivo kritike virov.

Na mladega Račkega, ki se je z razumevanji, metodami in dosežki historiografije začel temeljito spoznavati konec petdesetih let, v času svojega študijskega bivanja v Rimu, je tako kot tudi na vse generacije hrvaških zgodovinarjev, ki so se formirali po letu 1860, odločilno vplivala nemška historiografija. Slednja se je v prvih desetletjih 19. stoletja pospešeno razvila zahvaljujoč spodbudam, ki jih je prejela od nemške idealistične filozofije. Filozofski sistemi Kanta, Herderja, Fichteja in Hegla so – reagirajoč na nekako statično sliko sveta,

oblikovano v času razsvetljenstva – promovirali nauk o njegovem neprestanem gibanju. Čeprav je bil le-ta omejen na gibanje idej, ki so jih nemški idealistični filozofi šteli za edine prave realnosti, je spodbudno deloval na nemške zgodovinarje, saj jih je nagovarjal k temu, da začnejo zgodovinske pojave opazovati v njihovem spreminjanju skozi čas. Iz nemške idealistične filozofije je prišla tudi močna spodbuda, da vključijo v svojo stroko erudicijo, tj. da začnejo svoja dela utemeljevati na vsestransko zbranih in kritično obdelanih virih in da na ta način historiji zagotovijo znanstvenost in s tem tudi samostojnost. Nemška idealistična filozofija je namreč historiji negirala znanstveno avtonomijo, saj je menila, da zgodovinarji kot zbiralci posameznih podatkov niso sposobni razložiti smisla zgodovine, kar je pomenilo, da niso zmožni proizvesti posebnega znanja.

Pri tem ni slučajno, da je tudi Franjo Rački gledal na zgodovinsko stvarnost kot na realnost, ustvarjeno iz množice individualnosti, ki se – premikajoč skozi čas – spreminjajo in ki so nastale kot rezultat človeške dejavnosti, diktirane s svobodno voljo, a so hkrati tudi izraz volje božje previdnosti, kajti med Absolutnim bitjem in človekom obstaja neprekinjena zveza, ki se potrjuje z zgodovino in ki se je človek še kako zaveda. Z ozirom na razumevanje, da je božja previdnost ta, ki v končni liniji usmerja zgodovinsko gibanje, je bilo za Račkega spoznanje preteklosti, torej historija kot disciplina, hkrati tudi sredstvo za spoznanje Božje volje. Omenjeno razumevanje je bilo izraz prepričanja, karakterističnega za tip liberalnega katolicizma, ki ga je zagovarjal Rački, po katerem religija in znanost nista nujno v nasprotju. Za Račkega – za razliko od predstavnikov tradicionalne nemške historiografije – predmet spoznanja v historiji niso smela biti zgolj dela izstopajočih posameznikov. Pod vplivom Herderjeve koncepcije o narodih in njihovi zgodovinski vlogi je Rački namreč menil, da se odvija zgodovinski proces kot svojevrstna interakcija posameznika in mase, posameznika in naroda. Zato je opozarjal, da je pri raziskovanju zgodovinske stvarnosti nujno posvetiti pozornost tudi vlogi širših slojev. Poleg tega Rački ni bil preveč naklonjen razumevanju nemškega historizma, po katerem bi morala biti država – kot najvišja tvorba ljudskega duha – prioriteta historiografska tema. Na tako gledanje je gotovo vplivalo dejstvo, da hrvaški narod ni imel lastne države. Principom

nemškega historizma, ki jih je sprejel v petdesetih letih 19. stoletja, je Franjo Rački ostal zvest v vsem svojem ustvarjalnem življenju. Njegova dela s temami iz hrvaške zgodovine kot tudi izdaje gradiva se zato odlikujejo z izrazito kritičnim odnosom do virov, čeprav velja dodati, da njegov historiografski opus v vsebinskem oz. v tematskem smislu nedvomno nosi pečat ideologije jugoslavizma, katerega osnove je formuliral in jim kot aktivni soudeleženec političnega življenja od leta 1861 tudi sledil. Toda v praksi, tj. pri obdelavi tem, s katerimi se je ukvarjal, pa nad Račkim zgodovinarjem nikoli ni prevladal Rački ideolog oz. politik.

V hrvaško historiografijo je Rački čvrsto zakorakal s svojim delom *Viekom i djelovanjem Cyrila i Methoda slavjanskih apoštola* (1857–1859). Glede na količino, vrsto in nivo kritike virov, na katerih je delo fundirano, kot tudi glede na širino, s katero je avtor pristopil k obdelavi teme, velja v delu po pravici videti prvo uresničenje moderne hrvaške historiografije. Kmalu zatem, spomladi leta 1861, je objavil *Odlomke iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie*, knjižico, v kateri je podal samo nekatere osnovne podatke o hrvaški srednjeveški državi. S tem si je prizadeval vplivati na delo Hrvaškega sabora, ki se je moral v kratkem sestati z nalogo, da definira vprašanje ureditve državnopravnega odnosa med Hrvaško in Ogrsko. Konec šestdesetih let je Rački v *Radu Akademije* publiciral dve deli. Leta 1868 *Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća*, leta 1869 pa so v tem zborniku izšli njegovi *Bogomili i patareni*, delo o srednjeveški bosanski hereziji, ki je bilo nedolgo zatem objavljeno v francoskem jeziku (1870). V obdobju med leti 1873 in 1875 je v *Radu Akademije* objavil *Borbu Južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI. veku*. Najpomembnejše delo Račkega je nedvomno njegovo *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, ki ga je v *Radovima Akademije* publiciral v razponu skoraj polnih desetih let, med 1884 in 1893, in v katerem je obdelal gospodarsko, cerkveno, kulturno in politično življenje hrvaškega naroda do 12. stoletja.

Kot velika večina hrvaških zgodovinarjev v 19. stoletju se je tudi Rački ukvarjal z izdajanjem virov za hrvaško zgodovino in jih v glavnem objavljval v publikacijah Akademije. Izjema so njegovi *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia* iz leta 1877, kjer je objavil različne vr-

ste virov za obdobje narodne dinastije. Zgodovinar Smičiklas je kasneje delo ocenil kot »ures i ponos hrvatske nauke« in dodal, da je »... prekrasno (...) udivilo vas učeni slavenski svet«. Omenjena ocena je temeljila v dejstvu, da je imel Rački, ko je delal na zbirki, kot vzor ves čas pred očmi slavno nemško izdajo *Monumenta germaniae Historica*. Ta je bila v tem obdobju v vseh evropskih historiografijah obrazec za vrhunski standard kritične izdaje gradiva.

Do ustanovitve Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti leta 1866 je glavno breme organizacije hrvaške historiografije nosilo *Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine* na čelu s Kukuljevićem. Po tem letu se je kot organizacijsko središče postopoma začela afirmirati Akademija, ki je tudi bila ustanovljena s ciljem, da bi postala osrednja institucija za celotno znanstveno in kulturno dejavnost na Hrvaškem. V zvezi s tem je v svojstvu predsednika Akademije začel na gibanja v hrvaški historiografiji usodno vplivati Franjo Rački. Nekaj let kasneje, 1874, potem ko je bila zagrebška Pravoslavna akademija povzdignjena na nivo Univerze, je bila ustanovljena tudi katedra za zgodovino, na kateri je kot prvi redni profesor hrvaške zgodovine delal Matija Mesić. Leta 1879 ga je nasledil Tadija Smičiklas (1843–1914), avtor dolgo pričakovanega prvega pregleda hrvaške zgodovine, ki je bil objavljen v dveh knjigah pod naslovom *Povijest Hrvatska* (1879–1882). Smičiklas je študiral zgodovino na Dunaju, na tamkajšnjem Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave, kjer je dobil najboljšo možno izobrazbo v duhu nemškega historizma. To ga je vsekakor opogumilo in mu omogočilo, da kot prvi med hrvaškimi profesionalnimi zgodovinarji obvlada celoto hrvaške zgodovine. Njegov prikaz hrvaške zgodovine je popolnoma izpolnjeval aktualno zahtevo, da naj bo historija »učiteljica življenja«. Avtor si je namreč prizadeval bralcem predstaviti smisel hrvaške zgodovine. Za Smičiklasa je bil smisel v neprestanem boju Hrvatov s tistimi narodi, ki so skozi zgodovino ogrožali njihov obstoj, oz. v dejstvu, da je hrvaški narod, čeprav šibkejši in stalno ogrožen, uspel obstati kot narod in pri tem ohranil svojo državnost in kulturo. Smičiklasova *Povijest Hrvatska* je bila spisana v skladu s koncepcijo Račkega o historiografiji, o čemer med drugim priča tudi avtorjeva izjava iz uvoda: »Pisao sam ovu knjigu s ljubavi kako ištu zakoni historijske umjetnosti za narodnu povijest.« Smi-

čiklas je še enkrat poskušal celovito prikazati eno obdobje hrvaške zgodovine. To je storil leta 1891 z delom *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, kjer je pisal o obdobju turške vladavine. Smičiklas pa se je kot zgodovinar izkazal tudi na biografskem področju, saj je objavil življenjepise številnih pomembnih osebnosti. Med drugim je leta 1890 objavil *Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*, leta 1895 *Život i djela Dra. Franje Račkoga* in leta 1906 *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera*. Leta 1904 je Smičiklas začel z izdajanjem *Diplomatičkog zbornika kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, monumentalne zbirke virov za hrvaško zgodovino, ki jo je urejal do smrti.

Spremembe v družbi, ki jih je izzval pospešen razvoj industrije in kapitalističnega načina produkcije, predvsem pa izreden napredek naravoslovnih znanosti, je v filozofiji in historiografiji pogojeval pojav mišljenja, da obstajajo poleg zakonov, ki delujejo v svetu narave, tudi zakoni, ki diktirajo organizacijo in razvoj družbe. Pozitivistično dojemanje historije, ki je poudarjalo, da lahko historija le z uporabo metod naravoslovnih disciplin postane »pozitivna znanost«, je sicer v praksi doživelo neuspeh, a je vzpodbudilo zgodovinarje, da začnejo poleg politične zgodovine, priljubljene teme tradicionalne dogodkovne zgodovine, upoštevati tudi ostala področja družbenega življenja v preteklosti. Afirmacija pozitivističnega razumevanja historije je do določene mere vplivala na dojemanja Natka Nodila (1834–1912), profesorja Obče srednjeveške zgodovine na zagrebški Filozofski fakulteti. Njegov pogled na historijo se je namreč oblikoval v kritiki pozitivistične variante tradicionalne historiografije na eni in v kritiki nemškega historizma na drugi strani. Nodilo je zavrnil dojemanja pozitivistično usmerjenih zgodovinarjev in poudarjal, da v zgodovini, ki je v osnovi sestavljena iz »... istinitih i znamenitih zgoda pokoljenja ljudskih ...«, ne delujejo nobeni »teoremi«, nobeni zakoni, ki bi se manifestirali skozi celotno zgodovinsko stvarnost. Pozitivistom je Nodilo očital predvsem to, da so zakone, na osnovi katerih naj bi se odvijalo zgodovinsko gibanje, imeli za istovetne zakonom, ki vladajo v naravi. Nesprejemljivo pa se mu je zdelo tudi to, da so te zakone imeli za nespremenljive, s čimer so eliminirali človeka kot osnovnega ustvarjalca zgodovinskega dogajanja. Nodilo je nadalje poudarjal, da je nesprejemljiva ideja pozitivistov, po kateri bi lahko na osnovi en-

krat ugotovljenih zakonov zgodovinskega gibanja predvidevali prihodnost. Poleg tega se je Nodilov očitek pozitivistom nanašal tudi na dejstvo, da so svoje poskuse utemeljevali na nezadostni količini zanesljivih podatkov. Upošteva je navedeno, se je Nodilo ostro zoperstavil tendenci pozitivistov, da dehumanizirajo historijo, da zgodovinski proces ločijo od človeka.

Toda Nodilo je bil kritičen tudi do nemškega historizma, natančneje do nemške idealistične filozofije, s katero se je ta inspiriral. Nodilo je namreč zavračal Herderjev in Heglov nauk o zgodovinskem toku kot kontinuiranem napredku. Po njegovem mnenju zgodovinska stvarnost nakazuje nasprotno, da »... *taj neprestani hvaljeni napredak historički ne postoji*«. Za Nodila je bilo povsem nesprejemljivo tudi Herderjevo dojetje tega, da se niti človek kot posameznik niti narod niti človeštvo ne morejo izogniti vlogi, ki jim jo je namenila božja previdnost. Nodilo je namreč javno izražal dvom v upravičenost teološkega tolmačenja zgodovinskega procesa, po katerem so zgodovinska dogajanja pojasnjena kot izraz volje božje previdnosti. Za omenjeno razumevanje po Nodilovem mnenju ni obstajalo »*znanstveno ratilo*«, s pomočjo katerega bi bilo mogoče dognati, na kakšen način se v zgodovinskih dogodkih vrši volja božje previdnosti. Nazadnje še velja poudariti, da je Nodilo zavračal razumevanje nemškega historizma o tem, da je zgodovinski proces izključno rezultat dejavnosti pomembnih osebnosti. Po njegovem vplivajo na oblikovanje zgodovinskega gibanja vsi sloji družbe in ne zgolj pomembni posamezniki. Poleg tega je menil, da bi se historija morala nehati gibati pretežno po področju političnega življenja. Njo bi, tako je pisal, moral zanimati tudi »... *jauk u kolibama (...) koliko veseli spjevi u palačama, radnja koja ubija u zadimljenim tvornicama koliko mirni život u građanskim kućama*«. Historija je namreč »... *sada ljubopitna i svraća na sve strane svoj pogled, te ne gubi s oka ni religiozne nazore, ni vladavinu, ni književnost, ni umjetnost pojedinih naroda*«. Iz Nodilove bibliografije velja vsekakor izpostaviti delo *Postanje svetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije (724–774)* (1878), v metodološkem pogledu vzorno študijo *Prvi ljetopisi i davna historiografija Dubrovačka* iz leta 1883 in njegovo obsežno monografijo *Religija Srba i Hrvata, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora*, objavljano med leti 1885 in 1890. Gre za delo, v katerem je

Nodilo poskušal rekonstruirati pogansko mitologijo. Od njegove načrtovane *Historije srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski*, ki naj bi obsegala obdobje od leta 476 do 1905, pa so med leti 1898 in 1905 na žalost izšle samo tri knjige.

Vjekoslav Klaić (1849–1929) je kot dunajski študent zgodovine in geografije sprejel temeljna načela nemškega historizma. V času, ko je študiral, je nemška historiografija razvila kritiko in tehniko dela z viri do popolnosti. V znanem priročniku, objavljenem leta 1889, jo je kodificiral Ernst Bernheim (1850–1942), eden najpomembnejših predstavnikov Rankejeve šole. Sledeč Bernheimu, je bil Klaić prepričan, da je historija znanost o posameznih, neponovljivih zgodovinskih dejstvih in da je naloga zgodovinarja spremljati razvoj teh neponovljivih individualnosti v času na takšen način, da razišče spremembe, ki so se z njimi dogajale, kot tudi vzroke teh sprememb. Očitno je torej, da je Klaić bil dosledni zagovornik genetskega dojemanja historije, po katerem je bilo temeljno vprašanje, kako so posamezni, neponovljivi pojavi nastali, kakšne spremembe so se z njimi dogajale na časovni osi in kaj jih je povzročalo. Kar zadeva zgodovinsko stvarnost kot celoto, je Klaić menil, da njeno gibanje ni izključno »... *neprestano rastenje, nego i postepeno opadanje*...«. Poleg tega je bilo zanj povsem nesprejemljivo stališče pozitivistov, da obstajajo v družbenem gibanju določene zakonitosti, ki bi jih bilo mogoče z opažanjem ugotoviti. V zvezi s tem je Klaić odločno zavračal postopek generalizacije v historiografiji, poudarjajoč, da zgodovinar »... *ne polazi od posebnoga na obćenito, niti od obćenitoga na posebno, nego [da] on reda osebito uz osebito – individualno uz individualno*«. Upošteva je slednje, je naloga zgodovinarja ugotavljati posamezna, neponovljiva dejstva, tako da spremlja njihove sledi v zgodovinskih virih. Kar zadeva vprašanje, kdo kreira preteklost, je Klaić menil, da to v prvi vrsti počne človek kot posameznik, a pri tem opozarjal, da ima določeno vlogo pri oblikovanju zgodovinske stvarnosti vsekakor tudi »*velika gomila ljudstva*«. V tem pogledu je Klaićevo mnenje odstopalo od nauka predstavnikov nemške idealistične historiografije, ki je realizacijo zgodovinskega procesa reducirala na pomembnega posameznika. Klaićevo mnenje pa se je od nemškega historizma razlikovalo tudi pri vprašanju države kot osnovne teme zgodovinskega raziskovanja. Nemški historizem je v državi oz. v politični, diplomatski ali vojni ak-

ciji videl osnovno vsebino historiografije. Klaić se je sicer strinjal, da je »... država najsavršeniji oblik ljudske zajednice ...« in da je glede na to politično življenje tisti segment družbenega življenja, ki zasluži posebno zgodovinarjevo pozornost, vendar je pri tem opozarjal, da obstajajo mnogi zgodovinski pojavi, ki so vredni raziskovanja, a jih ni mogoče spoznati, raziskujoč izključno politično življenje. V zvezi s tem je pisal, da historija ne sme opazovati ljudi kot izključno »... politična bića, koja su stvarala države i različite uredbe u njoj ...«, temveč tudi kot socialna bitja, ki »... stvaraju različite, niže i više oblike združnoga života ...«. V zgodovini hrvaške historiografije se Vjekoslava Klaića – razen po izjemno velikem številu člankov in razprav, objavljenih v številnih časnikih, časopisih in zbornikih – spominjajo kot avtorja *Povijesti Bosne do propasti kraljevstva* (1882), prve kritične historije Bosne v srednjem veku, pa tudi kot pisca *Povijesti Hrvata od najstarijih vremena pa do svršetka XIX. stoljeća* (1899 – 1920), ogromnega dela v petih zvezkih, v katerem je uspel obdelati hrvaško zgodovino le do začetka 17. stoletja. Med njegovimi ostalimi deli po kvaliteti zlasti izstopajo *Opis zemalja u kojima obitavaju Hrvati* (1800–1883), *Slavonija od X. do XIII. stoljeća* (1882), *Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća* (1897), *Birburski knezovi od plemena Šubića do god. 1347.* (1897), *Krčki i Frankopani od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka* (1901), *Marturina, slavonska daća u srednjem vijeku* (1904) in *Zagreb od 1091. do 1913* (1913).

Za razliko od Klaića je bil njegov mlajši kolega in naslednik na katedri za hrvaško zgodovino Ferdo Šišić (1869–1940) dosledni zagovornik nemškega idealističnega historizma. Tako je tudi on historijo tolmačil kot »... znanost o događajima i promjenama među ljudima ...«, katere namen je ugotoviti, »... kako i zašto je (nešto) postalo ...«. Šišić se enako kot Klaić ni strinjal s predpostavko, da zgodovinsko gibanje regulirajo zakoni. V zvezi s tem je pisal, da »... genetički razvitak nije nužno zavisan od nekih zakona, jer njime ne odlučuju logički zaključci, već je on uvjetovan slobodnom voljom ljudskom i slučajem«. Čeprav ni negiral vloge »stanovitoga mnoštva« pri proizvodnji zgodovine, kot tudi ne dejstva, da je človek kot posameznik pogosto samo reprezentant družbene skupine, ki ji pripada, je bil trdno prepričan, da mora historija usmerjati svojo pozornost najprej na človeka posameznika, ki s svojim delovanjem – eventual-

no – spodbudi mase k neki akciji. Prav tako je bil dosledni zagovornik dojemanja, da ima država, tj. politična zgodovina, absolutno prioriteto v zgodovinskem raziskovanju, kar je upravičil s tolmačenjem, da je »ljudska sudba poglavito vezana uz državni okvir«. Čeprav glavnina Šišićeve dejavnosti pripada 20. stoletju, je on po svojem znanstvenem habitusu zgodovinar, ki pripada 19. stoletju. Nena zadnje je v obdobju med leti 1900 in 1914 že bil afirmirani zgodovinar. Med njegova najpomembnejša dela do leta 1914 gotovo sodijo razprava *Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247.* iz leta 1900, delo z naslovom *Vojvoda Vukčić Hrvatinić i njegovo doba* iz leta 1902 in tri knjige pod naslovom *Hrvatska povijest*, objavljene med leti 1906 in 1913. V letu začetka prve svetovne vojne je izšel njegov *Priručnik izvora hrvatske historije*, delo, ki je sicer bilo namenjeno študentom, a je s svojim nivojem presevalo raven univerzitetnega priročnika.

Konec 19. in v začetku 20. stoletja se je tradicionalna dogodkovna historiografija začela soočati s krizo v obliki močne kritike, ki je zahtevala drugačen pristop k raziskovanju zgodovinske stvarnosti. V okviru hrvaške historiografije se – v celoti gledano – ta kriza ni posebej občutila. Stališča mladega hrvaškega zgodovinarja Janka Koharića (1877–1905) zato na neki način predstavljajo izjemo. Pod močnim vtisom pozitivističnega pristopa k zgodovini je namreč Koharić silovito kritiziral tradicionalno historiografijo in ji v prvi vrsti očital, da jo zanimajo izključno posamezna dejstva. V zvezi s tem je predlagal, da postane historija »pozitivna znanost«, tj. da začne raziskovati zakonitosti zgodovinskega gibanja. Temeljno napako tradicionalne historiografije je Koharić videl v tem, da so zgodovinarji – izčrpajoč se v prizadevanjih po ugotovitvi posameznosti – pretvorili historijo v brezizhodni »labirint događaja«, kar naj bi bil rezultat muhavosti posameznih pomembnih osebnosti. Poudarjal je, da se je iz tega »kaosa detalja« preprosto nemogoče prebiti do »zakona historijskih«, ki po njegovem mnenju v bistvu premikajo zgodovino. Historiografijo, ki se posveča izključno ugotavljanju posameznih dejstev in ki ne ugotavlja, še več, ki ne priznava obstoja zakonitosti v zgodovinskem gibanju, je Koharić pejorativno imenoval beletristika. Da bi historija zares postala znanost, bi morala v prvi vrsti odločno prekiniti z golim opisovanjem posameznih dogodkov. Namesto da jih samo opisuje, bi jih zgodovinar moral za-

četi pojasnjevati. Poudarjal je, da lahko zgodovinar samo na ta način pride do zgodovinske resnice. Poleg tega bi skladno s Koharičevim videnjem moral zgodovinar spremljati in pojasnjevati spreminjanje zgodovinskih dejstev v času, kar pa je po njegovem možno edino na osnovi zakonov, ki spreminjanje pogojujejo. Toda s tem, ko bi ugotovil in z zakoni pojasnil nastale spremembe, zgodovinarjeva naloga po Koharičevem mnenju še vedno ne bi bila v celoti izpolnjena. Na podlagi poznanih pravil zgodovinskega gibanja bi namreč moral zgodovinar tudi predvideti »*budući tijek stvari*«. Posebej je treba poudariti, da je Koharić zagovarjal mnenje, češ da more polje zgodovinske znanosti suvereno obvladovati samo »*historičar-filozof*«. Na osnovi ostankov rekonstruirati kar najbolj verno sliko posameznih dogodkov, ki so sestavni del zgodovinske stvarnosti, pa bi bila naloga, kot je poudarjal, »*historičara-beletriste*«. Z drugimi besedami, Koharić je bil prepričan, da se lahko s historijo kot znanostjo ukvarja edino filozof zgodovine, ki na osnovi uporabe naravnih zakonov v družbenem gibanju doseže generalizacijo, medtem ko se mora »*historičar-beletrist*« zadovoljiti izključno z raziskovanjem detajlov, ki jim sam ne more določiti pravega smisla in katerih ne more pravilno pojasniti.

Razumevajoč historijo kot znanost o razvoju človeške družbe je Koharić gledal na zgodovinski proces kot na neprekinjeno, postopno, kvantitativno in kvalitativno spreminjanje človeške družbe, ki se odvija v skladu z zakoni, istovetnimi naravnim zakonom. V zvezi s tem je Koharić poudarjal tudi to, da je posameznik, v katerem je tradicionalna dogodkovna historija videla glavnega ustvarjalca zgodovinskega procesa, v osnovi irelevanten. Po Kohariću bi bili izjeme le tisti posamezniki, ki so s svojo dejavnostjo pospešili napredek celotnega človeštva. Svojega videnje zgodovine oz. historije pa Koharić ni uspel uporabiti pri praktičnem delu.

Hrvaški zgodovinarji so se v drugi polovici 19. stoletja, ko nastaja moderna hrvaška historiografija, učili na delih najpomembnejših predstavnikov evropskih historiografij, v prvi vrsti nemške, pa tudi francoske, poleg tega pa so še spremljali diskusije o metodoloških vprašanjih v tujih historiografijah. Čeprav se je hrvaška historiografija v 19. stoletju razvijala v skladu z razumevanji nemškega historizma, pa ni proizvajala samo ozke po-

litične historije, obrnjene k državi. V njej se, kakor smo videli, jasno razkrivajo prizadevanja po raziskovanju različnih področij družbenega življenja v preteklosti. Toda kljub vsemu je hrvaška historiografija v 19. stoletju imela značaj politične dogodkovne historije, kar je ostalo njeno glavno obeležje še globoko v 20. stoletje.

Opomba

Upošteva je razliko med zgodovinsko stvarnostjo in historiografijo kot poskusom njenega odkrivanja in tolmačenja, uporablja avtor v besedilu pojem *zgodovina* v smislu pretekle stvarnosti in pojem *historija* v smislu poročila o pretekli stvarnosti.

V okviru tega teksta je avtor omenil samo najpomembnejša dela zgodovinarjev, o katerih je pisal. Natančnejše podatke o njihovi bibliografiji, kot tudi o zgodovinarjih, ki v tem besedilu niso omenjeni, lahko bralci najdejo v knjigi S. Antoljaka, *Hrvatska historiografija do 1918, I-II, Zagreb, 1992*.

Bibliografija

S. Antoljak, *Hrvatska historiografija do 1918, I-II, Zagreb, 1992*; D. Čepulo, *Povijest i pravo: Opća povijest, povijest staleža (1780–1812) i pravno obrazovanje na Kraljevskoj Akademiji u Zagrebu (1776–1850)*, v: Zbornik Pravnoga fakulteta u Zagrebu 23 (4), 1993; M. Gross, *Povijest pravaške ideologije, Zagreb, 1973*; M. Gross, *Historijska znanost, Razvoj, oblik, smjerovi, Zagreb, 1976*; M. Gross, *Historijska znanost, Razvoj, oblik, smjerovi, 2. dopunjeno izdanje, Zagreb, 1980*; M. Gross, *Suvremena historiografija, Korijeni, postignuća, traganja, Zagreb, 1996*; M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske, Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860, Zagreb, 1985*; M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu, Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina, Zagreb, 1992*; M. Gross, *Hrvatska historiografija u vrijeme otvaranja zagrebačkog sveučilišta, v: Matija Mesić, prvi rektor Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb–Slavonski Brod, 1997*; M. Gross, *Izvorno pravaštvo, Ideologija, agitacija pokret, Zagreb 2000*; M. Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga, Zagreb, 2003*. V. Klaić, nekoliko rieči o historiji, njezinoj zadaći i

metodi, v: Narodne Novine 242–243, 1902; J. Koharić, Ideje o historiografiji, Svjetlo, 1. VII. i 8. VII. 1900; T. Macan, Osvrt na važniju literaturu o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Historijski zbornik 1978–1979; T. Macan, Pogled u djelo Ferde Šišića, v: Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1975; F. Šišić, N. Nodilo, Nastupni govor Natka Nodila o njegovoj instalaciji za rektora hrvatskog sveučilišta 18. listopada 1890. v: F. Rački, M. Pavlinović, N. Nodilo, B. Lorković, Izbor iz djela, Zagreb, 1969; D. Pavličević, O metodološkim obrascima Vjekoslava Klaića, v: Historijski zbornik, 1988; Lj. Racko, Janko Koharić, Prilog poznavanju njegovog znanstvenog i publicističkog rada, Historijski zbornik 1978–1979; F. Rački, Sredotočje povestnice, Zagrebački katolički list, 14, 1851; F. Rački, Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie, Beč, 1861; F. Rački, Akademik Mato Mesić, Rad JAZU 48, 1879; F. Rački, Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885. godine, Rad JAZU 80, 1885; N. Stančić, Gajeva »Još Hrvatska ni propala« iz 1832–33., Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda, Zagreb, 1989; T. Smičiklas, Povijest Hrvatska, Zagreb, I, 1882. i II, 1879; T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Zagreb, 1892; T. Smičiklas, Život i djela Dra. Franje Račkoga, Zagreb, 1895; T. Smičiklas, Život i djela Šime Ljubića, Ljetopis JAZU za 1897, 1898; M. Strecha, O pitanju metodoloških obrazaca hrvatske historiografije u 19. stoljeću, Časopis za suvremenu povijest II, 1977; M. Strecha, Vjekoslav Klaić u okviru hrvatske historiografije u 19. stoljeću, v: Vjekoslav Klaić – zbornik radova sa znanstvenog skupa posvećenog Vjekoslavu Klaiću, Zagreb–Slavonski brod, 1999; J. Šidak, Hrvatski preporodni pokret i grof Janko Drašković, v: Studije iz hrvatske povijesti XIX. Stoljeća, Zagreb, 1973; J. Šidak, Ferdo šišić, Pogovor 3. izdanju Šišićevog Pregleda povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1962; J. Šidak, Ivan Kukuljević – osnivač moderne hrvatske historiografije, v: Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981; J. Šidak, Hrvatska historiografija, njezin razvoj i današnje stanje, v: Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981; F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I/1, Zagreb, 1914.

Prevedel: Jure Gašparič

Zusammenfassung

„ICH SCHRIEB DIESES BUCH MIT LIEBE, WIE ES DIE GESETZE DER HISTORISCHEN KUNST FÜR DIE GESCHICHTE DES VOLKES VERLANGEN“

Über die Entstehung und Entwicklung der modernen kroatischen Historiografie im 19. Jahrhundert

Der Prozess der Entwicklung der Historiografie als einer modernen wissenschaftlichen Disziplin begann in Kroatien aufgrund verschiedener Umstände erst nach dem Jahr 1850. Dennoch wuchs das allgemeine Interesse für die Geschichte und insbesondere die kroatische Geschichte in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts von Jahrzehnt zu Jahrzehnt. Auf der einen Seite wurde es durch das politische Leben generiert, das seit dem Ende des 18. Jahrhunderts im Zeichen des Kampfes für die Bewahrung der kroatischen munizipalen Autonomie stand, die Charakteristika der Staatlichkeit hatte. Im Bestreben, sich den Bemühungen der ungarischen nationalen Bewegung wirkungsvoll entgegenzustellen, war der kroatische Adel geradezu gezwungen, sich der kroatischen Geschichte zuzuwenden und in ihr glaubwürdige Tatsachen zu finden, mit denen die Behauptungen des ungarischen Nationalismus widerlegt werden konnten. Doch die Notwendigkeit nach Kenntnis der kroatischen Geschichte wurde nicht nur durch die politische Praxis bedingt, sondern im Laufe der Zeit auch durch den Prozess der nationalen Integration bzw. die Ideologie des Illyrismus. Diese Ideologie, die sich am Beginn der dreißiger Jahre des 19. Jahrhunderts ausbildete, versuchte ihre Deutung der gesellschaftlichen Realität und ihre Ziele auch durch Mitteilungen über die kroatische Geschichte zu bekräftigen. Der „Verein für die jugoslawische Geschichte und Archäologie“ („Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine“) mit Ivan Kukuljević an der Spitze trug bis zur Gründung der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste im Jahr 1866 die Hauptlast der Organisierung der kroatischen Historiographie. Danach begann sich die Akademie – die auch mit dem Ziel gegründet worden war, die zentrale Institution für die gesamte wissenschaftliche und kulturelle Tätigkeit

im kroatischen Gebiet zu werden – allmählich als organisatorisches Zentrum zu etablieren. Als Vorsitzender der Akademie übte Franjo Rački auf die Strömungen in der kroatischen Historiografie entscheidenden Einfluss aus. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als die moderne kroatische Historiografie zu entstehen begann, lernten die kroatischen Historiker anhand der Werke der bedeutendsten Vertreter der europäischen Historiografie, in erster Linie der deutschen, aber auch der französischen. Außerdem verfolgten sie die in den fremden Historiografien geführten Diskussionen über methodologische Fragen. Obwohl sich die kroatische Historiografie im 19. Jahrhundert in Einklang mit den Ansichten des deutschen Historismus entwickelte, produzierte sie nicht nur eine eng gefasste, auf den Staat orientierte politische Geschichte. Es zeigten sich auch klare Bestrebungen, verschiedene Bereiche des gesellschaftlichen Lebens in der Vergangenheit zu untersuchen. Trotzdem hatte die kroatische Historiografie des 19. Jahrhunderts den Charakter einer politischen Ereignisgeschichte, und das blieb noch bis weit ins 20. Jahrhundert ihr Hauptmerkmal.

Marko Zajc

V eni sapi ena knjiga

Pisalo se je leto 1989. V lokalni diskoteki je odmevalo, da nas je samo milijon. »Kmetijsko-predelevalni kombinat« Agropop je zažigal po dolgem in počez. Vsi so prepevali, vsi so se drli. Napetost se je stopnjevala do vrelišča, ko se je oglasil večno lačni štajerski Franz s svojo verzijo Zdravljice: »Bog našo nam deželo, Bog živi ves slovenski svet!«¹ Ponos in občutek slovenstva. Božanski D. J. je hotel obdržati čustva na višini, zato je bil izbor naslednje pesmi popolnoma naraven. Iz hreščečih zvočnikov je zapelo: »U njenu sobu udjem tiho, tiho baš na prstima, bojim se da ne zalupim glasno vratima, zaspala je zadnja ruža hrvatska...«² In vsi so se drli. Vsi so peli. Motivacijske pesmi dveh prebujenih nacionalizmov. Ena za drugo. Pa vendar se ni nihče spraševal o slovensko-hrvaških odnosih. Bil je pač »žur«. Bi bilo to danes mogoče?

Tovrstne zgodbice, ki jih je najstniški spomin skrbno ohranil, pa imajo močnejšo zaslombo v zamotanem spletu slovenske zgodovine, kot bi si razmišljujoči človek, ki se s slovensko-hrvaškimi odnosi ne ukvarja, lahko predstavljal. To je med vrsticami razvidno tudi iz najnovejše knjige Andreja Rahtena z naslovom *Zavezništva in delitve, Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918*.³ Hrvaški zgodovinar Stjepan Matković (obenem tudi pisec spremne besede) in slovenski raziskovalec izseljenstva Marjan Drnovšek sta v »predrecenziji« oz. »predoceni« (ali kako se že tovrstna zvrst imenuje), ki je izšla v reviji *Ampak* dobrega pol leta pred dejanskim izidom knjige, napisala nekaj pohvalnih besed in poleg velikega pomena za zgodovinsko stroko poudarila tudi uporabnost knjige za bralca, ki sicer ni profesionalni zgodovinar, ga pa vprašanje preteklosti

slovensko-hrvaških odnosov dovolj muči, da se za grize v monografijo o tej problematiki.⁴ S tem bi se v veliki meri strinjal. Rahtenovo pero teče gladko in preprosto, citati iz časopisov, protokolov in spominske literature pa pričarajo »Gefühl« nekih časov, v katerih so živeli ljudje, katerih dela in ideje, čeprav so njihova telesa že zdavnaj pojedli črvi, še vedno živijo med nami. Knjiga je prav tako napisana v hladnem, a spravljenem tonu, kar je v obdobju, ko v slovensko-hrvaških odnosih govorijo predvsem strasti in pesti, še toliko bolj pohvalno. Avtor je očitno začutil, da odnosi med dvema narodoma za časa habsburške monarhije krvavo potrebujejo novo znanstveno monografijo in je zato pohitel ter zapolnil vrzel, ki je v historiografiji zevala že vsaj od izdaje Koruničeve knjige leta 1986.⁵ Slovensko zgodovino pisje pa ni premoglo niti tega.

Knjiga v grobem razpada na dva dela. Najprej se bom dotaknil zadnjega, najobsežnejšega sklopa, ki obsega čas po letu 1890. Avtor nas samozavestno popelje od »Dobe napitnic« ob koncu Taffeejeve ere; se dotakne odnosa slovenskih liberalcev do pravaške dogme »alpskega hrvaštva« in se poglobi v kontroverzno navezavo slovenskih katoliških narodnjakov na hrvaško pravo; nas pouči o jugoslovanskem vprašanju v avstro-ogrski visoki politiki; poudari zavezništvo s Hrvati v Istri in sodelovanje v cislajtanskem državnem zboru; obrne pozornost na trialistične koncepte, s katerimi se je ukvarjal tudi belvederski krog; opiše konkretno sodelovanje in zavezništvo med slovensko katoliško opcijo in pravaši, ki se je manifestiralo s »hrvatsko-slovenskim saborom« v Ljubljani 1912, vplivom slovenskih krščansko-socialnih voditeljev na hrvaško katoliško gibanje ter slovensko-hrvaškim katoliškim shodom (prav tako v Ljubljani 1913); pojasni razkrajanje trialističnega zavezništva in polemično išče vijugasto pot do majniške deklaracije med vihro prve svetovne vojne; poskuša razumeti slovensko-hrvaške odnose v obdobju, ko je stara monarhija razpadala, nova država pa je šele nastajala; in končno položi pred bralca epilog, v katerem sledi Šušteršiču v emigracijo ter prikaže razloge za poslabšanje odnosov med slovenskimi in hrvaškim politiki za časa prve jugo-

1 Lačni Franz – Zdravljica, album Sirene tulijo, založba ZOM Helidon, Maribor 1988.

2 Prljavo kazalište – Mojaj majci, album Zaustavite zemlju, založba Jugoton, Zagreb 1988.

3 Andrej Rahten, *Zavezništva in delitve, Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918*, Ljubljana 2005 (v nad.: Rahten, *Zavezništva*).

4 Stjepan Matković/Marjan Drnovšek, Andrej Rahten, *Zavezništva in delitve, Ampak*, št. 12, december 2004, str. 49, 50.

5 Glej: Petar Korunić, *Jugoslavenska ideologija u Hrvatskoj i slovenskoj politici, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848–1870*, Zagreb 1986 (v nad.: Korunić, *Jugoslavenska*).

slovanske države, med katerimi še zlasti izpostavi Koroščevo navezavo SLS na srbsko politiko in s hrvaške strani Radićevo zavračanje političnega katolicizma. Največji del knjige lahko torej razumemo kot izbor Rahtenovih dognanj o slovensko-hrvaških odnosih iz njegovih prejšnjih del,⁶ ki ga je avtor dopolnil z nekaterimi novimi izsledki. Na tem mestu se pridružujem piscu spremne besede Matkoviću v mnenju, da je avtor pokazal odlično poznavanje avstrijsko-nemške in madžarske politike kot nosilec dualizma in dogajanj v dunajskem parlamentu.⁷ Očitno je Rahten ena izmed avtoritet v slovenskem prostoru v teh temah. Prav tako je treba priznati, da mu je šla »ubeseditiv« neverjetno zapletenih intrig visoke (in malo nižje) politike dovolj dobro od rok, da je ustvaril pripoved, ki je obvladljiva in bralcu prijazna. Avtorja prav gotovo »krasi« izvrstno poznavanje literature, zato je rahlo nenavadno, da med citiranimi deli za obdobje po 1890 ne najdemo standardnega dela o zgodovini hrvaškega katolicizma *Katoličko hrvatstvo*, ki ga je napisal hrvaški zgodovinar Mario Strecha.⁸ Še zlasti, ker ga je Rahten uvrstil kot dodatno literaturo pri svojem predmetu na Univerzi v Novi gorici.⁹

Kar se tiče prvega vsebinskega dela knjige, je treba omeniti, da je avtor že v uvodu jasno opozoril cenjeno bralstvo, da se bo posvetil predvsem odnosom med narodom v zadnjih desetletjih monarhije. Dejansko je pri tako zapleteni in obsežni temi določena omejitev tako rekoč nujnost, glede na avtorjevo nesporno poznavanje politike v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno, pa je razumljiva tudi usmeritev na to obdobje. Kljub temu je v tem primeru njegova omejitev lahko problematična. In to iz dveh vidikov. Rahten je v uvodu pohvalil Korunićevo monografijo in pristavil, da bo

nadaljeval tam, kjer končuje hrvaški zgodovinar. Korunić se je omejil z leti 1848 – 1870 in to obdobje tudi analiziral. Rahten pa že v naslovu začenja z letom 1848, podrobno pa obdeluje zgolj obdobje po 1890. To niti ni toliko moteče kot sprejemanje Korunićevega dela »zdravo za gotovo«. Knjiga tega hrvaškega zgodovinarja je izredno pomembna in poglobljena analiza slovensko-hrvaških odnosov. Kljub temu je potrebno po mojem mnenju z vidika slovenske sodobne historiografije nekatere Korunićeve interpretacije ponovno kritično pretesti. Sumljivo je predvsem Korunićevo togo pojmovanje jugoslovanstva in ilirizma pri Hrvatih kot izključno nadnacionalne ideologije,¹⁰ ki naj ne bi nikoli težila k hegemoniji nad Slovenci in Srbi.¹¹ Tudi v tistih trenutkih, ko so hrvaški narodnjaki (skupaj s slovenskimi navdušenci, seveda) zahtevali od Slovencev sprejem štokavskega književnega standarda. Trditev je sumljiva predvsem zato, ker ne dopušča najmanjše možnosti drugačnega. Še zlasti, če upoštevamo dognanja Nikše Stančića o formiranju Gajeve ideologije (občasno zanikanje Slovencev kot posebne skupine), znan pa je tudi intervju z Gajem nekaj let pred njegovo smrtjo, v katerem obžaluje, da Slovenci niso ravnali podobno kot kajkavski Hrvati in sprejeli štokavščine.¹² Tudi iskreno priznavanje slovenskega naroda kot posebne etnije, ki je prevladalo v hrvaški narodnjaški ideologiji (razen pravašev), ni nujno predpostavljalo popolne enakopravnosti obeh narodov.¹³ Hrvati so imeli vendarle čudovite zgodovinske pravice in priznano državnost, Slovenci pa zgolj sami sebe in grozečo usodo sredi nemško-italijanskega primeža. Pod plaščem teh ideologij se je lahko skrivalo

¹⁰ Rahten, *Zavezništva*, str. 60.

¹¹ Prim: Korunić, *Jugoslavenska*; Petar Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875*, Zagreb 1989; isti, *Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću*, Povijesni prilozi, l. 10, Zagreb 1991; isti, *O određenju nacionalne zajednice u hrvatskoj politici u 19. stoljeću*, Časopis za suvremenu povijest, l. 25, Zagreb 1993. isti, *Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine*, Povijesni prilozi, l. 11, Zagreb 1992.

¹² Nikša Stančić, *Gajeva »Još Hrvatska ni propala« iz 1832–33*, Zagreb 1989.

¹³ V slovenski historiografiji se v nasprotju z Rahtenovim sprejemanjem Korunićevih konceptov v zadnjih letih pojavljajo tudi mnenja, da slovensko-hrvaška vzajemnost ni bila na hrvaški strani nikoli razumljena kot ».../osnova za skupno delovanje, ampak kot slovensko skakanje na hrvaški voz, za katerega se ve, kdo je bil, in bo njegov voznik.« (Stane Granda, *Slovensko-hrvaški odnosi – spomenik slovenske nezrelosti*, Ampak, št. 10, Ljubljana 2003, str. 6).

⁶ Glej: Andrej Rahten, *Federalistični koncepti v politiki habsburške monarhije na Balkanu 1908–1918*, magistrska naloga, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1998; isti, *Trilistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno*, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 39, št. 2, Ljubljana 1999; isti, *Zadnji slovenski avstrijakant*, Zgodovinski časopis, l. 53, Ljubljana 1999; isti, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu*, Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914, Celje 2001; isti, *»Croatia alpestris«: Vprašanje umestitve slovenskih dežel v hrvaške pravaške koncepte*, Annales, l. 12, Koper 2002.

⁷ Rahten, *Zavezništva*, str. 259.

⁸ Mario Strecha, *Katoličko hrvatstvo*, Zagreb 1997.

⁹ Glej stran: <http://www.p-ng.si/si/studijski-programi/6400/65826>.

marsikaj, zato se lahko odgovoru na vprašanje o vlogi in obliki jugoslovanstva na Hrvaškem glede slovenske individualnosti približamo samo s preučevanjem te ideologije v določenem času, prostoru in krogu ljudi. Vsako nepotrebno a priori shematiziranje lahko samo otežuje interpretacijo. Razprava o tej problematiki še zdaleč ni končana. Pod vprašaj bi bilo potrebno postaviti sam Koruničev koncept nadnacionalne jugoslovanske ideologije. Ali povedano s konkretnim primerom: jugoslovanstvo Franje Račkoga v šestdesetih letih 19. st. je priznavalo slovensko individualnost, obenem pa je od Slovencev zahtevalo sprejetje hrvaškega jezikovnega standarda.¹⁴ Slovenci pa so se lahko čutili Slovence samo s pomočjo jezika. Nadnacionalno ali nacionalno jugoslovanstvo? Hrvaštvo? Vprašanja so na tem mestu odveč. Hrvaško jugoslovanstvo je bilo pač drugačno od slovenskega. Hrvati so se identificirali s svojo tradicijo in pravom ter katolištvom (kar so sicer hoteli preseči), jezik pa ni imel tega naboja. Pravzaprav je bilo sprejetje štokavskega knjižnega standarda pogoj za integracijo v moderno hrvaško nacijo. Hrvati niso imeli razumevanja za ideje tistih Slovencev, ki so se navduševali nad »eklektičnim« jugoslovanskim jezikom, pri katerem naj bi enakopravno upoštevali tudi slovenščino. Za njih je bil jezikovni problem rešen. Če so sprejeli štokavščino kajkavci, bi lahko isto storili tudi Slovenci. Hrvaški narodnjaki so od srede šestdesetih let 19. st. dalje priznavali slovenščino kot poseben knjižni jezik, čeprav so jo imeli samo za fazo do enotne »jugoslavenske književnosti.« Podobno je razmišljala tudi večina slovenskih intelektualcev.

Drugi vidik, po katerem je lahko problematično Rahtenovo »nepoglabljanje« v obdobja pred začetkom devetdesetih let v knjigi, ki se v naslovu omejuje na obdobje med 1848 in 1918, je bolj kot vsebinske oblikovne narave. Deluje predvsem na ravni učinka, ki ga lahko nehote naredi na bralca. Ta si lahko predstavlja, da je, glede na prostor, ki mu ga je namenil Rahten, obdobje do 1890 pravzaprav nekakšna predpriprava za tisto »pravo« politično zgodovino slovensko-hrvaških odnosov. Prepričan sem, da to ni bil avtorjev namen, saj nas je o svoji usmeritvi v kasnejša obdobja habsburške monarhije obvestil že v uvodu. Kljub temu se ponovno postavljam v kožo bralca, ki se hoče poučiti o slo-

vensko-hrvaških odnosih in ga zavede na misel, da se je do zadnjega desetletja 19. stoletja dogajalo na tem področju samo toliko pomembnih stvari, kot se jih lahko stlači na eno petino knjige.

Po mojem mnenju je ravno »rosno« obdobje slovensko-hrvaških odnosov, se pravi predmarčni čas in čas prvih dveh desetletij druge polovice 19. stoletja, oblikovalo glavne probleme v odnosih med obema narodoma, ki so se »spiralno« pojavljali do konca monarhije in še dlje (npr. koncept »alpskega hrvaštva« ali pa hrvaških kajkavcev kot »Slovencev«). In ne samo to. Slovensko-hrvaški odnosi imajo zaradi specifik zavezništva (pustimo za trenutek ob strani delitve) povsem drugačne lastnosti kot slovensko-nemški in slovensko-italijanski odnosi, ki so bazirali na močnem nacionalnem antagonizmu. Za snovalce slovenske nacionalne ideologije so predstavljali Hrvati konkretno vez z jugo(slovanskim) svetom, s katerim so se hoteli v strahu pred nemškim in italijanskim pritiskom združiti. To je iz Rahtenove knjige jasno razvidno. Pojem meje s Hrvati ni bil v ospredju. Vseskozi so ga hoteli preseči z različnimi oblikami povezovanja: v spektru od nekakšne politične zveze obeh narodov na približno enakopravnih temeljih, preko priključevanja hrvaškim deželam na podlagi njihovega prava, pa vse do sprejema jezika in celo »hrvaštva«. Odnos do Hrvatov je bil v tesni zvezi z rešitvijo temeljnih dilem slovenskega nacionalnega gibanja, kot so: vprašanje slovenske upravne enote, ohranitev slovenskega jezika, itd. Čeprav se v slovenski historiografiji pojavljajo mnenja, da je bilo jugoslovanstvo pred balkanskimi vojnami zgolj »dejavnik manifestativnega pomena«, ¹⁵ kar koli naj bi že to natančno pomenilo, bi ponovno izpostavil, da je jugoslovanska ideologija od začetkov nacionalne misli pomemben del slovenske nacionalne ideologije. Seveda so si jugoslovanstvo Slovenci povsem drugače predstavljali kot Hrvati. In tudi kot Srbi. Tudi med seboj si niso bili enotni. Nekaj pa jih je vseeno družilo: slovenstva si vse-skozi niso znali predstavljati brez jugoslovanstva in slovanstva.

V pregledu literature v uvodu manjka predvsem delo omenjenega zgodovinarja Stančiča »*Još Horvatska nij propala*«, ki obravnava same začetke Gajeve ideologije in namenja Slovincem pomemb-

¹⁴ Mirjana Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb 2004, str. 59.

¹⁵ Igor Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo, Politični mozaik 1860–1918*, Ljubljana 2003, str. 218.

no mesto.¹⁶ Od starejših zgodovinarjev iz začetka 20. st. pripisuje Rahten še danes veliko znanstveno vrednost študiji Ivana Mazovca *Vzajemnost med Slovenci in Hrvati* iz leta 1912, čeprav priznava, da ima »določen mobilizacijski naboj.« Mazovčevo delo je vsekakor uporaben pregled slovensko-hrvaških odnosov, čeprav se postavlja vprašanje, ali ni tega »naboja« le nekoliko preveč, saj predstavlja ta sestavek obenem tudi čudovit primer tedanjih nazorov slovenskega katolicizma o potrebi »slovenske« katoliške organizacije na Hrvaškem, nujnosti »res prave katoliške duhovščine« pri južnih sosedih in moralni prenovi, še zlasti v Slavoniji, »kjer se matere že več ne zavedajo svojih krščanskih dolžnosti, ki mislijo le na zabavo in užitek /.../«¹⁷ Glede na izjemno produkcijo del o jugoslovanstvu na začetku 20. stoletja pri Slovencih, bi lahko Rahten v svoj izbor uvrstil še nekaj literature liberalno usmerjenih avtorjev (ti imajo, da ne bo pomote, tudi veliko ideoloških momentov: od slovenskega »kulturträgerstva« pri Ivanu Prijatelju do slovitega Ilešičevega neoilirizma). Tudi v oklepaju omenjena učenjaka sta bila, tako kot Mazovec, zavezana tedanjim standardom kritične znanosti.¹⁸ Tako Fran Ilešič kot tudi Ivan Prijatelj sta svoj odnos do sodobnih dilem slovenskega naroda (sprejeti »jugoslovanski« knjižni jezik ali ohraniti svojega) prikazala skozi interpretacijo slovenskega preporoda.

Tudi v delu knjige, ki obravnava obdobje do začetka devetdesetih let, je Rahten pokazal svoj občutek za pretanjeno razpredanje zgodovinskih misli. Pohvaliti je treba predvsem kratko obrazložitev upravno-političnih razmer na Hrvaškem v predmarčni dobi, kar je izjemnega pomena za razume-

vanje ilirizma, in pregleden opis slovensko-hrvaških političnih stikov v obdobju 1848/49. Zavedajoč se pomena jezika v odnosih med narodom je povsem pravilno izpostavil vpliv Kopitarjevih nazorov, predvsem karantansko-panonske teorije in z njo povezane teze o »slovenstvu« hrvaških kajkavcev.¹⁹ Kopitar s svojo tezo o Ljubljani in Zagrebu kot »slovenskih« središčih ni uspel, zato je Rahten zapisal da se je ta koncept Kopitarju porušil.²⁰ To je res na nivoju »politične realnosti«, na ideološki ravni pa to ne drži. Kopitarjevo »slovenjenje« kajkavcev se je globoko zasidralo ne samo v slavistično znanost (Vuk Karadžić in Fran Miklošič), pač pa tudi v avstrijsko uradno statistiko in nenazadnje v zavest slovenske elite. V opisovanju Vrazovega delovanja bi lahko avtor bralca opozoril na izredno zanimivo sprejemanje Kopitarjevih nazorov s strani »Ilira iz Štajera«, ²¹ o čemer je pisal že Fran Petre.²² Zgoraj omenjeno premalo kritično obravnavanje Koruničevega dela je prišlo pri Rahtnu do izraza ravno v opisu sprejemanja Kopitarjevih konceptov s strani slovenskih voditeljev. Rahten povzema Koruniča v trditvi, da je del slovenskih narodnjakov v javnosti zagovarjal Kopitar-Karadžičevo tezo, kar navaja na misel, da se tisti del, ki se ni oglašal, s tem ni strinjal. Korunič je prepričan, da so slovenski voditelji kasneje ta koncept zavrnil.²³ Sodeč po mojih raziskavah to ne drži. Slovenski intelektualci so si bili enotni v sprejemanju ideje o kajkavcih kot etnografskih »Slovincih«, ki naj bi »politično« postali Hrvati in to od Kopitarjevih časov do konca monarhije, čeprav tega zaradi pietete do Hrvatov večkrat niso razglašali. To pa ne pomeni, da je prihajalo do političnih zahtev po hrvaškem teritoriju, ampak obratno: zagovorniki jezikovne združitve s Hrvati so v »slovenstvu« kajkavcev videli garancijo za jezikovno in politično povezovanje z jugom.²⁴

16 Nikša Stančić, *Gajeva »Još Hrvatska ni propala« iz 1832–33*, Zagreb 1989.

17 Ivan Mazovec, *Vzajemnost med Slovenci in Hrvati*, Čas 1913, str. 139.

18 Glej npr.: Fran Ilešič, *Analiza in sinteza v našem narodnem življenju*, Popotnik 1907; isti, *V znaku razvoja*, Ljubljanski zvon 1910; isti, *Prešeren in slovanstvo*, Ljubljana 1900; isti, *Korespondenca dr. Jos. Muršca*, Zbornik Matice Slovenske (ZMS) 1904 in 1905; isti, *Iz bojev med »ilirsko« in madžarofilsko stranko leta 1848/49*, Časopis za zgodovino in narodopisje 1905, str. 97; isti, *Stanko Vraz*, Slovenski pooblaščenec za srbsko narodno skupščino l. 1848, ZMS 1907, str. 28; isti, *Češko-slovenska (-jugoslovanska) vzajemnost v minulih dobah*, ZMS 1906, str. 1; isti, *Ljudevit Gaj 1809–1909*, Ljubljana 1909; Ivan Prijatelj, *Več Prešernov album*, Ljubljana 1900; isti, *Dvoje Prešernovih pisem*, ZMS 1902; Prijateljeva razprava v: *Archiv für slawische Philologie o Ilešičevem delu Prešeren in slovanstvo 1901*; Ivan Prijatelj, *Ob ilirizmu*, Naši zapiski 1910.

19 Glej: Jože Pogačnik, *Jernej Kopitar in nastanek karantansko-panonske teorije*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Knjiga XIII/I, Novi Sad 1970; str. 426; isti, *Jernej Kopitar*, Ljubljana 1977, str. 53, 54; Franz Miklosich (ur.), *Barth. Kopitars Kleinere Schriften*, Wien 1857, str. 40.

20 Rahten, *Zaveznštva*, str. 30.

21 Glej: Stanko Vraz (St. Vr.), *Knjiženstvo Slovenacah*, Kolo III (1843), str. 119; Stanko Vraz (St. Vr.), *Nar. Pësme Hârvatah*, Kolo III (1843), str. 31.

22 Fran Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovencih*, Ljubljana 1939, str. 234–242;

23 Korunič, *Jugoslovenska*, str. 195.

24 Marko Zajc, *Slovensko-hrvaški odnosi s posebnim ozirom na slovensko-hrvaško mejo 1830–1918*, doktorska disertacija, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2005, str. 119.

Vsekakor je pohvalno, da je Rahten izpostavil premalo znano dejstvo, da je Kopitarjeve koncepte upošteval pri svojem slavnem zemljevidu tudi Peter Kozler. Na žalost pa se mu je ravno na tej točki najbolj zalomilo, saj je zapisal, da Kozler na svoji karti poleg Kranjske, Goriške in Slovenske Štajerske »/.../ kot slovensko etnično ozemlje opredeljuje tudi celotno Istro in kvarnerske otoke.«²⁵ Peter Kozler je postavil etnično mejo v Istri povsem drugje: »Pri Peranu²⁶ se začne meja slovenskega in hrvaškega narečja, in se vleče skozi dolino Dragonja ali Rukava proti gričem in selom Topolovac in Sočerg, potem med Rakitovičem in Zažidom,²⁷ Jelovicami in Podgorjem,²⁸ Golacem in Obrovom,²⁹ Polanami in Novim gradom³⁰ čez Pasjak in Jelšane,³¹ dokler se s kranjsko deželno mejo združi in gre s to vred čez Prezid do Osivniške fare.«³² Po Kozlerju naj bi Hrvati živeli tudi v Jelovicah, Golcu in Poljanah, kar pomeni, da teče njegova etnična meja na tem delu Istre severneje od današnje državne meje.³³ Kozler je mejo v Istri pred izdajo *Kratkega zemljopisa* in zemljevida pojmoval malo drugače, saj je v opisu Istrskih Slovanov leta 1849 ozemlje med Dragonjo in Mirno označil kot prehodno med »ilirskim« in slovenskim dialektom, vendar daleč od tega, da bi slovensko »narečje« pripisal celotni Istri.³⁴

Ker je sprejemal tezo o »slovenskem« značaju hrvaških kajkavcev, je imel Kozler težave z razmejitvijo na celotni mejni črti. Ugotovil je, da ljudje na hrvaški strani v okolici Gerovega govorijo bolj »slovensko-kranjsko«, kot Belokranjci, zato

je slednje na zemljevidu pustil izven svoje etnične mejne črte. Na tej točki je upošteval Czoerniga, ki je Hrvate razdelil na »sloveno-hrvate« in »srbo-hrvate«. Belokranjecem je torej tudi pripisal »slovenski dialekt«, čeprav v »sloveno-hrvaški« obliki, tako kot vsem hrvaškim kajkavcem, ki jih je pustil izven območja označenega z etnično mejo na zemljevidu. Kot prijatelj Hrvatov Kozler očitno po tedanji provincialni Hrvaški ni hotel risati etničnih mej, zato je razmejitev slovenskih Štajercev s Hrvati postavil na politično štajersko-hrvaško mejo, čeprav se je zavedal pomanjkljivosti takšne razdelitve: »V hervaškem primorju in poleg štajerske meje o Zagreški in Varaždinski županii blizu do Zagreba se govori narečje, ki je slovenskemu bolj podobno kot hervaškemu. Ker pa se jezik tu po malem spremenuje, in je toliko krajnih narečij, se hervaški in sorodni slovenski svet ne moreta prav na tanjko s potezo ločiti – potegnemo torej mejo teh narodov po primeri do Save naprej poleg Sotle in štajarske deželne meje do Drave in Mure.«³⁵

Poglavje o pravaših in »planinskih Hrvatih« je Rahten namenil tudi odnosom med hrvaškimi tvorci jugoslovanske ideje in slovenskimi kolegi. Avtorju je uspelo v kratkem poglavju izvrstno opozoriti na temeljne probleme v hrvaško-slovenskih odnosih med sredino petdesetih in koncem osemdesetih let 19. stoletja. Ob tem se je dotaknil tudi žumberskega vprašanja, se pravi vprašanja, kam bo ta enklava Vojne krajine na južni strani Gorjancev po razpustitvi Vojne krajine pripadla: Hrvaški ali Kranjski, kateri je Žumberk pripadal pred vzpostavitvijo vojaškega sistema. To vprašanje predstavlja svojevrstno epizodo v slovensko-hrvaških odnosih, saj so se slovenski narodnjaki našli na razpotju med kranjskimi deželnimi interesi in jugoslovansko usmeritvijo, se pravi med zagovarjanjem historičnega prava dežele Kranjske in zavzemanjem za naravnopravni koncept zedinjene Slovenije in povezavo z Južnimi Slovani. »Bratom Hrvatom« se niso hoteli zameriti,³⁶ saj si oteževanja odnosov s hrvaškimi »brati« niso smeli privoščiti.³⁷ Zaradi posebnosti dualistične ureditve je vprašanje postalo eno izmed nerešenih zadev med Dunajem in Budimpešto, delovanje mejnih komisij obeh državnih polovic pa tudi ni prineslo rešitve.

25 Rahten, *Zavezništva*, str. 32; to je omenil še enkrat na str. 46.

26 Piran.

27 Rakitovec in Zazid, danes oba v Sloveniji.

28 Podgorje danes v Sloveniji, Jelovice na Hrvaškem.

29 Obrov in Golac, danes oba v Sloveniji.

30 Poljane pri Podgradu in Podgrad v Sloveniji.

31 Jelšane danes v Sloveniji, Pasjak na Hrvaškem.

32 Peter Kozler, *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve ilirskega kraljestva in štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev i.t.d.*, Ljubljana 1976, str. XX (v nad.: Kozler, *Kratek slovenski zemljopis*); Peter Kozler, *Potovanja po okrajnih slovenskega naroda, Koledarček za leto 1855*, Ljubljana 1855, str. 45. Prim.: Srđa Orbanić, Dario Marušić, *Antropolingvistični opis hrvatsko-slovenskih doticaja na primeru Kozlerove granice u Istri, Slovensko-hrvaški obmejni prostor: Življenje ob meji* (ur. Vera Kržišnik – Bukić), Ljubljana 1999, str. 231.

33 Glej: Bogo Grafenauer, *Miti o »Istri« in resnica istrskega polotoka, Acta Histriae I*, Koper 1993, str. 20.

34 Glej: Slemenski (Peter Kozler), *Die Slawen Istriens, Illyrisches Blatt*, 27. 11. 1849.

35 Kozler, *Kratek slovenski zemljopis*, str. XXI.

36 Marko Zajc, *Žumberak ali Železnica?*, Slovenska kronika XIX. stoletja, knjiga 2, Ljubljana 2003, str. 364.

37 Rahten, *Zavezništva*, str. 68.

Žumberk in Marindol sta tako ostala v nejasnem državnopravnem statusu vse do konca monarhije, čeprav sta po dokončni razpustitvi Vojne krajine 1881 provizorično pripadla kraljevini Hrvaški in Slavoniji.³⁸

Žumberški problem je Rahten povezal s pravaši in to s tezo, da so imele negativen vpliv na Starčevićovo podobo med Slovenci tudi njegove ozemelske zahteve po priključitvi Žumberka in Marindola.³⁹ Po mojem mnenju to ne drži. Starčević ni bil na tej točki nobena izjema. Priključitev Žumberka in Marindola so zagovarjali predstavniki vseh hrvaških političnih opcij v vseh obdobjih, ko je bilo to aktualno. Najbolj goreč zagovornik priključitve Žumberka Hrvaški in Slavoniji je bil Žumberčan Nikola Badovinac, ki ni pripadal pravaški politični opciji, ampak narodnjaški, oziroma v osemdesetih letih Neodvisni narodni stranki. Badovinac je bil tudi avtor domiselne teorije o obstoju dveh žumberških vojnih okrajev (kranjskem Sichelbergu in hrvaškem Sichelburgu), s čimer je dokazoval, da je bil sedanji Žumberk »od vazda« hrvaški, kranjski okraj pa naj bi ta dežela že dobila nazaj. Pri tem je uporabil celo arheološko metodo. Ta hipoteza je z imenovanjem Badovinca za člana ogrske komisije za Žumberk in Marindol napredovala v uradno doktrino ogrsko-hrvaške strani.⁴⁰

Avtor sicer ni citiral novejših del o fenomenu žumberškega vprašanja,⁴¹ je pa povzel Frana Orožna v trditvi, da sta bila sporna predela do leta 1746 »/.../ v sklopu vojvodine Kranjske, nato pa sta postala del Vojne krajine,«⁴² kar ni točno. Potrebno je razlikovati dva nivoja. Žumberk je bil del Vojne krajine že pred reorganizacijo 1746, obenem pa je bil državnopravno del Kranjske. Od ostalih prede-

lov Kranjske se je razlikoval po tem, da je bil pod vojaško upravo. Z novo ureditvijo 1746 se to ni spremenilo. Pomembna sprememba je bila v tem, da je Kranjska s tem popolnoma izgubila realno oblast v Žumberku (se pravi: pristojnost kranjskega deželnega glavarja nad Žumberčani v civilnih zadevah). O tem je pisal tudi mladi Josip Mal, ki se je pred in med prvo svetovno vojno angažiral za priključitev Žumberka Kranjski.⁴³ Rahten je prav tako napisal, da sta bila Žumberk in Marindol z zakonom iz 1871 »/.../ izrecno izvzeta iz inkorporacije razpuščene Vojne krajine k Hrvaški, zgolj provizorično pa sta bila podrejena hrvaški banovinski vladi.« Ta dva predela sta bila provizorično podrejena banski Hrvaški šele leta 1881 ob dokončnem razpustu Vojne krajine in ne 1871, ko je bil ta proces na svojem začetku.⁴⁴ Opis izredno zanimive razprave o Žumberku 21. oktobra 1881 v kranjskem deželnem zboru je vsekakor na mestu, čeprav moti avtorjevo mnenje, da slovenski politiki v nasprotju z nemško večino, ki je priključitev Žumberka in Marindola podprla, glede tega vprašanja niso bili enotni. Sodeč po stenografskih zapisnikih so vsi prisotni slovenski poslanci enotno glasovali za predlog (slovenske) manjšine, ki predvideva priključitev Žumberka Kranjski, v zameno pa so zahtevali dolensko železnico in povezavo s hrvaško stranjo.⁴⁵ To je v naslednji deželnozborski razpravi o Žumberku leta 1896 priznal tudi takratni voditelj slovenske katoliške strani kanonik Karol Klun, sicer vnet zagovornik priključitve spornih ozemelj, ki je odkrito povedal, da »/.../ je treba vedeti, da smo že takrat iskreno hrepeneli po dolenski železnici ter bili pripravljeni, v dosego njeno marsikaj žrtvovati /.../ Od tod torej prihaja, da so bili tedanji predlogi narodne manjšine tako mehki in popustljivi /.../«⁴⁶

Knjiga je zelo dober in pomemben pregled slovensko-hrvaških odnosov. Andrej Rahten je odličen sintetik. Bila bi še boljša, če se avtorju ne bi v določenih momentih preveč mudilo. Drnovšek in Matković sta v *Ampaku* pohvalila knjigo, da je na-

38 Glej: Marko Zajc, *Problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju (Žumberško vprašanje)*, magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2003 (v nad.: Zajc, *Žumberško vprašanje*).

39 Rahten, *Zaveznštva*, str. 67.

40 Zajc, *Žumberško vprašanje*, str. 211, 239.

41 Glej: Zajc, *Žumberško vprašanje*; isti, *Žumberak ali Železnica?*, Slovenska kronika XIX. stoletja, knjiga 2, Ljubljana 2003, isti, *Dobri, pogumni, zli. Podoba žumberških Uskokov na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja*, Razprave in gradivo, št. 42-43, Ljubljana 2003; isti, *Žumberak kot pozabljena regija ali kako lahko mejno vprašanje zmede slovenske politike*, Zgodovinski časopis, št. 2, Ljubljana 2003.

42 Rahten, *Zaveznštva*, str. 68. Rahten je netočen podatek povzel po: Fran Orožen, *Vojvodina Kranjska*, Zgodovinski opis, Ljubljana 1902, str. 142 (in ne 180, kot navaja Rahten).

43 Mal, Josip, *Žumberk in Marindol, Dom in svet*, l. 24, Ljubljana 1911, str. 268. Rahten to delo prav tako citira. Glej: Rahten, *Zaveznštva*, str. 68, opomba 34.

44 Glej: Mirko Valentič, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja sa banskom Hrvatskom*, str. 338; prim.: Rahten, *Zaveznštva in delitve*, str. 68.

45 Obravnave kranjskega deželnega zbora, Zasedanje 21. Oktobra 1881, str. 244.

46 Slovenec, 28. 1. 1896.

pisana »v monografskem stilu, nekako 'v eni sapi'.«⁴⁷ Včasih je boljše večkrat zajeti sapo. Zgodovinopisje namreč ne prenese prehitavanja. Pa naj bo to po desni, levi ali po sredini. Pri knjigi *Zavezništva in delitve* moti ravno tisto, kar po drugi strani navdušuje. Avtorjeva mladost, iskreno zanimanje in trud naredijo knjigo razgibano in tekočo. To privlači. In prav je tako. Obenem pa manjkata potrpežljivost in previdnost. A vsega ne moremo imeti. Zgodovinarji mlade generacije se lahko samo trudimo in nihče med nami ni imun pred napakami. Vključno s piscem te ocene. Z leti pa smo vsi starejši in modrost je tam nekje. Baje.

⁴⁷ Stjepan Matković/Marjan Drnovšek, Andrej Rahten, *Zavezništva in delitve*, Ampak, št. 12, december 2004, str. 49.

Povest o veliki vojni

Dušan Nečak, Božo Repe, Prelom: 1914-1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni, Založba Sophia, Ljubljana, 2005, 298 strani.

Znana in ugledna slovenska zgodovinarja in profesorja, strokovnjaka za 20. stoletje, sta tokrat (ponovno) združila moči in, kot pravita sama, »*namesto nas zbrala, pregledala in prebrala relevantno obstoječo literaturo*« ter iz nje sestavila lično kompilacijo oz. napisala sintezo pod zgornjim naslovom. Delo sta si razdelila v maniri njunih ožjih, predvsem predavateljskih specialnosti, tako da je Nečak pokril dogajanje v širšem, evropskem in svetovnem merilu, medtem ko se je Repe posvetil pretežno slovenskemu prostoru.

Čeprav že sam naslov nakazuje, da je glavna tema knjige obdobje, ki ga zgodovinopisje označuje kot velika oz. 1. svetovna vojna, pa avtorja, kot je to v navadi, svojo zgodbo začneta na začetku 20. stoletja, se pravi še v času oz. svetu, ki ga je Zweig pred svojo smrtjo nostalgичno in idealizirano označil kot »včerajšnjega«

Tam se namreč začenja slabih 300 strani dolg sprehod skozi predvečer (in vzroke) do takrat največjega vojaškega spopada v zgodovini človeštva, vojna pa je podrobno predstavljena iz vseh pomembnih vidikov – vojaškega, političnega in širšega družbenega oz. socialnega. Občuten je posluš za vsakdanje življenje, tegobe in razmišljanje tako vojaštva kot civilnega prebivalstva v zaledju fronte, na okupiranih območjih ali v begunstvu, ponazorjen s pričevanji, citati ter posamičnimi konkretnimi življenjskimi usodami, ki politično-zgodovinskemu orisu dodajajo osebno, človeško noto. Posebno poglavje in teža sta znotraj tega konteksta namenjena Slovincem. Tako malemu človeku v vrtincu vojne vihre kot šibkim političnim elitam, ki so majhen narod v vse prej kot zavidanja vrednem položaju bolj ali manj uspešno krmarile po morju takratne geopolitike in se skušale izogibati čerem interesov velikih svetovnih sil. In za katere formalni konec vojne še zdaleč ni prinesel miru,

še manj pa gotovosti o tem, kakšna bo nadaljnja usoda naroda.

V okviru opisovanja velikih in za celotni nadaljnji potek 20. stoletja usodnih dogodkov ob koncu vojne in neposredno po njej je precej prostora namenjenega koncu velikih imperijev, pri čemer je razveseljiv predvsem, manj znani, prikaz dogajanja na pogorišču Osmanskega cesarstva. Po-udarjeno je tudi revolucionarno vrenje po Evropi, se pravi boljševiska revolucija in državljanska vojna v Rusiji ter zadušitev revolucije v Nemčiji ipd., posebna pozornost pa je logično namenjena razpadu Avstro-Ogrske in dogodkom v na novo nastalih »nacionalnih« državah, formalno rojenih na izpeljankah pariške mirovne pogodbe.

Konec koncev je prav slednja določila pravila in meje nove, t. i. versajske Evrope, v kateri smo se Slovenci znašli razdeljeni v štirih državah, izmed katerih so nam tri (Italija, Madžarska in Avstrija) bile že od samega začetka izrazito nenaklonjene, če uporabimo najmilejši možen izraz, četrta – Jugoslavija – pa je kljub formalni materinski vlogi delovala vse preveč mačehovsko, da bi večina z njo lahko bila zadovoljna. In prav s poveljno ureditvijo meja ter začetkom novega obdobja Jugoslavije, Evrope in sveta avtorja zaključujeta svojo pripoved o svetovni vojni, ki se je v zgodovino žal zapisala šele kot prva.

V slovenskem zgodovinopisju sicer že obstajajo kvalitetna dela, ki se posvečajo posameznim obdobjem in vsebinam, ki jih zajema Repetova in Nečakova knjiga, pa naj gre za spominske zapise, objave virov, znanstvene razprave ali zaključne monografije. Navezujejo se tako na slovensko in nasploh avstro-ogrsko in evropsko stvarnost v zadnjih desetletjih pred izbruhom vojne kot tudi na samo dogajanje med vojno ter še posebej slovensko politiko in družbo v prelomnih letih razpadanja črno-žolte monarhije ter nastanek, razvoj in realizacijo jugoslovanske ideje ... Pri tem velja izmed slovenskih avtorjev izpostaviti kar nekaj imen različnih generacij, vse od Zwittra, Melika in Pleterskega do Vodopivca, Cvirna, Perovška, Grdine, Rahtena in drugih mlajših zgodovinarjev. Pomembna dosežka v preteklih letih, ki v slovensko zgodovinopisje vnašata svež in moderen, tako vsebinski kot stilski pristop sta nenazadnje tudi Slo-

venska kronika XIX. oz. XX. stoletja ter še »vroča« Slovenška novejša zgodovina 1848–1992.

Vendarle pa zaokroženih pregledov, ki bi oris temeljnih značilnosti in najpomembnejših dogajanj teh med seboj tako usodno povezanih obdobj vključili v samostojno delo, ni ravno na pretek. Sploh še takih, kjer gre za poudarjeno narativno, poljudno, bralcu prijazno pisanje, ki pa vseeno ne odstopa od strokovnih meril in se ne izogiba relevantni znanstveni literaturi, iz katere črpa.

Zato je izid Preloma toliko pomembnejši. Z njim so dodaten »učbenik« dobili zahtevnejši srednješolci (in njihovi učitelji), študentje obvezno študijsko »skripto«, s katero se bodo odslej dosti lažje prebijali skozi ostala, specialnejša dela, vsi ostali, tako zgodovinarji kot ljubitelji zgodovine, pa tako rekoč neizogiben kos strokovne literature in obenem nadvse uporaben in koristen priročnik.

Tone Kregar

Podobe iz življenja v temi

Tone Kregar, Aleksander Žižek, Okupacija v 133 slikah, Celje 1941–1945, Muzej novejša zgodovina Celje, Celje 2006, 104 str.

Aprila leta 1941 je na Celje legla tema. Črna. Tako črna, kot je naslovnica kataloga, izdanega ob novi občasni razstavi Muzeja novejša zgodovina Celje (MNZC). Trajala je štiri leta in pregnati je niso mogle baklade »nadljudi«, ki so jo pravzaprav prinesli. Šele ko so pregnali njih, teme majskega dneva leta 1945 ni bilo več. Ostale pa so slike.

Avtorja kataloga nam predstavljata izbor iz fotografskega materiala, nastalega v času nemške okupacije Celja. O motivih za njegov nastanek in naslovitev, kriterijih za izbor fotografij in o členitvi samega dela nam na kratko v uvodu spregovorita kar sama. Pomenil naj bi nadgraditev četrtega zvezka zbirke MNZC *Odsevi preteklosti*, ki je predstavil obdobje druge svetovne vojne in nemške okupacije, v njem pa je fotografija imela le stransko

vlogo. Zato so se v MNZC odločili za samostojno predstavitev fotografskega materiala iz tega obdobja. Predstavljene fotografije v glavnem še niso bile objavljene, spet pa večinoma predstavljajo vsakdanjik Celja v času okupacije. Nekatere (streljanje talcev v Starem piskru, ukradeni otroci pred okoliško osnovno šolo, posmehu izpostavljeni partizani na celjskih ulicah) pa so takšnega simbolnega pomena, da ne moremo oporekati njuni odločitvi za vključitev – kljub siceršnji usmeritvi kataloga in kljub njihovemu mnogokratnemu pojavljanju.

Večino uporabljenih fotografij hrani MNZC v zbirki fotografa Josipa Pelikana, nekaj pa tudi v zbirkah drugih avtorjev, zlasti še enega celjskega fotokronista, A. Perissicha. Manjši del jih izvira iz drugih institucij v Celju (Pokrajinskega muzeja Celje, Osrednje knjižnice Celje) in Muzeja novejša zgodovina Slovenije v Ljubljani.

Katalog je vsebinsko razdeljen na tri dele, naslovljene z zgornimi citati iz opisovanega obdobja. Vsak ima kratek uvod in podpoglavja, kjer so z bolj ali manj obsežnimi komentarji predstavljene v tematske sklope povezane fotografije.

Prvi del (*„Spodnja Štajerska je spet svobodna“*) nam predstavi celjske Nemce pred vojno, postopno nacifikacijo njihovih združenj in »znanstveno« utemeljevanje nemškega značaja jugoslovanskega dela Štajerske, potek okupacije mesta in organizacijo nemške okupacijske uprave Celja. Sprehod skozi 21 fotografij tega dela se začne s sliko simbola celjskega nemštva, *Nemškega doma*. Njegov stolp še danes stoji, kljub temu da je oktobra leta 1945 Rudolf Stermecki predlagal, da ga porušijo. Tedaj je prevladal zmernejši predlagatelj, ki se je zavzel le za odstranitev »freske« na njem.¹

Osrednji del (*„Še nikoli nismo bili tako mladi, močni, verni in fanatični, kakor smo danes“*) tvori osem podpoglavij s 63 fotografijami. Že uvod nam nakaže usmeritev predstavljenih fotografij. Predstavitvi *Štajerske domovinske zveze* (ŠDZ) ter njene vpetosti in stalne prisotnosti na vseh področjih življenja Celjanov med vojno sledi opis tedanjega šolstva in gospodarstva. Slovensko mladino je okupator skušal prekvasiti z organizacijo *Nemška mladina*, katere športno dejavnost nam katalog

¹ *Nova pot*, 19. oktober 1945, str. 8, Ustanovni občni zbor tujsko-prometnega društva Celje.

široko predstavi. Pozornost otrokom in mladini je veljala od porodnišnice do zaključka šolanja. Prizori razigranih otrok na obrežju Savinje so bili idealno propagandno sredstvo. Enak namen so imela različna praznovanja; poudarjala naj bi tudi povezanost prebivalstva z nemško državo. Nacisti so bili mojstri množičnih zborovanj; spretno izkoriščanje vizualnih učinkov bogate krasitve prizorišč, nočnih baklad in množice uniform uzremo tudi na fotografijah v katalogu.

V skladu z usmeritvijo totalitarne nacistične miselnosti, da je naloga vsakogar prispevati v boj za zmago "nove domovine", so morali številni Slovenci obleči uniformo *vermanskafta*, a tudi ženske in mladino so na domači fronti vpregli v voz, ki je peljal domnevni svetli bodočnosti naproti. Na fotografijah vidimo prepotene vermane na tekmovaljih, ponosne na paradi in skrušene na pogrebu soborcev, pripadnike *Nemške mladine*, ki zbirajo smuči za vojake, in ženske pri pletenju za *Zimsko pomoč*. Mnogi so morali domovini služiti tudi daleč od doma. S fotografijami spremljamo skupine fantov in deklet pri odhajanju v *Državno delovno službo* in v nemško vojsko. Gospodarstvo je bilo tako kot vsa družba prepojeno z nacistično ideologijo. Večja podjetja so za ideološko vzgojo svojih delavcev morala imeti poverjenike. Kmetijstvo pa je kot temelj v boju za prehrano bilo v središču zanimanja nacistov že takoj po prihodu na oblast leta 1933.

Zaključni del ("*Na smrt obsojeni*") v sedmih podpoglavjih prinaša 49 fotografij. Kot je bilo že omenjeno, mimo nekaterih med njimi ne more nobeno delo, ki obravnava nacistično nasilje nad okupiranimi narodi. Z besedo in sliko pa so prikazane tudi druge oblike nasilja nad prebivalstvom: rušenje kulturnih spomenikov, pregon slovenščine iz javnega življenja, zaplembe, zapiranje in mučenje, odgon v taborišča ali v izgnanstvo. Del trpljenja, ki ga je prestalo Celje, so prinesla ameriška in britanska letala, vendar je tudi to bilo posledica nacistične zasedbe. Odporu okupatorju je namenjen predzadnji sklop fotografij, poslednjim dnevom vojne pa zadnji.

Avtorja, ki sta se z drugo svetovno vojno v svojih delih že večkrat ukvarjala, sta bila pri pripravi tokratnega kljub temu pred težko nalogo. Kako izbrati slike, ki največ povedo? Rezultat reševanja

njunih dilem, ki je pred nami, more (mora) zadovoljiti. Celje je dobilo še eno odlično predstavitev delčka svoje preteklosti. Prvič so se pred nami odprli prizori, za katere niti nismo pričakovali, da so še ohranjeni. A ne vidimo le naštetih dogodkov, zaradi katerih so fotografije pravzaprav nastale. V ozadju uzremo tudi podobo mesta, zamrznjeno v določenem času. Gredice s tulipani pred železniško postajo, fasade hiš, napise na lokalih, tribune na Glaziji, opremo bolnišnice ali vrtca, podobo ulic, nosilce električnih napeljav ... Izpovedna moč podobe je tisočkrat večja kot moč besede.

Po upornem iskanju spodrseljave sem se slednjič moral zadovoljiti s klavnim rezultatom: izraz *izseljevanje* na str. 72 bi morebiti kazalo zamenjati z *izganjanjem*; slika na str. 101, podnaslovljena *Kopanje obrambnih jarkov, 1945*, je nastala prej. Na tistem mestu je v omenjenem letu že stalo protiletalsko zaklonišče.

Bojan Himmelreich

Janošikove »pustolovščine«

Jak Koprivc, Generalov let. Spomini generala Ivana Dolničarja, Modrijan, Ljubljana, 2005, 288 strani.

Ivan Dolničar je tisti mož, ki bo v zgodovini slovenskega partizanstva ter odpornišva in upornišva nasploh, ostal zapisan kot človek, kateremu se je osebno predal sam Aleksander Löhr. Nemški general, vrhovni poveljnik jugovzhodne Evrope in skupine armad E, ki je še maja 1945 poveljeval skozi Slovenijo umikajočim kolonom polmilijske množice do zob oboroženega vojaštva, je bil k sreči profesionalni soldat in legalist. Spoštoval je podpis nemške kapitulacije in je raje, kot da bi z lahkoto pregazil šibke slovenske partizanske enote, ki so mu stale na poti, poiskal stik z njihovim najbližjim poveljnikom. Naključje je hotelo, da se je ravno takrat, 9. maja 1945, v Zgornji Savinjski dolini, na čelu Šlandrove in Zidanškove brigade, nahajal Ivan Dolničar, partizanski podpolkovnik in komisar 14. divizije. Nasproti prekaljenega pruskega vojskovodje je stal komaj 24-letni mladenič

z dosti krajšo, predvsem pa povsem drugačno vojaško preteklostjo. Kot pravi sam, se k sreči ni najbolje zavedal veličine in pomembnosti takšnega dogodka, a vendarle je ob tem čutil precejšnjo tremo. A ta ga ni zmotila, da ne bi Löhra iz Letuša pripeljal v Topolšico, ga »predal« nadrejenim v štabu 4. operativne cone in mu dal postreči z jabolčnim štrudlom. Ko so nato tam Löhra ponovno »izgubili«, je moral Dolničar še enkrat ponj in ga čez teden dni tudi dokončno »razorožil«.

Ta fascinantna zgodba, ki se je odvijala v zadnjih dneh 2. svetovne vojne v Evropi in ki bi bila vredna ekranizacije, pa je zgolj segment bogate, razburkane in nadvse zanimive življenjske poti Ivana Dolničarja, ene najpomembnejših osebnosti slovenske oz. jugoslovanske vojaške in politične zgodovine v dobri drugi polovici 20. stoletja. Zato je odločitev o pisanju in objavi spominov, na katero smo čakali zelo dolgo, sila dragocena. Zanj je ob Dolničarju najzaslužnejši stari novinarski maček Jak Koprivc, ki je k pričujoči biografiji ubral nadvse posrečen pristop. Zasnoval jo je kot dolg intervju, v katerem je skozi dobro koncipirana in pogosto prav nič prizanesljiva vprašanja vodil Dolničarjev spomin, razmišljanja in zaključke.

Čeprav urejeno v sedmih poglavjih bi lahko vsebino knjige razdelili na tri glavne sklope, ki na neki način sovpadajo z najpomembnejšimi obdobji Dolničarjevega življenja in dela. Vse se seveda začne z okupacijo in odločitvijo napredno vzgojenega in narodno zavednega mladeniča, da se aktivno vključi v odporiško gibanje; najprej kot terenski aktivist Osvobodilne fronte, kmalu zatem pa že s puško na rami kot partizan Janošik. Začel je kot navaden borec, nato pa se po zaslugi osebne poguma in moralne pokončnosti, voditeljskih sposobnosti ter občutka za sočloveka bliskovito vzpenjal po lestvici poveljniških in komisarskih mest ter osvoboditev dočakal, kot rečeno, s činom podpolkovnika – komisarja 14. divizije. Prav te legendarne slovenske partizanske enote, s katero je v začetku leta 1944 prestajal kalvarijo na njenem pohodu na Štajersko in za katerega priznava, da je bil, kljub vsej človeški in patriotski veličini ter pomenu, velik strateški spodrseljav slovenskega partizanskega vodstva, kar je od takrat najboljših slovenskih partizanov in partizank zahtevalo ogromne žrtve in nečloveške napore. Vendarle pa je bila od bojev, lakote in mraza kot sestavnih delov Dol-

ničarjeve partizanščine verjetno še hujša njegova osebna, bolje rečeno družinska tragedija, saj je na lastni koži izkusil vso tragiko slovenskega medvojnega bratomornega spopada. Medtem ko si je eden od njegovih bratov (v partizanih so bili trije) kot ranjeni partizanski komandant raje, kot da bi padel v roke domačim kolaborantom, sam vzel življenje, se je drugi brat znašel na nasprotni strani in bil kot pripadnik poražene vojske po vojni tudi likvidiran. Čeprav Dolničar povojnemu maščevanju zmagovalcev ne namenja toliko prostora, kot bi si morda želeli, pa ravno v opisu usode brata domobranca posredno priznava, da je za izvensodne poboje, čeprav sam vanje ni bil vpleten, vsaj v določenem obsegu vedel. In s to travmo, tako osebno kot nacionalno, se je kot predsednik slovenske borčevske organizacije uspešno soočal tudi pol stoletja pozneje. Ko je na čelu in v imenu svojih nekdanih soborcev prevzel in priznal del krivde ter izrazil obžalovanje, obenem pa globoko in iskreno ostal zvest prepričanju, da narodno izdajstvo, kljub različnim okoliščinam, ki so do njega privedle, povsod in vselej ostaja moralno sprevrženo in – generalno gledano – neopravičljivo dejanje.

Če je t. i. partizansko obdobje Ivana Dolničarja že doslej bilo nekako najbolj znano, pa za drugi sklop knjige to še zdaleč ne velja. V njem je namreč predstavljena njegova skoraj 40 let trajajoča vojaška in politična kariera, vse od leta 1945, ko je bil skupaj s svojo divizijo poslan v Vojvodino, do funkcije generalnega sekretarja Predsedstva SFRJ, na kateri se je leta 1982 tudi formalno upokojil in vrnil v Slovenijo. Vmes je bilo seveda vse prej kot dolgočasno. Veliko se je selil, se dokončno zapisal svoji veliki ljubezni – letalstvu, se prebil v sam vrh JLA in bil aktivni udeleženec in priča najpomembnejših dogodkov, ki so zaznamovali danes že pokojno državno tvorbo. Izredno zanimivi opisi dogajanja znotraj jugoslovanskega vojaškega in političnega vrha so, predvsem za zgodovinarje, največja dragocenost Dolničarjevih spominov. Spopadi posameznikov, struj in konceptov, zakulisne igre in spletke ter psihološki profili osebnosti, ki so krojili usodo države in njenih prebivalcev, so namreč opisani tako rekoč iz prve roke. General Dolničar je (bil) pač insider, ki se je jugoslovanske stvarnosti, tako njenih kvalitete kot slabosti, tako blišča kot bede, hitro zavedel in ves čas zavedal. In ki je bil zaradi svojega »liberalizma« tudi trn v peti ter pogosta tarča generalštabnih trdiorokcev. Da so

bili njihovi napadi v glavnem jalovi, pa gre morda zasluga tudi samemu maršalu, ki je do slovenskega generala čutil precejšnjo naklonjenost. Slednji se mu je z organizacijo njegove zadnje poti primer- no oddolžil, pa tudi sicer Dolničar v zapisanem ne taji svojega globokega, čeprav še zdaleč ne maliko- valskega, spoštovanja do pokojnega Josipa Broza Tita.

Tretji sklop knjige je namenjen t. i. sloven- skim letom. Se pravi času po formalni upokojitvi in vrnitvi v Ljubljano, ko je v drugi polovici 80. let po- stal aktiven član slovenskega partijskega, v dobršni meri že prenovitelskega vodstva ter se znašel sredi nacionalno-politične fronte na predvečer razpada skupne države. Pri tem si je vztrajno prizadeval za zmago razuma ter splošno demokratizacijo kot predpogoj nadaljnjega obstoja in razvoja skupne države. Čeprav je vanj iskreno verjel, pa si kot rea- list, politik, vojak in Slovenec ni zatiskal oči in tudi ne delal utvar. Zavrnil je sicer Kučanovo in Janše- vo željo, da ga v času slovenskega osamosvajanja postavita na čelo slovenske teritorialne obrambe, obenem pa je, takrat že kot predsednik ZZB NOV Slovenije, organiziral slovenske generale v ostrem protestu proti jugoslovanski agresiji.

Več kot desetletje dolgo predsedovanje slo- venski borčevski organizaciji ni bila lahka preizku- šnja, še posebej, ker se je bilo treba znajti v novih družbenih in političnih razmerah, se soočiti z ne- katerimi neprijetnimi in travmatičnimi pojavi pre- teklosti, ki smo jih že omenili, in istočasno obva- rovati vrednote, tradicijo in udeležence NOB pred vse agresivnejšimi »predrugečevalci« zgodovine. Tako se Dolničar ob koncu svojih spominov usme- ri predvsem v svoj odnos do pravih prizadevanj, katoliških cerkvenih oblasti in politike, kar Gene- ralov let pripelje tako rekoč do današnje aktualne slovenske politične stvarnosti.

Seveda gre pri vseh spominih za osebno interpretacijo minulega in to nič manj ne velja za omenjeno knjigo. Na ta način jo je treba tudi jemati in, kot že rečeno, z njo dopolniti siceršnje védenje in poznavanje preteklosti. Pogledi njenih glavnih akterjev, kar je Dolničar brez dvoma bil, so zato več kot dobrodošli in tudi zato si je želeli, da bi Generalov let dosegel čim več bralcev.

Tone Kregar

Nepozabni nategi rdečih umetnikov

Mateja Režek, Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958). Založ- ba Modrijan, Ljubljana 2005; 224 strani.

Najprej moram priznati, da mi dotlej, ko sem prebral pričujočo knjigo, omenjeno obdobje ni budilo posebnih skomin po tem, da bi se bilo treba z desetletjem, ki je sledilo zgodovinskemu »ne« Stalinu, kakorkoli pobliže seznanjati in se po- glabljal vanj. Zanimiv je bil sam dogodek – shiz- ma, sledilo pa je lizanje ran in obilno dokazovanje, kakšna krivica se »nam« je zgodila. Tako sem si pač predstavljal stvari v svoji preprošćini in upošteva- je naučeno pri urah STM (samoupravljanja s temelji marksizma), kjer se je v tovarišćine besede še leta 1985 dalo ravno tako malo dvomiti kot v resolucije CK KPJ v zadevnih ćasih.

Avtorica zaćenja svojo pripoved o izgonu iz raja z obširno primerjavo med »ustavno garanti- ranimi« in dejanskimi pravicami narodov in na- rodnosti v Sovjetski zvezi in pri nas, nadaljuje pa s standardno (ne)delitvijo oblasti in ostalimi sti- čnimi toćkami obeh enopartijskih sistemov, s ćimer dokaže, da so bile tećke besede ljubljene- ga Stalina, ki jih je namenil svojim tako vzornim ućencem po- leti 1948 popolnoma nezaslućene, in da je kleć ti- ćala v pretirani podjetnosti jugoslovanskega Mar- šala, ki je svoj vojni zvezdniški status zaćel obilno izkorišćati pri zagotavljanju jugoslovanskega pie- montstva na Balkanu in med vzhodnoevropskimi partijami.

Ćez noć je jugoslovanska partija (= Jugosla- vija) ostala na popolni čistini – poslućne partije, zbrane v informbiroju (IB), so tekmoval v pljuva- nju ognja in žvepla na odpadniške bivše tovariše, Zahod pa je z zanimanjem spremljal nekaj, za kar je verjel, da je zgolj še ena rdeća potegavšćina več. Potem ko bitje po prsih in intenzivna povampir- jena kolektivizacija na jugoslovanskem podeželju

Stalina in IB nista prepričala, je napočil trenutek za 180-stopinjski obrat. V igri je bilo namreč preživetje naroda – skupaj z ideološko je prišla namreč z ruske strani tudi ekonomska anatema, kljub vsemu pa so se jugoslovanski komunisti najprej posvetili »pomembnejši«, torej ideološki plati problema. 5. kongres KPJ je potrdil pravilnost poti jugoslovanskih komunistov in njihovega vodje, partijski ideologi pa so v dovčerašnjem idealnem ruskem sistemu začeli nenadoma odkrivati strašne pomanjkljivosti (birokratizem, nasilje(!), centralizem, imperializem, odtujenost režima od ljudi ...), iz katerih so se sklenili tudi kaj naučiti. Žal je bila jugoslovanska partija precej okužena z ibejevskimi elementi, ki so jim tovariši na pravi poti seveda ponudili možnost revidiranja svojih stališč (čistke). Napočilo je obdobje neslutnih eksperimentov.

Zahod je končno, preden je glad pomoril srečno državico pravičnih in dobrih ljudi, sprevidel, da so se rdeči to pot nepomirljivo udarili. Prebežnico so vključili v programe pomoči, ki jo je še nekaj let prej oholo zavrnila v korist dobav zadostnih količin Kratkega kursa VKP(b) in otepov ideološke prazne slame. Zahod je namreč naivno pričakoval, da bo zgodovinskega »ne« zmožna tudi katera druga vzhodnoevropska država, zato je ubogo begunko favoriziral na vsakem koraku in jo skrbno uvajal na spolzek parket mednarodne politike. Po zaslugi (ne)sebičnega angažmaja dovčerašnjih zahodnih sovražnikov, je Jugoslavija s Titom začela ubirati vedno smelejše poteze na mednarodnem prizorišču, Zahod pa je Titu omogočil ravno tisto, česar mu Stalin ni mogel dovoliti. Hkrati z renesanso na zunanjepolitičnem področju, je začelo z izdatno pomočjo kreditov in pomoči iti na bolje tudi v državi.

Vsesplošni napredek in dokončno vtirjenje jugoslovanske partije na novo, moderno in inovativno pot je ZKJ obeležila z novim – 6. kongresom, ki je potekal v Zagrebu novembra 1952. Partijska vrhuška dobrih sklepov s 6. kongresa o »sestopu« Partije k ljudem in njenem »umiku« iz državne sfere ter o gradnji socialistične demokracije ni mogla kar tako požreti, čeprav so trdorokci (njihov je bil pod drugačno – populistično lupino tudi tovariš Tito) s stisnjenimi zobmi spremljali preobrazbo Partije v ZK in težnjo po javnosti njenega delovanja (vsaj in zlasti na nižjih nivojih), kar so jim svetovali »liberalnejši« tovariši s Kardeljem na čelu.

Reformatorji (spet Kardelj) pa so imeli na zalogi še hujše eksperimente – po letih ideoloških priprav in nešteti spopadih v tovariških krogih v vrhovih Partije/države je prišel čas, da udeležijo Marxovo idejo »tovarne delavcem«. Ustavni zakon je januarja 1953 kot politični temelj državnega sistema postavil samoupravljanje in kot materialni temelj družbeno lastnino.

Za potrebe dejanskega »političnega participiranja« novega človeka-proizvajalca pri sooblikovanju socialistične stvarnosti so na vse instance poslanskega »odločanja« uvedli tako imenovane zbore proizvajalcev (na zvezni ravni na škodo zastopanosti posameznih narodov in narodnosti). Zanimivo in precej šokantno pa se mi zdi Titovo nelagodje spričo te kardeljevščine – v nasprotju s svojim pocukranim odnosom in neomajnim zupanjem »u sve naše radne ljude i građane« je bil intimno (upravičeno) precej skeptičen do uspeha te novotarije in svojim delovnim ljudem nekako ni prisojal dovolj zrelosti za ta korak. Podobno kot Tito so mislili tudi drugi vidnejši predstavniki Partije. Lidija Šentjurs je decembra 1953 svarila pred prevelikim številom »tistih umetnih poslancev, ki smo jih dvignili od stroja in jih poslali v republiški in zvezni zbor proizvajalcev in ki ne bodo sposobni dajati tistega tempa in tona diskusijam, ki bi ga morali dajati in ki bi ga lahko dajali razvitejši ljudje ...« Skratka – Sirotanoviću v roke še najbolj pristoji lopata, ideološke debate in traktate o lepoti samoupravljanja pa naj prepusti »izgrajenim« tovarišem (čeprav so direktorji). Pri zastopanosti proizvajalcev iz posameznih republik v zveznih organih odločanja so ideologi seveda skrbno pazili, da ne bi prišlo do prevlade tistih (republik), ki so ustvarjale večino BDP in po mnenju najbolj zadržanih aparatčikov izkoriščale ceneno surovinsko bazo v manj razvitih predelih Jugoslavije – skratka tudi tukaj je bilo treba čarati z volilno matematiko. Tudi v zborih proizvajalcev je komu kdaj pa kdaj potegnili, da najbolj vehementno odločajo tisti, ki so v državno blagajno prispevali najmanj in parazitirali na račun sredstev za nerazvite, skupnemu trgu pa so ponujali le ideologijo najtrše roke. Če so verjeli, da bo družbeni razvoj s samoupravljanjem pomagal v nekaj letih (desetletjih) ustvariti novega človeka, ki bo pozabil na svojo nacionalno determinanto ter se prepoznal kot del enovitega osvobojenega delavskega razreda, so od Jugoslovancev pričakovali preveč.

Vsake toliko je vzplamtel vedno živ plamenček zdravega samoobrambnega nacionalizma, čeprav so ga partijski teoretiki bliskovito spet zasuli s pepelom floskul – zanimivo je, da so tovariši slovenskega nacionalizma obtoževali celo Kardelja, ki mu v zadevah nacionalne problematike niso povsem zaupali (kakorkoli že, leta 1968 je zbor narodov zopet dobil nekdanji pomen).

Marsikakšen spor bi bil idejnim vodjem seveda prihranjen, če bi poznali dejanski učinek vseh teh silnih reform in demokratizacije, ki ga seveda ni bilo. KPJ se seveda niti kot ZKJ ni umaknila z oblasti. Vsi predstavljeni domovi pa so itak slej ko prej funkcionirali kot potrjevalni servis za dekrete, ki jih je z izvršilno močjo sprejemala vlada oziroma Zvezni izvršni svet. Za nameček so isti partijski kadri z malenkostnimi spremembami vedrili celo v drugoligaški politični organizaciji – Socialistični zvezi delovnega ljudstva Jugoslavije (v kar se je leta 1953 preimenovala Ljudska fronta), v katero so bili vključeni vsi polnoletni državljani z volilno pravico. Edini, ki se jim je vse skupaj zdelo čudno, so bili evropski socialisti, ki te tvorbe enopartijskega sistema niso bili pripravljeni spustiti v Socialistično internacionalo.

Avtorica se v splošnem pregledu stanja posveti tudi jugoslovanskemu pravosodju in načinu njegovega delovanja ter najpogostejšim obravnavanim kaznivim dejanjem (manjšal se je delež političnih KD). Po letu 1951, ko je prišlo do reforme sodstva, naj ne bi več prihajalo do pritiskov političnih forumov na sodne in preiskovalne organe, sam postopek pa naj bi postal bolj civiliziran in primerljivejši z normalnimi državami. Namesto »civilnih« političnih delinkventov so se sodišča v začetku 50. let (organizirano/plansko) lotila duhovništva. Šlo je za del premišljene protivatikanske ofenzive, s katero je hotel režim zabiti klin med jugoslovansko RKC in Vatikan ter »osamosvojeno« domačo cerkev narediti za edinega sogovornika v verskih zadevah. Posluha na nasprotni strani seveda ni bilo, uradna cerkev pa je s skepsa in antipatijo gledala tudi na paradržavno ciril-metodovsko duhovniško društvo, v katerega so hoteli vključiti čimveč katoliških duhovnikov, da bi jih lažje kontrolirali. Senco je na odnose med Beogradom in Vatikanom razen tega metalo še tržaško vprašanje in proces zoper Stepinca, ki ga je Vatikan »končal« s podelitvijo kardinalske časti. Leta 1952 je dokončno

počilo – Beograd je za kazen glede jugoslovanske zahodne meje in »provokacij« v zvezi s Stepincem z Vatikanom prekinil diplomatske odnose, s precej manj uspeha pa so se partiji borili proti religiji v svojih vrstah, ki jih je »opij za ljudstvo« precej zdesetkal. Pomiritev med državama je prineslo šele pokoncilsko obdobje s Pavlom VI., ko je jugoslovanski režim spoznal, da mora sogovornika v cerkvenih zadevah vendarle iskati v Rimu.

Presenetljivo je, da je Stalinova smrt leta 1953 Jugoslavijo znova vtirila v orbito najrigidnejšega rdečega mračnjaštva – Tito je s trdorokci neusmiljeno obračunal z Djilasom (ideologom, ki je zapel par deset let prezgodaj), ostali reformisti pa so se cesarjevemu besu pametno umaknili. Reforme so lahko šle le v preverjeno smer – nikamor. To je tudi povzetek komunalne reforme leta 1955, ki je ljudem z novimi občinami popolnoma približala »podružbljeno oblast« in obenem premeteno združevala urbana in ruralna okolja v nove talilne lonce delavskega internacionalizma. Pozabljeno je bilo rešiteljstvo Zahoda, Hruščev pa je dokazal, da je moč s premeteno kombinacijo skorajda klečplazne prijaznosti (zgodovinska slika maja 1955 z Maršalom) in nujne ideološke trdnosti očarati in privedi domov še tako trmastega izgubljenega sina in od njega dobiti tudi kakšno uslugo (recimo ob madžarski vstaji leta 1956). Naporno čustveno razmerje dveh partij, polno strasti in sovraštva se je lahko nadaljevalo. Svet je bil zopet urejen – Partija znova ni sestopila z oblasti (še več, svoje lovke je po letu 1956 preko nanovo ustanovljenih »aktivov« stegnila v najmanjše pore sumljivega intelektualizma), delovni ljudje in občani pa so imeli spričo mrzličnih dejavnosti pomemben občutek nenehnih reform in napredka.

No, ob koncu obdobja, ki ga Režkova v tej knjigi zelo zanimivo in barvito predstavlja, pa zunanji videz in ideološke puhlice niso bile več dovolj, počilo pa je ravno tam, kjer ne bi smelo – v »rdečih revirjih« med čaščenimi in »izgrajenimi« stahanovci. Vzroki so bili seveda ideološko banalni: plače, razporejanje dobička, odnos uprave do zaposlenih in prenizka cena njihovega premoga. Partijsko vodstvo je ohranilo dobršno mero zdrave pameti in mirnih živcev, sprejelo zahteve in kaznovalo »politične krivce« šele pozneje.

Partija se je na vse vedno številnejše čeri (krepitev socialnih razlik, birokratizacija, izbruhi nacionalizma, nasprotja med razvitimi in nerazvitimi, popadki kulturnega imperializma prevladujoče »srbskohrvaške« sfere) na zmagoviti poti v socializem pač odzivala po svoje: vrstili so se kongresi in plenumi z utečenimi programi – veliko se je mlatilo prazno slamo, tiskalo in ponatiskovalo razvlečene referate, članstvo ZK pa učinkovito indoktriniralo z živim stikom preko osnovnih partijskih organizacij – tudi zelo neposredno, če je bilo treba. Neuki večini je bilo treba ponuditi kaj preprostejšega od ideološkega nektarja – solidarnostna in delavska stanovanja, večjo izbiro v trgovinah, potne liste za ogledne nerazvite tujine ali za nov začetek. Obenem pa seveda mrzlično reševati svetovne probleme, s katerimi so si bili naši voditelji od vekomaj bolj na roko kot s perspektivo domačega dvorišča. S 7. kongresom ZKJ aprila 1958 v Ljubljani avtorica zaokroži svojo pripoved o desetletju, ki je bilo očitno vse prej kot dolgočasno. Ljubljanski kongres, na katerem so sprejeli nov program ZKJ, je namreč potekal v precej mračnem vzdušju – jugoslovanskim partijskim voditeljem se je zopet uspelo skregati z ruskimi (in voditelji satelitskih partij), zahodni socialisti pa so kongres bojkotirali zaradi zaprtega Djilasa. Nič novega torej.

Delo Mateje Režek temelji na številnih ter raznovrstnih, skrbno izbranih in ovrednotenih arhivskih in časopisnih virih ter literaturi, čeprav je šlo med protagonisti njenega obdobja (zlasti tistimi v najvišjih sferah), kot sama potoži, veliko mimo stenografov in biografov. Njena razprava je lep model za izdelavo modernega zgodovinskega profila socialističnega režima v Sloveniji/Jugoslaviji, ki se ga moramo lotiti, preden nam skuša kak nadebuden dekadentni Zahodnjak prodati vso resnico o Jugi oziroma »muda za bubrege«.

Ravno zaradi živo pričaranega in tekoče ubesedenega vpogleda za kulise edinstvenega rdečega disneylanda, v kar se je po prelomu z »materjo vseh partij« spremenila Jugoslavija, priporočam knjigo Mateje Režek vsem tistim, ki jugoslovanski socialistični režim popreproščeno slikajo kot združbo ne posebno inteligentnih partijskih indoktrinirancev, ki sta jih petdeset let obdržala na oblasti zgolj knuta in pendrek. Tako zlahka tudi ni šlo. Treba je bilo znati izrabiti trenutek, spretno izigravati precej močnejše akterje drugega proti drugemu in

doma je bilo treba znati z ljudmi, kar imamo za dar zdrave kmečke pameti in pregovorne balkanske lo-kavosti. Pa tista prislovična »jajca« in karizmo je bilo tudi treba imeti. Kar precej pogojev ...

Aleksander Žižek

52:098(091)

JUŽNIČ Stanislav, prof. dr., Oddelek za zgodovino Univerze v Oklahomi, Norman, ZDA,
stanislav.juznic-1@ou.edu, stanislav.juznic@fmf.uni-lj.si

KOPERNIK MED SLOVENCİ

Avtor opisuje sprejem Kopernikovega nauka med Slovenci. Koperniku sledi skozi popise astronomskih knjig v ljubljanskih knjižnicah in knjigarnah. Obravnava predvsem knjižnico ljubljanskega knežjega dvorca, Mayerjev prodajni katalog iz leta 1678 in knjige ljubljanskih jezuitov. Čeprav večina uporabljenih virov izvira iz obdobja po Galilejevem procesu, z njimi vendarle dokazuje pomembno vpetost naših krajev v filozofske razprave na evropski ravni.

Avtor nadalje raziskuje vsebine in pomen posameznih astronomskih knjig turjaške knežje knjižnice. Na ugotovitvah utemelji razmišljanja o filozofskih prepričanjih Turjačanov takoj po njihovi vrnitvi v katoliško vero in še posebej o njihovem odnosu do kopernikanizma.

Turjačani so podpirali ljubljanske jezuite in njihovo knjižnico. Pripoved poveže z izjemnim odkritjem, da so že ljubljanski jezuiti imeli znamenito drugo izdajo Kopernika (1566), ki se še danes nahaja v NUK in nemo pripoveduje svojo zgodbo.

726.8:929 Prešeren F.

GLOBOČNIK Damir, dr., muzejski svetovalec in likovni kritik, Gorenjski muzej, Tomšičeva 44, SI-4000 Kranj

»STAVBA ZNAMENJA – PERVIGA SPOMINKA SLOVENSKEGA DJANJA«

Prešernov nagrobni spomenik – prvi slovenski javni spomenik

Nagrobni spomenik pesniku dr. Francetu Prešernu na pokopališču v Kranju je prvi slovenski javni spomenik, ki je zrasel iz množične narodnozavedne pobude. Pobuda zanj je bila dana ob Prešernovi smrti februarja 1849. Na sedmini je bil ustanovljen poseben odbor Slovenskega društva, ki naj bi prevzel skrb za pesnikov grob. Časnika Novice in Laibacher Zeitung sta objavljala povabila odbora za zbiranje prispevkov in imena darovalcev. Zbiranje je potekalo v vseh slovenskih deželah. Največ uspeha je bilo na Kranjskem, nekaj so zbrali tudi na Hrvaškem.

Nagrobni spomenik v obliki preprostega slopastega znamenja je po načrtu neznanega dunajskega arhitekta izdelal ljubljanski kamnosek Ignacij Toman ml. Spomenik je zahteval odprt prostor, zato so zaprosili za dovoljenje za prekop in pesnikovo krsto prenesli iz prvotnega neuglednega mesta ob vzhodnem pokopališkem zidu na odličnejšo lokacijo. Spomenik so odkrili 3. julija 1852. Oblasti so menile, da slovesnost ob odkritju ni bila politično obarvana.

82.09:175"18"

175:82.09"18"

POLAJNAR Janez, prof. zgod in soc. kulture, podiplomski študent, Gubčeve brigade 61, SI-1000 Ljubljana

KVAREN IN UMAZAN TISK

Zavzemanje za »boljši« tisk pred prvo svetovno vojno

Pojmovanje romana in drugega neprimernegega leposlovja kot enega izmed krivcev za pohujšanje mladine je bila stalnica pri moralistih in njihovih prizadevanjih za нравno čistost prebivalstva. V drugi polovici 19. stoletja se je tisk vseh vrst precej razširil med prebivalstvom. Moralisti so poseben problem videli v šundu in ostali trivialni literaturi, ki je omrežila mnogo bralcev. Ocenjevali so, da preveč razvema domišljijo bralcev in da jih zavaja v pohujšanje, saj popularizira razmerje, ki je brez objektivnega ozadja in realnega namena. Obravnava spornih, moralno občutljivih tem v delih, ki so bila dostopna širši javnosti, pa je bila nezaželena tudi v okviru »resne« literature in je pri večini kritikov naletela na negativen odziv. Moralisti so iskali pomoči za nadzor pri državnih oblasteh, vendar so te pozornost posvečale predvsem prekrškom, ki so bili politične narave, zato je med ohranjenim zaplenjenim tiskovnim gradivom *Državnega pravdnštva* najti relativno malo spisov z obravnavano tematiko.

52:098(091)

JUŽNIČ Stanislav, Ph.D., Department of History of the University of Oklahoma in Norman, USA,
stanislav.juznic-1@ou.edu, stanislav.juznic@fmf.uni-lj.si

COPERNICUS AMONG THE SLOVENIANS

In his text, the author describes the early Copernican ideas noted in the catalogues of Ljubljana libraries and bookstores. The library of the Ljubljana Lords of Auersperg, Mayr's Sales Catalogue of 1678, and the books of the Ljubljana Jesuits are discussed. Although most of the sources cited belong to the era after the trial of Galileo, they nevertheless prove that Ljubljana scholars indeed participated in the exchange of ideas that took place in those days.

Research was conducted in the astronomy section of the Auersperg's library and the contents and meaning of particular books were analysed. The material gathered from this library became the foundation for the author's assessment of the Auerspergs' scientific ideas, and most importantly their opinion on Copernicus.

The Ljubljana Jesuits and their library were also supported by the Auerspergs. The narration culminates at the previously unknown fact that the Ljubljana Jesuits owned the famous second edition of Copernicus (1566), which today can be found in the National and University Library of Ljubljana.

726.8:929 Prešeren F.

GLOBOČNIK Damir, Ph.D., Museum Advisor and Arts Critic, Museum of Gorenjska, Tomšičeva 44, SI-4000 Kranj

PREŠEREN'S CEMETERY MONUMENT – THE FIRST SLOVENIAN PUBLIC MONUMENT

The cemetery monument to the poet France Prešeren in Kranj was the first Slovenian public memorial to be erected as a result of a massive public awareness initiative that arose at the time of his death in February 1849. A special Committee of the Slovenian Association was founded at the funeral reception, and entrusted with the construction of the memorial and maintenance of the poet's grave. The papers *Novice* and *Laibacher Zeitung* both published news of the Committee's fundraising drive and the names of all benefactors. The fundraising drive took place in all the Slovenian provinces. The greatest amount of contributions was made in Carniola, and some of the funds raised even came from Croatia.

The cemetery monument in the form of a simple relief image carved into a column was carved by the Ljubljana stonemason Ignacij Toman Jr., following the plans of an unknown Viennese architect.

As the memorial needed to be located in an open space, the Committee applied for permission to exhume the poet's mortal remains, and Prešeren's coffin was subsequently moved from its original unremarkable resting place by the wall of the cemetery to a much more prestigious location. The memorial was unveiled on July 3, 1852. The opinion voiced by the authorities regarding the ceremony was that it had no political overtones.

POLAJNAR Janez, Teacher of History and Sociology of Culture, Post-graduate Student,
Gubčeve brigade 61, SI-1000 Ljubljana

82.09:175"18"
175:82.09"18"

PERNICIOUS AND FILTHY PRINTED MATTER

Endeavours for »better« prints before WW1

Blaming the novel and other »inappropriate« literature as one of the main factors contributing towards the corruption of Slovenia's youth was a constant amongst the moralists and their efforts to keep the nature of the general public pure. In the second half of the 19th century, printed matter of all genres became far more readily available to the population. The moralists saw this as a potential problem – particularly in the case of penny-dreadfuls and other forms of light reading, which held the fascination of a large number of readers. Their main objection was that such works roused the imagination of the readers far too much and corrupted their morals, as, in their opinion, such literature popularised relationships without any proper objective backgrounds and decent intent. The treatment of delicate moral issues in the works that were accessible to the greater public was also considered undesirable in »serious« literature and elicited a negative response from the majority of the critics – not just the moralists. The moralists appealed to the national authorities to provide them with assistance in controlling the content of all such publications. However, the authorities were concerned primarily with violations of a political nature, and since this was where their primary focus lay, relatively few works that were the subject of such debates can be found amongst the confiscated printed matter kept by the Public Prosecutor's Office.

394(497.4)"1900"

323.1(497.4)"1900"

MOLL Martin, prof. dr., Karl-Franzens Universität Graz, Geisteswissenschaftliche Fakultät,
Institut für Geschichte, Heinrichstrasse 26, II/III/IV, A-8010 Graz

DOBRODELNE PRIREDITVE, ZASTAVE IN VOJAŠKA GODBA

Boji za javni prostor na Štajerskem okoli leta 1900

Okoli leta 1900 je bila Štajerska dvojezična dežela, ki jo je poseljevalo slab milijon nemških Štajercev in 400.000 Slovencev. V letih pred prvo svetovno vojno so ozračje določala nasprotja med obema narodoma. Dogajanje so zaznamovali prepiri o zasedbi javnih funkcij ter enakopravni obravnavi slovenskega jezika v uradih, na sodiščih in v šolah.

Oba naroda sta svoje neizživete nacionalistične ambicije rada povezovala s širšim zaledjem – nemški Štajerci z veliko-nemško idejo, slovenski pa s panslavizmom. Lojalni in s habsburškim patriotizmom prežeti državni uradniki so se nemalokrat znašli v nezavidljivem položaju, ko so v imenu državne ureditve in zvestobe avstrijski hiši obračunavali s pretiranimi izlivni tovrstne »naddržavne« naklonjenosti.

94(497.4 Ribnica)

GRADIŠNIK Marina, prof. zgod., podiplomska študentka, Muzej Miklova hiša, Škrabčev trg 21, SI-1310 Ribnica,
muzej.mh@amis.net

»PURGERJI, REŠETARJI IN LONČARJI ...«

K zgodovini trga Ribnica na Kranjskem

S pomočjo virov in literature sem poskusila predstaviti življenje v ribniškem trgu konec 19. in v začetku 20. stoletja. Ribnica leži v jugozahodnem delu Slovenije. Tipičen kranjski trg, ki je za svoj »spodoben« razvoj potreboval močno cerkveno organizacijo, grad z graščaki, »purgerje«, ki so s svojim statusom prinašali kraju »višji standard«. Za Ribnico pa je značilna še ena posebnost – suha roba. Ta je ime Ribnice ponesla širom sveta, čeprav je bila ta obrt doma v zaledju Ribnice na podeželju in ne v trgu Ribnica. Te svoje posebnosti so se Ribničani zavedali in velikokrat ob pomembnih dogodkih, ne samo ob semanjih dneh, okrasili Ribnico z izdelki suhe robe.

Čeravno je Ribnica kot trg živela svoje trško življenje podobno drugim trgov na Kranjskem, je s priokusom suhe robe in ribniškega humora ohranjala svoj povsem specifični status.

631.16(497.4 Rakitovec) "19"

ROŽAC DAROVEC Vida, prof. zgod., podiplomska študentka, Znanstveno-raziskovalno središče Koper,
Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper, vida.rozac@zrs.kp.si

»EN BOT JE BILO TEŽKO, MA LEPO«

Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo na primeru vasi Rakitovec (1. polovica 20. stoletja)

Prispevek obravnava ekonomijo istrskega podeželja na primeru vasi Rakitovec v prvi polovici 20. stoletja, s poudarkom na poljedelstvu in živinoreji. Raziskava je nastala na osnovi ustnih pričevanj akterjev tistega časa. Kmetovanje je bilo v prvi polovici 20. st. na robu slovenske Istre poglavitna gospodarska panoga, a je imelo ekstenzivno naravo. Zemljo so obdelovali ročno s preprosto tehnologijo. Prevladovala je mala družinska posest s povprečno 3 ha. Bila je bila v lasti družine in je zadovoljevala zgolj njene potrebe. Trgovali so v zelo omejenem obsegu, in sicer s senom, jajci, mlekom, volno, ovčjim sirom, jagnjeti idr. na sejmi v bližnjih mestih, predvsem pa na trgu v Trstu. Iz navedenega lahko sklepamo, da je imela ekonomija Rakitovca še veliko značilnosti predindustrijske kmečke ekonomije, ki jo lahko imenujemo tudi ekonomija preživetja. To pomeni, da so se v Istri kljub bližini Trsta obdržali tradicionalni družbeni in ekonomski vzorci preživetja še dolgo v 20. stoletje in so jih začeli spreminjati šele po drugi svetovni vojni, ko je komunistična oblast nasilno posegla v tradicionalne družbene strukture Istranov.

394(497.4)"1900"
323.1(497.4)"1900"

MOLL Martin, Ph.D., University of Graz, Faculty of Arts and Humanities, Institute of History,
Heinrichstrasse 26, II/III/IV, A-8010 Graz

CHARITY EVENTS, FLAGS AND BRASS BANDS

The battles for space in the public arena in Styria circa 1900

Around the year 1900, Styria was a bilingual province, inhabited by a little under a million German Styrians and 400,000 Slovenes. During the years before WWI, the atmosphere was fraught with conflicts between the two nations. The events of the time were punctuated by heated debates on the allocation of public offices and the equal status of the Slovene language in the administrative offices, courts and schools.

Both nations had a tendency to link their unrealised nationalist ambitions with more far-reaching concepts - the German Styrians with the idea of a Greater Germany, and the Slovenes with Pan-Slavism. The loyal government officials, permeated with Hapsburg patriotism, often found themselves in the unenviable position where they were forced, on behalf of the state administration and in the name of loyalty to the Austrian Royal Family, to deal strictly with all exaggerated outbursts of support for such super-state ideas.

94(497.4 Ribnica)

GRADIŠNIK Marina, Teacher of History, Post-graduate Student, Muzej Miklova hiša,
Škrabčev trg 21, SI-1310 Ribnica, muzej.mh@amis.net

»BURGHERS, SIEVE AND POTTERY MAKERS...«

A contribution towards the history of the dry goods market town of Ribnica

Drawing upon various sources and literature, the author portrays the way of life in the market town of Ribnica at the end of the 19th and beginning of the 20th century. Located in the southwest of Slovenia, Ribnica is a typical Carniolan market town which, like all such towns, required a strongly organised Church presence, as well as a castle with nobles or »purgerje« as the burghers were called, who elevated the town to a higher level of importance by dint of their status. However, unlike all other such towns, Ribnica had one additional characteristic: dry goods. This feature brought renown to the little town well beyond the borders of Slovenia; although to be precise, the goods were crafted in the countryside surrounding Ribnica, i.e. in the town's hinterland and not the town itself. The inhabitants of Ribnica were well aware of the special importance of this specific characteristic and would often decorate their town with these wooden dry goods for important events, not only on market days.

Although the market town of Ribnica exuded the same, ordinary life of any other market town in Carniola, the colour added by the special wares it produced and by the townfolk's good sense of humour conferred it a special status of its own.

ROŽAC DAROVEC Vida, Teacher of History, Post-graduate Student,
Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper, vida.rozac@zrs.kp.si

631.16(497.4 Rakitovec) "19"

"IN THE OLD DAYS IT WAS DIFFICULT BUT NICE"

The economics of rural Istria between tradition and modernisation based on a case study of the village of Rakitovec (during the first half of the 20th century)

The article discusses the economics of the Istrian countryside based on a case study of the village of Rakitovec during the first half of the 20th century, with particular emphasis on the activities of agriculture and animal husbandry. The study took shape based on oral testimonies of the witnesses of those times. Agriculture of the extensive type was the primary industrial activity on the edge of Slovenian Istria in the first half of the 20th century. The fields were tilled by hand with the use of simple technology. Small-scale family holdings measuring 3 hectares on average were the predominant type of property. Owned by one family, they sufficed only to meet the needs of the family members. Trade of a limited scope was done in the markets of the nearby towns with items such as hay, eggs, milk, wool, sheep's milk cheese, lambs, etc., while more extensive trading took place in the Trieste marketplace. From the above, we can conclude that the economy of Rakitovec still showed many of the characteristics of a pre-industrial agricultural economy, and could also be termed a subsistence economy. This means that, despite the relatively close proximity of Trieste, the traditional social and economical patterns of survival remained alive in Istria well into the 20th century. Its inhabitants only began changing them after WWII, when the Communist authorities began to forcefully introduce changes into the traditional social structures of the Istrians.

930.1(497.5)"18"

94(497.5)"18"

STRECHA Mario, doc. dr., Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb,
mario.strecha@email.t-com.hr

**»TO KNJIGO SEM PISAL Z LJUBEZNIJO, KAKOR VELEVAJO ZAKONI HISTORIČNE UMETNOSTI
ZA LJUDSKO ZGODOVINO«**

O nastanku in razvoju moderne hrvaške historiografije v 19. stoletju

Avtor v svoji razpravi predstavi razvoj hrvaške historigrafije v 19. stoletju. Pri tem najprej oriše njen razvoj in rojevanje potrebe po poznavanju hrvaške zgodovine v prvi polovici 19. stoletja, nato pa se podrobneje posveti procesu oblikovanja hrvaške historiografije v moderno znanstveno disciplino, ki se je začel po letu 1850. V razpravi ugotavlja, da se je le-ta razvijala v skladu z razumevanji nemškega historizma, vendar ni proizvajala samo ozke politične historije, obrnjene k državi. V njej se jasno razkrivajo prizadevanja po raziskovanju različnih področij družbenega življenja v preteklosti. Toda kljub vsemu je v 19. stoletju imela značaj politične dogodkovne historije, kar je ostalo njeno glavno obeležje še globoko v 20. stoletje.

930.1(497.5)"18"**94(497.5)"18"**

STRECHA Mario, Ph.D., Senior Lecturer, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Ivana Lučića 3,
HR-10000 Zagreb, mario.strecha@email.t-com.hr

**»I WROTE THIS BOOK WITH LOVE, IN ACCORDANCE WITH THE LAWS GOVERNING
THE ART OF HISTORY FOR HISTORY WRITTEN FOR THE PEOPLE«**

On the emergence and development of modern Croatian historiography in the 19th century

In his paper, the author presents the development of Croatian historiography in the 19th century. Beginning with an outline of its development and the emergence of a need for knowledge of Croatian history in the first half of the 19th century, the author then continues with a more detailed look at the formative process of shaping Croatian historiography into a modern scientific discipline, which began after 1850. The author concludes that Croatian historiography developed in keeping with the different ways of understanding German historicism. However, it did not produce only narrow political histories focused on the state, and clearly evinces efforts made to research the various areas of social life in the past. Despite this, Croatian historiography nevertheless still had the characteristics of a political and event-based history, which remained its main defining feature well into the 20th century.

Navodila za pisce prispevkov v reviji Zgodovina za vse

Dolžina razprav v sklopu *Zgodbe, ki jih piše življenje* je omejena na eno avtorsko polo (30.000 znakov) računalniško napisanega teksta z običajnim (enojnim) razmikom vrstic. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, v naboru znakov Arial ali Times New Roman in v velikosti 12 pik (naslov naj bo poudarjen, v velikosti 18 pik, mednaslovi pa poudarjeni, v velikosti 14 pik).

Prispevki za *Zapise* naj ne bi presegli polovice avtorske pole, recenzije knjig za sklop *S knjižne police* pa ne dveh strani. Recenzijo je potrebno opremiti z naslovom, pod katerim naj bo objavljena.

Teksti morajo biti posredovani v tiskani (ena kopija) in elektronski obliki (disketa, cede). Pisci lahko svoje prispevke posredujejo uredniku tudi po elektronski pošti na naslov: andrej.studen@inz.si.

Pri pisanju razprav je potrebno upoštevati pravila za citiranje. Opombe naj bodo na koncu vsake strani posebej (pod črto).

Literaturo in vire navajajte v naslednji obliki:

- Samostojne publikacije: ime in priimek avtorja, naslov dela, založba in kraj izida, leto izida, stran(i).
- Periodične publikacije: ime in priimek avtorja, naslov članka, naslov publikacije, letnik in številka (v obliki ulomka), kraj in leto izida, stran(i).
- Arhivske vire navajajte na naslednji način: arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Tekstu (razen besedilu za objavo v rubrikah *Zapisi* in *S knjižne police*) je treba priložiti krajši povzetek (približno 1 stran) in sinopsis (do 15 vrstic).

Avtorji naj svoj tekst opremijo s slikovnim materialom (fotografijami, fotokopijami in podobnim), ki ga morajo podnasloviti. Slikovne priloge naj bodo v elektronski obliki (skenirane v formatu TIFF ali JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi) na cedeju. Fotokopij, disket, cedejev in rokopisov ne vračamo.

Za predstavitev avtorjev potrebujemo poleg osnovnih podatkov o avtorju (ime in priimek) še podatke o izobrazbi, znanstvenem nazivu, zaposlitvi (statusu) ter naslov (v službi ali doma).

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.

Prispevki so recenzirani, recenzije so anonimne. Na podlagi pozitivnega mnenja recenzentov je prispevek uvrščen v objavo. Uredništvo si pridržuje pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo tem navodilom, ne objavi.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Andrej Studen

Tehnični urednik: Aleksander Žižek

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Eva Žigon

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Prevod iz nemščine: Aleksander Žižek

Prevod iz hrvaščine: Jure Gašparič

Lektor: Anton Šepetavc

Priprava UDK: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Fotografije na platnicah:

Stenske poslikave (detalji) slavnostne jedilnice gradu Jablje v Loki pri Mengšu,
delo F. Jelovška iz leta 1745 (foto: Tine Benedik, 2004).

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 3500 SIT, za študente 2500 SIT.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2000 SIT.